

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ȘI PACEA

CUVÎNTUL prof. univ. dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,

CUVÎNTUL prof. univ. dr. GHEORGHE I. IONIȚĂ

DIN ACTIVITATEA ANTIFASCISTĂ A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN
ÎN ANII 1935—1937

VASILE M. BUDRIGĂ

COMPETIȚIA PENTRU CONTROLUL DUNĂRII INFERIOARE (1412—1420) (II)

VIRGIL CIOCÎLTAN

BLOCADA CONTINENTALĂ NAPOLEONIANĂ

MIRCEA N. POPA

ÎNCEPUTURILE ȘI SCOPUL INCHIZIȚIEI

RADU ȘTEFAN CIOBANU

PREOCUPĂRI PRIVIND CONSTRUIREA DE RACHETE ÎN MOLDOVA LA
SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-lea

CONSTANTIN ȘERBAN

O PRECIZARE PRIVIND ÎNSEMNĂRILE DE TAINĂ ALE LUI CONSTANTIN
BRÎNCOVEANU

ALEXANDRU V. DIȚĂ

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

CARTEA ROMÂNEASCĂ

ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

11

TOMUL 35

1982

NOIEMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE,
LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL
LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente.
Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137
Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrile, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice cor spondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

REVISTA DE ISTORIE

TOM 35, Nr. 11
noiembrie 1982

S U M A R

ISTORIA ȘI PACEA

- Cuvîntul prof. univ. dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, membru corespondent al Academiei R. S. România 1169
Cuvîntul prof. univ. dr. GHEORGHE I. IONIȚĂ 1170

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- VASILE M. BUDRIGĂ, Din activitatea antifascistă a Partidului Comunist Român în anii 1935—1937 1173
VIRGIL CIOCILTAN, Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1112—1420) (II) 1191

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- MIRCEA N. POPA, Blocada continentală napoleoniană 1204
RADU ȘTEFAN CIOBANU, Începuturile și scopul Inchiziției 1224

DOCUMENTAR

- C. ȘERBAN, Preocupări privind construirea de rachete în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea 1241
ALEXANDRU V. DIȚĂ, O precizare privind însemnările de taină ale lui Constantin Brîncoveanu 1252

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Laboratorul de demografie istorică la un an de activitate (*Louis Roman*); Al III-lea simpozion „Elenismul și litoralul Mării Negre” (*George Trohani*); Colocviul de la Melk „Dunărea — arteră de viață europeană” (*Dan Berindei*); Cronica 1255

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PÂRNUȚĂ, *Istoria învățămîntului din Oltenia*, vol. II, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1981, 602 p. (*Victoria Popovici*) . . . 1262

- ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, *O domnie umanistă în Moldova: Despot-vodă*,
Edit. Albatros, București, 1980, 148 p. (*Iolanda Micu*) 1264
- CORNEL SCAFEȘ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Știrbei (1849–1850)*, Edit. militară,
București, 1981, 205 p. (*Mihai Opreșcu*) 1265
- N. MIHĂILEANU, *Istoria matematicii*, vol. 2, Edit. științifică și enciclopedică,
București, 1981, 776 p. (*Vasile Mioc*) 1267

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Annales de démographie historique” (1980), Mouton, Paris, La Haye,
New York 396+CXI p. (*Andrei Busuioceanu*) 1269

REVISTA DE ISTORIE

TOME 35, No. 11
novembre 1982

SOMMAIRE

L'HISTOIRE ET LA PAIX

- Allocution du professeur d'université dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, membre correspondant de l'Académie de R. S. de Roumanie 1169
Allocution du professeur d'université dr. GHEORGHE I. IONIȚĂ 1170

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- VASILE M. BUDRIGĂ, Aspects de l'activité antifasciste du Parti Communiste Roumain durant l'intervalle 1935—1937 1173
VIRGIL CIOCILTAN, La compétition pour le contrôle du bas-Danube (1412—1420) (II) 1191

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- MIRCEA POPA, La blocade continentale napoléonienne 1204
RADU CIOBANU, Les débuts de l'Inquisition 1224

DOCUMENTAIRE

- C. ȘERBAN, Préoccupations concernant la construction de fusées en Moldavie à la fin du XVIIIe siècle 1241
ALEXANDRU V. DIȚĂ, Une précision concernant les notes secrètes de Constantin Brancovan 1252

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le laboratoire de démographie historique au bout d'une année d'activité (*Louis Roman*);
Le IIIe symposium "L'hellénisme et le litoral de la Mer Noire" (*George Trohani*);
Le colloque de Melk „Le Danube — artère de vie européenne" (*Dan Berindei*) 1255
Chronique

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PĂRNUȚĂ, *Istoria învățămîntului din Oltenia* (L'histoire de l'enseignement d'Olténie), vol. II, Editions Scrisul românesc, Craiova, 1981, 602 p. (*Victoria Popovici*) 1262

- ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, *O domnie umanistă în Moldova: Despot-vodă* (Un règne humaniste en Moldavie; le prince Despot), Editions Albatros, Bucarest, 1980, 148 p. (Iolanda Micu) 1264
- CORNEL SCAFESŢ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Ştirbei (1849–1850)*, Editions militaires, Bucarest, 1981, 205 p. (Mihai Opreşescu) 1265
- N. MIHĂILEANU, *Istoria matematicii* (L'histoire des mathématiques), vol. 2, Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1981, 776 p. (Vasile Mioc) 1267

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Annales de démographie historique” (1980), Mouton, Paris, La Haye, New York, 396 + CXI p. (Andrei Busuioceanu). 1269

Trăim o epocă în care avem o vitală nevoie de istorie, de valorile ei. Națiunile manifestă o tendință în creștere de a se apropia, de a se cunoaște mai bine, de a cultiva marile valori ale istoriei în vederea realizării unei lumi fără arme, fără amenințări, o lume a păcii și progresului.

Vocația de participare a tuturor popoarelor la istoria universală constituie o trăsătură a contemporaneității.

Sfera de cuprindere a conceptului de istorie universală s-a lărgit, ea privește întregul proces al dezvoltării umane, la care participă, după împrejurări ce trebuie explicate de istorici, întreaga umanitate. Istoria universală însumează contribuțiile la patrimoniul spiritual al umanității ale tuturor popoarelor, mari și mici.

În studiarea istoriei universale o atenție deosebită se acordă azi liniilor de forță în dezvoltarea umanității, văzute din perspectiva actuală, interferențelor cu rol însemnat în progresul societății.

Este cunoscut faptul că nu există civilizații, care să se fi dezvoltat rupte de civilizații contemporane lor sau care să nu fie debitoare unor forme preexistente. Desigur că împrumuturile sau sintezele au loc mai ales între popoare vecine, dar și între marile unități de civilizație existente concomitent sau care se succed. Este datoria istoricului, demn de acest nume, să sublinieze toate aceste legături și întrepătrunderi, menite să ilustreze efortul comun al umanității spre progres.

Istoria, considerată în generalitatea ei, pune pe primul plan al scenei lumii interdependența tuturor națiunilor, ceea ce fiecare țară a primit de la altele și ceea ce a dat, sentimentul de colaborare între popoare, în numele progresului și păcii.

Istoricul, în dubla sa calitate de om de știință, care în investigațiile lui caută adevărul — prima lege a istoriei — și de educator, transmitător al adevărului este dator să facă din adevăr forța generatoare a sentimentelor reale de patriotism și de încredere în forța unită a popoarelor. Este menirea istoricului să arate că popoarele sînt produsul trecutului lor, a tradițiilor, a experiențelor de viață și să sublinieze, totodată, factorii care au unit în decursul veacurilor popoarele. A adapta formele educației prin istorie la lumea contemporană înseamnă de fapt a cultiva prin învățămîntul istoriei, o dată cu iubirea de patrie, respectul față de celelalte popoare, solidaritatea cu forțele progresiste, democratice din întreaga lume, înseamnă în același timp a condamna aventurile imperialiste care au costat umanitatea mari sacrificii.

Legăturile științei istorice cu viața practică și sarcinile epocii prezente, cu idealurile acesteia, fac din ea, prin urmare, o știință a acțiunii, deși prin obiectul ei știința istorică explorează trecutul. „Cunoașterea tradițiilor, a istoriei proprii a fiecărui popor — spunea tovarășul Nicolae

Ceaușescu — constituie un factor de stimulare a dezvoltării, al progresului și păcii”.

Prețuirea valențelor formative ale istoriei, disciplină cu excepționale resurse educaționale, conceperea istoriei ca o componentă a existenței actuale explică ampla ei solicitare în opera de edificare a României Socialiste, în educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului și al colaborării între popoare.

Studierea, istoriei naționale în strinsă legătură cu istoria universală înlesnește înțelegerea faptului că istoria poporului nostru s-a desfășurat în strinsă legătură cu istoria altor popoare, în primul rînd a popoarelor vecine. Aceasta a făcut ca poporul român să manifeste, pe lângă un mare respect față de tot ce este valoros la alte popoare, o înțeleaptă receptivitate la unele influențe pozitive din afară, pe care le-a încorporat tradiției sale culturale. A fost creată, astfel, o cultură originală, impresionantă prin vigoarea ei, generatoare de energie vitală, în măsură să asigure progresul țării și să adauge contribuții proprii la patrimoniul cultural al umanității.

În condițiile extraordinarului avînt tehnico-științific, ce caracterizează zilele noastre, poporul român se dovedește, în urma transformărilor social-politice, ce au deschis cîmp larg de afirmare a tot ce este valoare a acestui neam, capabil să-și adapteze munca la noul ritm al progresului omenirii. El se dovedește apt să-și însușească produsele științei și ale civilizației universale, să se impună prin creații originale, prin ingeniozitatea și talentul fiilor lui, prin capacitatea de a folosi marile cuceriri tehnico-științifice pentru a pune în valoare bogățiile țării. S-a creat în această privință și se dezvoltă cadrul instituțional de organizare, care să înalțe, prin educație, nivelul cultural al poporului, să-i dezvolte aptitudinile, în așa fel încît printr-o muncă organizată să crească nivelul de civilizație al poporului, să se întărească capacitatea lui de a-și apăra bunurile cucerite cu prețul atîtor jertfe și de a se afirma în continuare ca important factor de progres și de apărare a păcii în lume.

Istoricii români de azi, în spiritul unei tradiții științifice cu care se mîndresc, caută, prin lucrările lor, să sublinieze ceea ce apropie popoarele, să facă să dispară prejudecățile, care s-au repercutat negativ în relațiile dintre state, și aceasta în interesul păcii, al unei atmosfere de colaborare rodnică între națiuni, bazată pe respectul reciproc.

Prof. univ. dr., Ștefan Ștefănescu
membru corespondent al Academiei R.S.R.

Trăim o epocă deosebit de complexă pentru situația internațională, pentru pacea lumii, o uriașă influență negativă exercitînd-o tot mai apăsător, asupra acestora cursa înarmărilor, care a ajuns la un nivel ce nu-și mai poate găsi corespondent în imaginația umană. După cum prea bine se cunoaște, cheltuielile militare se prevăd să ajungă în acest an la circa 600 miliarde dolari. Acumularea de noi și noi armamente, inclusiv nucleare, face să crească pericolul unei confruntări mondiale catastrofale.

În lumea de azi există o serie de conflicte și confruntări militare, și, prea bine se știe, în ultima vreme aproape în fiecare an au apărut altele noi.

Toate acestea fac necesară — mai mult decît oricînd — unirea eforturilor popoarelor pentru a pune capăt încordării internaționale, a opri cursul spre confruntare și război, pentru reluarea și continuarea politicii de destindere, respect al independenței naționale și pace.

Poporul român, căruia din vremuri imemorabile i-au fost scumpe idealurile păcii și colaborării internaționale, se manifestă activ în sprijinirea efectivă a oricăror inițiative menite de a asigura aceste bunuri atît de necesare întregii omenirii.

În prim-planul eforturilor pe care le depune, în acest sens, un întreg popor, o întreagă națiune, Partidul Comunist Român se manifestă activ, gata de a-și aduce contribuția la întronarea păcii durabile pe planeta noastră.

Istoria — supremul judecător al tuturor timpurilor, al evenimentelor și acțiunii oamenilor — stă martoră faptului că poporul român, nicio dată în trecut, nu s-a avîntat, mînat de tendințe războinice, asupra liniștii popoarelor, asupra păcii lumii. Silit să poarte — nu o singură dată — războaie de apărare a teritoriului, avutului și demnității sale, poporul român a înțeles din istorie și pentru istorie că rosturile sale sînt de a sluji numai și numai interesele păcii. Cu orice sacrificiu !

Istoria patriei noastre a înregistrat, totodată, în filele ei de aur, că, încă de la intrarea lor în arena vieții politice, mișcarea muncitorească, revoluționară și democratică, partidul revoluționar al clasei muncitoare au înscris pe stîndardul lor de luptă obiectivul luminos al apărării păcii și au consacrat neîntreprupte eforturi pentru apărarea acestui bun de preț. Aș aminti, de pildă, faptul că în istoricul Congres comunist din mai 1921, cînd a fost făurit Partidul Comunist Român, printre principalele probleme dezbătute s-au aflat și acelea ale păcii și războiului. Ne aflăm doar, în acele momente, la scurt timp după marea și dureroasă încheștare a primei conflagrații mondiale în cursul căreia și România avusese de suferit. Astfel, trebuie înțeleasă motiunea „Pentru pace, contra războiului!” adoptată atunci, încă la deschiderea Congresului, document care considera că „războaiele duse de statele capitaliste au în realitate scopuri de pradă, de jaf și subjugare a claselor muncitoare, atît în afară cît și înăuntrul acestor state, că războaiele sînt îndreptate în primul rînd împotriva popoarelor muncitoare din propria țară”. De aceea, se declara de la bun început P.C.R., „în numele clasei muncitoare din România, împotriva unei asemenea politici de provocare și ațîțare la război”, de aceea își declarau deschis comuniștii din țara noastră dorința de a se angaja cu fermitate în lupta pentru pace.

Istoria ne stă cu neclintire martoră că, în cele peste șase decenii cîte s-au scurs de atunci, Partidul Comunist Român a știut să-și apere cuvîntul, așa cum — în condițiile contemporaneității noastre — o face și astăzi cu aceeași devoțiune, potrivit cu crezul afirmat recent de tovarășul Nicolae Ceaușescu, Secretarul general al partidului nostru, Președintele României Socialiste, în cadrul Plenarei lărgite a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, potrivit căruia : „În momentul de față problema centrală a vieții internaționale o constituie lupta pentru oprirea cursei înarmărilor, pentru trecerea la dezarmare, și în primul rînd la dezarmarea nucleară, pentru o pace trainică în lume”.

Istoria rămîne peste vremuri martoră că, potrivit cu un asemenea crez, România s-a angajat în vîltoarea marilor mișcări și manifestări pentru pace din Europa și din întreaga lume, poporul nostru nutrind speranța că asemenea acțiuni au o însemnătate deosebită în oprirea cursei înarmărilor, în salvarea omenirii de la catastrofa nucleară, în asigurarea păcii în lume.

Istoria poporului român atestă totodată, cu forța de convingere a faptelor, că, din adîncimea timpului și pînă azi, floarea intelectualității țării, oamenii de cultură și de știință au dorit arzător pacea și au militat efectiv pentru apărarea ei. Corespunzător unor asemenea tradiții, Comitetul Român „Oamenii de știință și pacea”, constituit în toamna anului trecut, a desfășurat și desfășoară o amplă gamă de acțiuni pentru pace la care au aderat și aderă spiritele cele mai distinse ale națiunii române.

În marele detașament al luptătorilor pentru pace din România, în general, și al oamenilor de știință participanți la mișcarea pentru pace, în special, slujitorii muzei Clio — fie ei cercetători sau cadre didactice — își aduc și azi, ca oricînd în trecut, contribuția lor remarcabilă la pregătirea — prin mijloacele specifice istoriei — a întregii națiuni de a fi oricînd gata să salvgardeze interesele supreme ale apărării păcii țării și lumii întregi.

Se află în această contribuție o modestă părticică dintr-un efort uriaș și statornic al unui întreg popor — stăpîn pe destinele sale și deplin responsabil pe misiunea ce-i revine în lumea de azi și de mîine —, efortul apărării cerului senin al popoarelor, destinderii internaționale și păcii, colaborării consacrate asigurării viitorului eliberat de orice apăsări și primejdii.

Prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

DIN ACTIVITATEA ANTIFASCISTĂ A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN ANII 1935—1937

DE

VASILE M. BUDRIGĂ

În anii 1933—1937, în condițiile creșterii pericolului fascismului agresiv și revizionist — îndeosebi după venirea la putere a hitlerismului în Germania, în ianuarie 1933 — forțele democratice din România, în frunte cu clasa muncitoare — forța socială fundamentală a mișcării antifasciste din țara noastră — și sub conducerea permanentă a Partidului Comunist Român, și-au intensificat activitatea în scopul realizării unui larg Front Popular Antifascist, avînd drept nucleu unitatea de acțiune a proletariatului — acesta fiind singurul mijloc eficace de barare a drumului organizațiilor fasciste spre putere.

În lupta pentru făurirea unui front unic antifascist la nivel național, în anii 1934—1937, au fost obținute succese importante — care demonstau posibilitatea reală a înfăptuirii acestui front.

Este meritul istoric al P.C.R. de a fi dovedit o mare capacitate în elaborarea și aplicarea unei tactici realiste, cît mai elastice, în privința modalităților de acțiune contra primejdiei fasciste, mai ales după hotărârile adoptate de plenaryle C.C. al P.C.R. din februarie 1935 și din iulie-august 1936, cînd s-a renunțat, aproape total, la unele poziții sectarist-stîngiste în problemele luptei antifasciste, existente în perioada anterioară. Astfel, P.C.R., deși activa în ilegalitate, a îmbinat cu pricepere și succes munca ilegală cu posibilitățile legale de luptă antifascistă, folosind o varietate impresionantă de modalități pentru a-și face larg cunoscută poziția sa justă și în vederea unirii într-un singur front a tuturor forțelor ce se pronunțau, dintr-un motiv sau altul, împotriva venirii la putere a fascismului în România.

Dintre aceste mijloace, utilizate de P.C.R. în perioada 1933—1937, cităm următoarele: editarea a numeroase publicații ilegale și legale; conducerea, îndrumarea sau influențarea activității unui mare număr de organizații democratice de masă, legale; încheierea unor acorduri de front democratic antifascist; participarea pe liste unice a forțelor democratice cu prilejul alegerilor parlamentare generale sau parțiale, precum și în alegerile județene și comunale; organizarea unor mari întruniri și demonstrații de stradă antifasciste și antirăzboinice; pregătirea temeinică a apărării militanților comuniști și a altor luptători antifasciști în cadrul proceselor înscenate acestora de autoritățile burgheze, reacționare, ș.a.

O modalitate eficientă, folosită de P.C.R. în lupta antifascistă, care a stat mai puțin, pînă în prezent, în atenția istoriografiei din țara noastră, a constituit-o publicarea în unele cotidie centrale, cu orientare burghezo-democratică și care nu erau organe de presă ale vreunui partid politic, a unui număr însemnat de materiale, semnate de unii militanți comuniști de frunte cum au fost: Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Foriș, Petre Constantinescu-Iași și alții — în care se expunea deschis și pe larg concepția realistă, profund patriotică și internaționalistă a comuniștilor români în problemele complexe ale mișcării antifasciste pe plan intern și extern.

Dacă ținem seama că aceste organe centrale de presă, cum au fost ziarele „Dimineata”, „Adevărul”, „Zorile”, „Lupta” și altele, erau de mare tiraj și cu răspîndire în toată țara, putem ușor înțelege rolul important pe care l-a jucat o asemenea modalitate utilizată de P.C.R. în lupta sa antifascistă, în răspîndirea largă, la nivel național, a punctului de vedere al comuniștilor români referitor la căile de realizare a frontului popular precum și în combaterea și spulberarea diversiuilor anticomuniste, puse la cale de organizațiile fasciste, cu complicitatea condamnată a cercurilor guvernante burgheze, reacționare, din acea vreme.

Este semnificativ faptul că în aceste articole, comentarii și reportaje se vorbea direct și public în numele Partidului Comunist Român, mergînd pînă la a cere și sublinia necesitatea legalizării activității acestui partid — aceasta fiind considerată ca o cerință esențială a însăși apărării democrației în România.

Referindu-se la amploarea activității antifasciste, desfășurate de P.C.R. în fruntea tuturor forțelor democratice și patriotice, *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, precizează că în împrejurările agravării situației internaționale și creșterii pericolului de război, ale intensificării activității organizațiilor fasciste, a forțelor celor mai reacționare „Partidul Comunist Român își sporește eforturile pentru unirea forțelor democratice împotriva fascismului, pentru o politică de prietenie cu Uniunea Sovietică, împotriva războiului. Forțele democratice antifasciste obțin o serie de succese importante în activitatea lor — ele reușesc să realizeze înțelegeri pe baza Frontului Popular și să dobîndească victorii în alegerile din 1936. Se demonstrează astfel capacitatea partidului de a uni masele populare, forțele antifasciste, în lupta pentru bararea drumului fascismului, pentru o politică de pace”¹.

Au o valoare deosebită, pentru demonstrarea justetei tacticii P.C.R. în legătură cu căile concrete de înfăptuire, în România, a unui larg Front Popular Antifascist, în anii 1935—1937, unele luări de poziție ale lui Ștefan Foriș — membru al conducerii P.C.R. din această perioadă, care a expus amply punctul de vedere al comuniștilor în problemele luptei antifasciste — într-o serie de materiale publicate în cotidianul „Zorile” din lunile ianuarie—februarie 1936, cu prilejul un ei anchete publice organizate de acest ziar privind căile de realizare, în patria noastră, a frontului național antifascist.

¹ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975, p. 42.

Astfel, într-un prim articol intitulat semnificativ: *Faza regimului fascist nu este deloc o fatalitate ineluctabilă. Pilda democrației franceze care, solidară, a știut să frângă tentativa dreptei. Răspuns domnului Lothar Rădăceanu*², Ștefan Foriș afirmă în mod convingător că „nu e o necesitate fatală ca toate țările democratice să treacă prin faza regimului fascist”, o dovadă în acest sens fiind Franța unde, datorită realizării puternicului Front Popular Antifascist a fost barat drumul dictaturii fasciste la putere. În continuare se arăta cum lipsa de unitate a comuniștilor și social-democraților a ușurat venirea la putere în Germania a regimului hitlerist și se atrăgea atenția asupra învățămintelor ce trebuie trase, de forțele democratice de la noi și din alte țări, din această tristă experiență a poporului german. În acest sens au o deosebită valoare principială și practică concluziile din acest articol, conform cărora: „Astăzi stăm în fața primejdiei iminente a dictaturii fasciste și a războiului. Partidul Social-Democrat este amenințat, ca și Partidul Național Țărănesc, ca și toate celelalte partide și grupări democratice, în însăși existența lor de dictatură și este deci foarte firească și în același timp îmbucurătoare schimbarea atitudinii tactice a P.S.D. față de frontul unic proletar și față de Frontul popular antifascist, pentru restabilirea unității de acțiune a clasei muncitoare și pentru concentrarea în jurul ei a tuturor forțelor democratice antifasciste.

Remarcăm, de asemenea, comentariul amplu, semnat de Ștefan Foriș, intitulat în mod semnificativ: *Ce este Frontul Popular Antifascist. Partidele muncitorești și Frontul Popular Antifascist. Între tactica și principiile mișcării muncitorești...*³, în care era expusă clar și pe larg concepția P.C.R. cu privire la modul de înfăptuire și importanța frontului unic național împotriva primejdiei fasciste, precizându-se că: „*Formula comuniștilor*, care a fost adoptată de partidele social-democratice din Franța, Spania, Austria etc., este următoarea: Formarea unui vast Front Popular Antifascist de luptă comună împotriva fascismului și a pericolului de război, care trebuie să cuprindă toate organizațiile muncitorești, toate partidele și organizațiile sincere democratice. Concret, pentru România, numai un singur Front Popular Antifascist poate să existe: acela care ar cuprinde: 1) Toate organizațiile de clasă ale proletariatului (Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Partidul Socialist Independent — C. Popovici, Confederația Generală a Muncii — cu toate uniunile și sindicatele ei, toate asociațiile muncitorești, culturale, sportive etc.), pe baza Frontului Unic al clasei muncitoare și a unității sindicale; 2) Frontul Popular român trebuie să cuprindă toate partidele democratice ca: Partidul Național Țărănesc, Partidul Țărănist Radical al domnului Iunian, Frontul Plugarilor, Uniunea Muncitorilor și Țăranilor Maghiari (Madosz), Blocul pentru apărarea libertăților democratice, plus toate organizațiile și asociațiile democratice muncitorești.

Cumuniștii consideră că forța motrică a Frontului Popular trebuie să fie proletariatul cu organizațiile lui de clasă, fiindcă dictatura fascistă este dictatura brutală, violentă a capitalului îndreptată, în primul rînd, contra clasei muncitoare. Astfel a fost și este în Franța democratică unde

² „Zorile”, II (1936), nr. 252 din 14 ian., p. 5.

³ „Zorile”, II (1936), nr. 262 din 24 ian., p. 3.

Frontul Popular s-a încheiat în jurul frontului unic al partidului comunist și al partidului social-democrat.

Comuniștii români n-au renunțat la nici unul din principiile lor. Însă și-au schimbat linia tactică față de Partidul Național Țărănesc. A fost firesc ca Partidul Comunist, în anii 1929—1933, să lupte contra democrației burgheze. Astăzi s-a schimbat situația. Fascismul amenință atît pe social-democrați, cit și pe național-țărăniști, în chiar existența lor. Și singura salvare este numai în Frontul Popular Antifascist, pentru a tăia drumul dictaturii fasciste și a împiedica un nou măcel care amenință țara românească ”.

Am redat un citat atît de larg din acest material, deoarece el are valoarea unui important document al P.C.R. în care, deși comuniștii activau în ilegalitate și acest articol este publicat într-un organ de presă burghezo-democratic, se vorbește în mod deschis în numele P.C.R., iar apariția lui reprezintă și un act de curaj din partea lui Ștefan Foriș.

În continuare, Ștefan Foriș va publica și alte articole și comentarii în care prezintă poziția P.C.R. în legătură cu variatele aspecte ale mișcării antifasciste din România. De exemplu, în articolul : *Apărarea independenței poporului român*⁴, se avertizează asupra pericolului grav al fascismului pentru independența națională a țării și de aceea se arăta că unirea „tuturor forțelor democratice pentru apărarea independenței națiunii este porunca momentului”. Autorul arată, apoi, că numai strîns unite forțele democrației pot obține victoria în lupta antifascistă, un exemplu în acest sens fiind succesul acestor forțe în alegerile parlamentare parțiale din 18 februarie 1936 în județele Hunedoara și Mehedinți. De asemenea, era condamnată poziția rigidă a unor lideri ai P.N.Ț. care, neînțelegînd necesitatea imperioasă a unirii tuturor forțelor democratice în acțiunile contra pericolului fascist, au refuzat propunerile repetate de colaborare făcute de alte partide și organizații democratice. De aceea, în încheierea acestui articol, era adresat următorul apel Partidului Național Țărănesc în vederea colaborării cu celelalte forțe social-politice pentru desăvîrșirea începutului de front comun antifascist, realizat în vederea cîștigării victoriei în alegerile parțiale din județele Hunedoara și Mehedinți : „Porunca momentului este că începutul de la Hunedoara și Mehedinți trebuie desvîrșit : Front Popular pe întreaga țară. Partidul Național Țărănesc nu se poate baza pe promisiuni vagi, care duc la dezarmarea lui și la victoria partizanilor lui Hitler și Horthy. A sosit ultimul moment pentru concentrarea tuturor forțelor democratice într-un imens front al poporului”.

La rîndul său, militantul comunist și antifascist — prof. univ. *Petre Constantinescu-Iași*, într-o suită de comentarii, publicate în unele din aceste ziare, a prezentat pe larg poziția P.C.R. cu privire la importanța și căile de realizare a Frontului Popular Antifascist în România.

De exemplu, răspunzînd punctului de vedere exprimat de directorul cotidianului „Zorile” într-un articol intitulat : *Frontul democrației*⁵, în care se aprecia în mod just necesitatea unirii, în lupta antifascistă, a tuturor partidelor și organizațiilor democratice, aceasta fiind considerată

⁴ „Zorile”, (II (1936), nr. 278 din 9 feb., p. 3.

⁵ „Zorile”, II (1935), nr. 121, din 2 sept., p. 1.

drept „o chestiune de viață pentru statul român”, Petre Constantinescu-Iași a expus cu claritate poziția P.C.R. în legătură cu sarcinile ce stăteau în fața mișcării antifasciste, în comentariul: *Cum trebuie înțeles Frontul Popular*⁶, în care se vorbea despre făurirea Frontului Popular în Franța și despre pașii însemnați, făcuți în această direcție, în alte țări — evenimente din care trebuiau să tragă învățămintele necesare și forțele democratice din România. Astfel, în acest material, se preciza că prima condiție a izbiznii Frontului Popular este realizarea Frontului Unic Muncitoresc — care să servească drept nucleu de raliere în jurul său a tuturor celorlalte forțe antifasciste, fiecare parte componentă a Frontului Popular păstrindu-și deplina libertate organizatorică și ideologică. În încheiere era afirmată ideea justă, conform căreia: „Practic: Frontul Popular se poate realiza imediat prin unirea partidelor și organizațiilor muncitorești: Blocul pentru apărarea libertăților democratice, Comitetul pentru apărarea antifasciștilor, Partidele: Social Democrat, Socialist Unitar și Comunist, cu aderarea organizațiilor profesionale: sindicatele muncitorești, federațiile de funcționari și pensionari, paralel cu Frontul Plugarilor din Ardeal, radical-țărăniștii și aripa stângă a Partidului Național Țărănesc”⁷.

Un real interes prezintă unele aspecte ale activității desfășurate de cunoscutul militant comunist, patriot și om de cultură care a fost *Lucrețiu Pătrășcanu*, în lumina informațiilor pe care le avem din organele de presă centrale, burghezo-democratice, de mare tiraj, din anii 1936—1937.

Astfel, în articolul intitulat: *Democrația și apărătorii ei*⁸, *Lucrețiu Pătrășcanu* face o amplă analiză a căilor de făurire a unității tuturor forțelor democratice în mișcarea contra pericolului fascist, ținând seama de realitățile din acea vreme din România și de experiența pozitivă dobândită, în acest sens, în alte țări — mai ales în Franța. Este relevată incapacitatea conducătorilor unor partide burgheze constituționale din opoziție de a înțelege că numai un amplu front național antifascist era singurul mijloc eficace de a împiedica fascismul să ia puterea. În continuare se expunea pe larg concepția P.C.R. referitoare la necesitatea și posibilitățile concrete de realizare a acestui front. În același articol se demasca pericolul grav pe care-l reprezintă fascismul pentru existența drepturilor și libertăților democratice ale maselor, pentru pace și pentru viitorul culturii și civilizației progresiste a omenirii.

Explicînd, apoi, de ce comuniștii români se pronunțau în mod hotărît, în acel moment, pentru apărarea și lărgirea libertăților democrat-burgheze, grav amenințate de fascism, *Lucrețiu Pătrășcanu* preciza că: „Atitudinea ideologică a extremei stîngi (adică a P.C.R. — n.a.) față de regimul democrației burgheze este cunoscută. Insuficiența și neputința acestei democrații, datorate tocmai caracterului ei structural de a nu fi altceva decît o formă a stăpînirii de clasă, nu au dispărut din cauza amenințărilor fascismului. Dacă extrema stîngă apără astăzi această democrație, în fața amenințărilor dreptei, o face pentru că fascismul — această brutală, singeroasă, șovină și războinică dictatură a virfurilor capitalului financiar aduce o și mai grozavă mizerie, o și mai mare primejdie pentru viața și destinele maselor populare. Între democrația burgheză și barbaria

⁶ „Zorile”, II (1936), nr. 125 din 6 sept., p. 3.

⁷ Ibidem.

⁸ „Adevărul”, 50 (1936), nr. 15, 995 din 13 martie, p. 6.

fascismului extrema stîngă se declară deschis și fără rezerve împotriva celei din urmă și pentru apărarea celei dintii. Ea face acest lucru, avînd în față grozăviile dictaturii rasiste, puse în cumpănă cu insuficiențele și slăbiciunile democrației burgheze”.

În continuare era condamnată energic atitudinea tolerantă a guvernanților național-liberali față de activitatea organizațiilor fasciste, în timp ce aceleași autorități reacționare luau drastice măsuri represive împotriva mișcării revoluționare și antifasciste — pusă în slujba apărării intereselor vitale ale poporului român.

Are o semnificație deosebită faptul că în acest comentariu Lucrețiu Pătrășcanu a pus în mod deschis problema necesității legalizării activității Partidului Comunist Român, ca fiind o cerință esențială a însăși apărării democrației, subliniind că „pornind de la interesele mișcării democratice din România este just și natural ca un partid democratic să ceară și să lupte pentru legalizarea Partidului Comunist. Acest partid muncitoresc — aliat prețios, în împrejurările de față, în lupta dusă, alături de întreg lagărul democratic, împotriva fascismului, va putea lupta cu atît mai viguros, cu cît posibilitățile lui de mișcare vor fi mai largi. Însăși apărarea libertăților democratice cere astăzi legalizarea acestui partid muncitoresc. Dar, aceleași interese ale democrației cer, cu tot atîta impetuozitate, nu legalizarea mișcării de extremă dreaptă, ci dizolvarea tuturor organizațiilor și partidelor ei, ba chiar totala lor distrugere”.

A pune în mod public și direct problema legalizării Partidului Comunist Român, a sublinia rolul său de conducător și dinamizator al mișcării antifasciste din România acelor ani, într-un material publicat într-un cotidian central, burghezo-democratic și de mare tiraj, în condițiile cînd comuniștii români activau în ilegalitate, cînd era în vigoare regimul stării de asediu și al cenzurii, are o mare valoare pentru activitatea de atunci a P.C.R., constituind un act de curaj din partea militantului comunist care a fost Lucrețiu Pătrășcanu.

În încheierea acestui material, care reprezintă în realitate un important document al P.C.R. — se avertiza asupra învățămintelor pe care trebuiau să le tragă antifasciștii din România, atît din experiența tristă a democrației germane, cît și din cea pozitivă a democrației franceze — unită în Front Popular Antifascist. Se atrăgea atenția asupra pericolului pe care-l reprezintă regimul fascist nu numai pentru comuniști, dar și pentru partidele burgheze constituționale pe care fascismul ajuns la putere le va dizolva, lichidînd, totodată, orice drepturi și libertăți democratice. În această ordine de idei, prefigurînd o realitate sumbră ce se va adevăra cîțiva ani mai tîrziu, în condițiile instaurării la putere a dictaturii militarofasciste în România, în încheierea acestui comentariu Lucrețiu Pătrășcanu arăta că: „Pentru cadrele acestor partide se pregătesc aceleași lagăre de concentrare ca și pentru militanții extremei stîngi (adică pentru comuniști — n.a.). Iar asasinatul politic nu se va încurca în nuanțe. Propria siguranță s-a dovedit funestă pentru acei care s-au bizuit pe ea. Este un ceas greu al răspunderilor și nici-un partid nu le poate nesocoti”.

Într-un alt articol, intitulat : *Domnul Goga și antifascismul*⁹, publicat de Lucrețiu. Pătrășcanu, tot în luna martie 1936, sînt demascate falsi-

⁹ „Adevărul”, 50 (1936), nr. 16.001 din 20 martie, p. 6

ficările făcute de Octavian Goga — în calitatea sa de președinte al Partidului Național Creștin, cu orientare de dreapta — care, de la tribuna parlamentului, a afirmat că mișcarea comunistă se confundă total cu mișcarea antifascistă — diversiune des utilizată în acea epocă de cercurile reacționare, cu scopul de a găsi pretexte în vederea luării de măsuri represive împotriva comuniștilor și a altor luptători antifasciști.

Spulberind această apreciere greșită, Lucrețiu Pătrășcanu a precizat clar raportul adevărat care există între comunism și antifascism, subliniind că cele două mișcări nu se confundă, în sensul că dacă toți comuniștii sînt luptători hotărîți și consecvenți împotriva fascismului, nu toți cei care se pronunță, într-o măsură mai mare sau mai mică, pentru apărarea libertăților burghezo-democratice — grav amenințate în existența lor de regimul fascist, sînt comuniști. Astfel, în sensul celor afirmate mai sus, în articolul citat mai înainte se spunea: „Comunismul, nu o singură dată și nu printr-o singură manifestare și-a arătat hotărîta lui adversitate, transformată în acțiune imediată, împotriva fascismului; iar partidul comunist, în țările în care există legal, a dovedit consecvența sa împotrivire, față de curentele drepte, prin fapte și nu prin declarații platonice. Înseamnă însă aceasta că antifascismul se suprapune și se confundă cu comunismul? Hotărît că nu. Între acțiunea partidului comunist, în România, și mișcarea antifascistă există numai comunitate de obiective politice imediate: lupta cu toată hotărîrea contra unui regim dictatorial de dreapta. Aceste obiective imediate nu sînt însă numai ale partidului comunist, ci și ale tuturor partidelor burgheze, care înțeleg dezvoltarea viitoare a României altfel decît după catehismul hitlerist”¹⁰.

În șirul măsurilor represive luate de cercurile guvernante reacționare, în anii 1934—1937, împotriva mișcării revoluționare și democratice, se înscrie și înscenarea unui număr însemnat de procese unor cunoscuți militanți comuniști și altor luptători antifasciști — în urma cărora, în ciuda nevinovăției evidente a „acuzărilor”, instanțele militare de judecată au pronunțat sentințe de condamnare la ani grei de temniță și la privarea de drepturi politice împotriva celor care erau adevărații apărători ai intereselor supreme ale națiunii române.

Luptătorii antifasciști, în frunte cu comuniștii, implicați în aceste procese nu s-au lăsat intimidăți, ci s-au transformat din acuzați în acuzaatori ai regimului capitalist și ai fascismului. Datorită activității desfășurate de P.C.R., aceste procese au constituit una din formele de continuare, cu alte mijloace, a luptei împotriva pericolului fascist și a războiului imperialist. Procesele antifasciste au fost transformate de P.C.R. în evenimente politice importante ale vremii, care au polarizat atenția opiniei publice progresiste interne și internaționale — care și-a manifestat deplina solidaritate cu cei judecați pe nedrept, cerînd stingerea acestor procese sau achitarea celor condamnați.

Din rindurile juriștilor care au apărut cauza antifasciștilor judecați au făcut parte renumiți avocați democrați ai vremii, unii dintre ei fiind militanți sau simpatizanți ai P.C.R. Unul dintre apărătorii comuniști ai luptătorilor antifasciști implicați în aceste procese a fost și avocatul Lucrețiu Pătrășcanu — doctor în științe juridice, care, în cadrul unor

¹⁰ Ibidem.

strălucite pledoarii, în articole sau interviuri publicate în presa democratică a vremii, a demascat caracterul politic și de înscenări judiciare al acestor procese, dovedind totala nevinovăție a celor judecați, justiția cauzei pentru care luptau militanții antifasciști, precizînd, în același timp, caracterul legal și obiectiv necesar al mișcării antifasciste pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, a independenței și integrității teritoriale a României — grav amenințate de venirea la putere a unui regim fascist, de politica agresivă și revizionistă dusă de statele fasciste, în frunte cu Germania hitleristă.

Lucrețiu Pătrășcanu a desfășurat o importantă activitate în calitate de apărător al antifasciștilor în următoarele două procese: 1. Procesul înscenat celor opt intelectuali antifasciști, în frunte cu prof. univ. Petre Constantinescu-Iași, judecat în București (la 28 iunie și în ziua de 20 noiembrie 1935) și apoi la Chișinău — între 5 și 30 martie 1936; 2. Procesul înscenat unui număr de 19 antifasciști, judecat în București în ziua de 27 februarie 1936 și apoi la Craiova între 5 iunie și 7 iulie 1936. De asemenea, a pledat ca apărător în propriul său proces, desfășurat în București în cursul anului 1936.

De exemplu, în ședința din 23 martie 1936 a procesului celor opt intelectuali antifasciști, în frunte cu prof. univ. Petre Constantinescu-Iași, Lucrețiu Pătrășcanu a susținut o amplă pledoarie — care constituie un model de expunere dialectică a poziției P.C.R. în problemele mișcării antifasciste interne și internaționale. El a demonstrat, cu argumente solide, neteneinicia acuzațiilor aduse celor judecați, demascînd caracterul pur politic și de înscenare judiciară al procesului. Referindu-se la nevinovăția inculpaților, Lucrețiu Pătrășcanu a afirmat, cu toată convingerea, că „în acest proces nu există fapte penale, iar dovezile schițate sînt nule”. În continuarea pledoariei sale a remarcat că acest proces se plasa în centrul vieții politice a momentului respectiv, el îmbrățișînd complexitatea problemelor la ordinea zilei. A făcut apoi precizarea că cei opt intelectuali antifasciști sînt judecați exclusiv pentru atitudinea și acțiunea lor hotărîtă împotriva pericolului fascist și a avertizat asupra grelelor consecințe pe care le va avea instaurarea în România a unui regim fascist care, prin politica sa, va lovi în primul rînd în interesele vitale ale maselor muncitoare. A demonstrat, totodată, falsitatea acelor învinuiri puse în seama acuzaților, referitoare la legăturile cu organizațiile antifasciste și anti-războinice internaționale pe care, în contradicție flagrantă cu realitatea, atît ordonanța definitivă, cît și rechizitoriul comisarului regal le calificau drept « organizații comuniste », « subversive ». În încheierea pledoariei sale a cerut stingerea procesului¹¹.

În cadrul ședinței din 18 martie 1936 a procesului înscenat celor opt intelectuali antifasciști, Lucrețiu Pătrășcanu a cerut instanței militare de judecată să admită audierea, ca informator, a avocatului francez Philippe Lamour — membru marcant al Baroului din Paris și care era și mandatarul a încă 19 martori francezi, citați de Consiliul de război al Corpului III Armată, la cererea apărării, pentru a lămuri scopurile activității Comitetului Mondial Antifascist. Cu toată opunerea comisarului

¹¹ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10. 507 din 25 martie, p. 9; „Zorile”, II (1936), nr. 323 din 25 martie, p. 4.

regal, instanța de judecată a admis audierea lui Philippe Lamour¹² în ședința din 19 martie a procesului. În depoziția sa Philippe Lamour — membru al Partidului Radical Socialist din Franța, a arătat interesul stîrnit în rîndul opiniei publice franceze de acest proces, avînd în vedere că printre acuzațiile aduse lui Petre Constantinescu-Iași sînt și cele referitoare la legăturile acestuia cu Comitetul Mondial Antifascist și cu Asociația internațională a profesorilor — ambele cu sediile la Paris. Avocatul francez a precizat că aceste organizații au un caracter perfect legal, ele nefiînd organizații comuniste — cum greșit erau calificate în ordonanța definitivă. Are o deosebită valoare principială și practică — pentru spulberarea diversiuilor anticomuniste puse la cale de autoritățile reacționare — aprecierea făcută de Philippe Lamour în legătură cu rolul comuniștilor francezi în realizarea Frontului Popular Antifascist, precizînd că : „Participarea comuniștilor la Frontul Popular nu trebuie să vă mire, pentru că Partidul Comunist este antifascist. Este antifascist prin firea lucrurilor și pentru că are interes la menținerea democrației și a libertăților cheazăuite de aceasta”. În continuare își exprima părerea că „nu poate constitui un delict să fi antifascist”, deoarece antifasciștii luptă pentru apărarea democrației periclitată de fascism, democrație consfințită de Constituția țării și că este de neînțeles o sentință de condamnare a celor implicați în acest proces — care ar veni în contradicție cu prevederile Constituției României. În încheierea depoziției sale, avocatul francez a subliniat că în politica externă, fascismul înseamnă război și a apreciat drept „o monstruoasă trimitere a cuiu în fața judecării pentru gîndurile sale”¹³.

Tot Philippe Lamour, într-un amplu interviu acordat unui corespondent al cotidianului „Zorile” în ziua de 17 martie 1936, la sosirea sa în România, și-a exprimat surprinderea pentru continuarea acestui proces, avînd cuvinte elogioase la adresa mișcării antifasciste din România, arătînd că acest proces nu poate fi justificat „nici juridicește și mai ales din punctul de vedere al salvării intereselor naționale” și că acuzațiile aduse celor opt intelectuali antifasciști „dovedesc o greșită interpretare a mișcării antifasciste, cum și o subapreciere a rolului acestuia în întreaga lume și în special în România, unde pericolul fascisto-hitlerist devine din ce în ce mai amenințător”, remarcînd, totodată, în mod just și realist că : „Mișcarea antifascistă nu este totuna cu partidul comunist, dar toți comuniștii luptă în Frontul Popular într-o solidaritate impresionantă cu partidele democratice burgheze. O asemenea solidaritate, vă declară un democrat burghez, nu ar face decît să pună și în România stavilă fascismului amenințător, să garanteze libertățile democratice și să restabilească un regim de adevărată democrație”¹⁴.

Este semnificativ faptul că printre martorii apărării în acest proces s-au aflat și o serie de personalități politice și culturale cu vederi antifasciste, aparținînd unor partide politice burgheze ce se pronunțau pentru menținerea regimului burghez, parlamentar. În acest sens cităm mărturia scrisă, trimisă, în apărarea celor opt intelectuali antifasciști, de dr. Ilie

¹² „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10. 503 din 21 martie, p. 11; „Zorile”, II (1936), nr. 319 din 21 martie, p. 7.

¹³ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10.503 din 21 martie, p. 11; „Zorile”, II (1936), nr. 319 din 21 martie, p. 7.

¹⁴ „Zorile”, II (1936), nr. 317 din 19 martie, p. 7.

Lazăr — președintele organizației Partidului Național Țărănesc din Sighet, fost deputat, în care, mai întâi, se amintește faptul că el cunoaște bine ordonanța de dare în judecată a lui Petre Constantinescu-Iași și activitatea desfășurată de acesta, participând împreună la alegerile parlamentare parțiale din 18 februarie 1936 din județul Hunedoara, după care se făceau următoarele aprecieri realiste asupra procesului și asupra necesității mișcării antifasciste — ca o activitate legală : „1. Întregul proces de la Chișinău constituie o înscenare. 2. Toată activitatea profesorului P. Constantinescu-Iași a fost o activitate perfect legală, desfășurată în cadrul Constituției statului român. Acuzăția de « subversivitate » constituie aceeași veche diversiune pe care au fluturat-o toate guvernele reacționare împotriva reprezentanților organizațiilor muncitorești, politice și sindicale. 3. Acțiunea întreprinsă de domnia sa la Hunedoara, unde s-a realizat unirea forțelor democratice împotriva fascismului hitlerist, revizionist și reacționar, a fost profund legală, iar manifestele Frontului Popular, cum și ale organizațiilor componente — Partidul Național Țărănesc, Frontul Plugarilor și Blocul Democratic — conțineau un program minimal de acțiune împotriva fascismului și războiului, pentru revendicările de zi cu zi ale mulțimilor muncitoare, pentru apărarea unității și independenței naționale a poporului român, amenințat în ființa și libertatea sa de hitlerismul agresiv și revizionist. 4. A afirma că manifestele răspindite de Blocul Democratic, cum și de celelalte organizațiuni erau « clandestine » și « subversive »... înseamnă a înlocui adevărul cu provocarea și minciuna cea mai sfruntată. 5. Mișcarea antifascistă din România a fost și este — după informațiunile și activitatea desfășurată — o mișcare folosită de poporul și românismului. A lupta contra hitlerismului și fascismului înseamnă mai mult decât o acțiune conformă intereselor naționale ale poporului român. Toți cetățenii conștienți sînt datori să meargă pe acest drum care este, de altfel, drumul păcii, democrației și românismului. A condamna pe acuzații de la Chișinău pentru că au avut legături cu organizațiile antifasciste din Franța, din care fac parte jumătate din ministrii guvernului francez, înseamnă a condamna însuși guvernul Franței democratice. De aceea, în numele principiului de libertate, eu cer achitarea profesorului Petre Constantinescu-Iași și a celorlalți acuzați”¹⁵.

În cadrul procesului celor 19 antifasciști, judecat la Craiova, în ședința din 17 iunie 1936 apărarea — în rîndurile căreia L. Pătrășcanu ocupa un loc de frunte — a protestat împotriva faptului că instanța militară de judecată nu permitea martorilor să răspundă la toate întrebările puse de acuzați și de avocații apărători — încălcîndu-se în mod brutal dreptul elementar de apărare al celor judecați pe nedrept.

După cum a precizat L. Pătrășcanu, în ședința din 18 iunie a acestui proces, martorii apărării sînt însușiți de toți inculpații și de aceea o mare parte dintre ei nu cunosc personal pe acuzați și că nici nu este necesar acest lucru avînd în vedere că „faptele puse în ordonanța definitivă în sarcina celor 19 antifasciști se reduc la activitatea desfășurată de ei contra războiului, a fascismului și pentru satisfacerea revendicărilor populare, ca lupta împotriva scumpetei, a impozitelor etc”¹⁶.

¹⁵ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10, 508 din 26 martie, p. 10; „Zorile”, II (1936), nr. 325 din 27 martie, p. 7.

¹⁶ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10, 592 din 20 iunie, p. 10.

Pentru activitatea sa politică revoluționară și antifascistă, Lucrețiu Pătrășcanu a fost suspendat în mod ilegal, pe termen de un an, din Baroul județului Ilfov — de conducerea reacționară a acestui barou. Această măsură arbitrară a constituit unul din pretextele principale ale suspendării sale ca apărător în procesul antifascist de la Craiova, începînd cu data de 26 iunie 1936 — lipsind, în acest mod, pe acuzați de unul dintre cei mai valoroși apărători¹⁷. Un alt motiv invocat de Consiliul de război din Craiova, pentru luarea acestei măsuri arbitrare, a fost și acela că L. Pătrășcanu era implicat într-un proces ca acuzat. Protestînd energic împotriva acestui act ilegal, luînd cuvîntul, L. Pătrășcanu a declarat că a fost ales apărător de cei 19 antifasciști și deoarece instanța de judecată are caracterul unei curți cu jurați, el își poate exercita în continuare calitatea de apărător în proces, ținînd seama și de faptul că era și ofițer în rezervă. De asemenea, a precizat că măsura suspendării sale din barou este ilegală și abuzivă, întrucît articolul 111 din Legea avocaților nu admitea suspendarea pentru participarea ca apărător în procesele politice¹⁸. După cum aflăm dintr-o cerere de strămutare a procesului disciplinar ce i s-a înscenat în fața Consiliului de disciplină al Baroului de Ilfov, înaintată de L. Pătrășcanu în luna august 1936 conducerii Uniunii Avocaților din România, în baza unor motive pe deplin întemeiate, pe care le expune pe larg în această cerere, a solicitat strămutarea judecării procesului său disciplinar în fața unui alt consiliu de disciplină din țară, avînd în vedere faptul că întreaga conducere a Baroului de Ilfov încăpuse pe mina avocaților ce făceau parte din Partidul Național Creștin. În acest document L. Pătrășcanu precizează că „în această situație, în care un organ profesional și-a pierdut total caracterul lui și s-a transformat într-un organ politic, darea mea în judecată pentru convingeri și activitate publică — diametral opusă aceleia desfășurată de către membrii consiliului din sinul căruia se recrutează judecătorii, este o imposibilitate”¹⁹.

Mai departe, în această cerere, L. Pătrășcanu arată că cercetările întreprinse de conducerea reacționară a Baroului de Ilfov — în legătură cu activitatea sa politică — nu se referă la nici-o încălcare a obligațiilor sale profesionale „ci urmărește un scop pur politic — ba chiar unul polițienesc”²⁰. Cu puțin timp înainte de aceste cercetări, Asociația Avocaților Național Creștini adoptase o hotărîre arbitrară prin care se cerea „excluderea avocaților comuniști din Baroul de Ilfov, în frunte cu avocatul L. Pătrășcanu”²¹. Printre semnatarii acestei decizii figurau și unii membri ai Consiliului de disciplină al Baroului de Ilfov.

Într-o întîmpinare adresată Comisiei de Apel de pe lângă Uniunea Avocaților din România, L. Pătrășcanu sublinia că procesul său disciplinar a fost înscenat „pentru a urma înjunționile presei de dreapta și a organizațiilor național-creștine din Barou” și preciza „caracterul abuziv și ilegal al suspendării, inexistența unei încălcări a moralei profesionale, carac-

¹⁷ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10 600 din 28 iunie, p. 11; „Adevărul”, 50 (1936), nr. 16. 080 din 27 iunie, p. 7.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10.691 din 27 sept., p. 13.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

terul de represiune politică pe care l-a îmbrăcat, în mod exclusiv, măsura disciplinară a primei instanțe de judecată”²². Această întâmpinare a fost judecată de Comisia de Apel, mai sus menționată, în ziua de 20 noiembrie 1936, hotărînd menținerea suspendării sale din barou pe timp de un an²³. L. Pătrășcanu a declarat imediat recurs împotriva acestei decizii nedrepte, recurs ce s-a judecat de Consiliul Superior de disciplină al Uniunii Avocaților din România în ziua de 12 iunie 1937²⁴, dată la care s-a judecat și recursul împotriva suspendării lui L. Pătrășcanu ca apărător în procesul celor 19 antifasciști, ce se judeca la Craiova.

Autorul celor două recursuri a tras singur concluziile, subliniind din nou caracterul pur politic al suspendării sale din barou, precizînd că: „În realitate, suspendarea nu s-a aplicat pentru vre-o culpă profesională, ci numai pentru că nutrește anume idei politice și militează în mișcarea muncitorească”²⁵.

În ce privește al doilea recurs, L. Pătrășcanu a menționat, din nou, că articolul 111 din Legea avocaților prevede limpede că o acțiune penală, născută din fapte politice, nu poate duce la suspendarea unui avocat din exercițiul profesiei sale. A amintit, pe de altă parte, că procesul său aflat pe rol la Consiliul de război din București este de natură pur politică și că suspendarea a intervenit după trei ani de la darea sa în judecată — timp în care baroul, deși sesizat public, a înțeles că nu poate lua nici-o măsură împotriva sa, în timpul cît s-a aflat apărător în procesul conducătorilor luptelor revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, ce s-a judecat în anii 1933 și 1934 la București și Craiova. În încheierea apărării sale L. Pătrășcanu a declarat că prin actul abuziv al conducerii reacționare a Baroului de Ilfov s-a urmărit înlăturarea sa „de pe banca apărării în plin proces și în ajunul pledoariei”, în acest fel consiliul de disciplină „în loc să apere libertatea profesiei, a înțeles să se transforme, în acest caz, în sugrumătorul ei”²⁶.

După o lungă deliberare, Consiliul Superior de Disciplină al Uniunii Avocaților din România a admis primul recurs casind, fără trimitere, decizia de suspendare din barou — stabilind astfel că urmărirea disciplinară contra sa a fost nefondată. Cel de-al doilea recurs a fost respins, menținîndu-se suspendarea sa ca apărător în procesul antifascist de la Craiova — pînă la judecarea în fond a procesului său, pendinte la Consiliul de război din București²⁷.

La data de 11 august 1936 urma să înceapă judecarea, în fața Consiliului de război al Corpului II Armată din București, a procesului înscenat lui L. Pătrășcanu și unui grup de 16 muncitori ceferiști — disjunși din procesul conducătorilor eroicelor lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie—februarie 1933. Apărarea, reprezentată prin avocații Ion Gheorghe Maurer și I. Șraier, a cerut amînarea judecării procesului, din cauza nerespectării prevederilor legale de procedură, în sensul că terme-

²² „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10. 747 din 22 noiembrie, p. 4.

²³ Ibidem.

²⁴ „Dimineața”, 33 (1937), nr. 10.947 din 14 iunie, p. 12.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

nul de judecată a fost stabilit pe neașteptate și adus la cunoștință prin intermediul „Monitorului Oficial”, fapt ce a făcut ca inculpații să nu afile de acest termen la timpul potrivit, ei fiind puși, în acest mod, în imposibilitatea de a-și pregăti temeinic apărarea. Avocații apărării au declarat că procesul nu poate fi judecat, nerespectându-se procedura legală, inclusiv în privința martorilor apărării, cerind amânarea procesului — cerere admisă de instanța de judecată, care a fixat ca dată a judecării ziua de 10 septembrie 1936²⁸.

În această zi dezbaterile procesului au început în fața secției a I-a a Consiliului de război al Corpului II Armată din Capitală, acuzatul principal fiind L. Pătrășcanu care era învinuit ca fiind „autor moral și instigator al tulburărilor de la Grivița din 1933”²⁹. Pentru a împiedica lărga publicitate a procesului, autoritățile reacționare au luat severe măsuri de pază, permițându-se accesul în sala de judecată numai a martorilor cu citații și a avocaților apărării. În afară de L. Pătrășcanu la proces au mai fost prezenți încă opt acuzați, iar cei care lipseau s-a hotărât să fie judecați în contumacie³⁰.

L. Pătrășcanu, care s-a apărat singur, a formulat, mai întâi, un incident de amânare a procesului, pornind de la faptul că la ultimul termen procesul era prevăzut a se judeca de Secția a II-a a Consiliului de război și că mutarea lui la Secția I-a, în ultimul moment, constituie un grav viciu procedural care a dus, între altele, la neindeplinirea procedurii privind citarea martorilor apărării. Făcându-se apelul martorilor apărării s-a constatat că majoritatea dintre ei lipsesc, nefiind citați. L. Pătrășcanu insistă asupra amânării procesului, adăugând că prezența martorilor propuși de apărare — muncitori ceferiști, activiști sindical care au participat la luptele revoluționare din 1933, o serie de intelectuali și oameni politici — este absolut necesară pentru a lămurii exact adevărul despre acțiunile muncitorimii române din 1933 și cauzele imediate ale procesului de față. Astfel, L. Pătrășcanu a arătat că prezența martorilor intelectuali și oameni politici este necesară pentru a se stabili de ce procesul, după o amânare de trei ani, se judeca de abia atunci și oa să demonstreze că la baza înscenării judiciare stăteau cauze imediate, de natură politică. În acest sens, L. Pătrășcanu a declarat că „va dovedi Consiliului că nu pentru faptele inexistente de la dosar se cere judecarea și condamnarea sa, ci pentru că acuma se mobilizează toate forțele dreptei românești, iar procesele politice devin arma cu care acei care sprijină aceste mișcări lovesc în militanții muncitorimii”³¹. Comisarul regal a recunoscut că din cauza mutării judecării procesului de la o secție la alta, pentru una din cele două liste de martori propuși de apărare nu s-a putut îndeplini procedura de citare și de aceea cere, chiar el, amânarea procesului. În urma deliberării, Consiliul de război hotărăște amânarea procesului pentru 9 octombrie 1936³², intervenind apoi o nouă amânare pentru ziua de 30 octombrie

²⁸ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10. 646 din 13 august, p. 11; „Zorile”, II (1936) nr. 461 din 13 august, p. 3.

²⁹ „Dimineața”, 32 (1936), nr. 10.676 din 12 sept., p. 11; „Zorile”, II (1936), nr. 491 din 12 sept, p. 2.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem. Vezi și: „Adevărul”, 50 (1936), Nr. 16.145 din 11 sept., p. 7.

³² Ibidem.

1936, iar la cererea comisarului regal s-a hotărît amânarea acestui proces la o dată ce urma a fi stabilită ulterior — dar pînă la urmă procesul nu va mai fi judecat.

Un alt aspect al activității desfășurate de L. Pătrășcanu în anii 1936—1937, la care ne vom referi în materialul de față, este legat de rolul său în timpul alegerilor parlamentare generale din 20 decembrie 1937. Aceste alegeri au constituit un moment important în viața politică a României de atunci, cu profunde consecințe negative asupra evoluției ulterioare a situației interne și externe a țării noastre. Partidul Comunist Român a precizat, în mod just, că în alegeri, în principal, lupta se dădea între forțele democratice și cele reacționare, fasciste și de aceea a preconizat încheierea unui puternic bloc antifascist și anticarlist al tuturor forțelor care se pronunțau pentru menținerea regimului burghez parlamentar-constituțional și împotriva venirii la putere a unui regim dictatorial. În acest scop conducerea P.C.R. a propus tuturor partidelor și organizațiilor cu orientare antifascistă colaborarea în alegeri, pe baza unui program larg, avînd în vedere obiectivele vitale pentru soarta țării. Dar aceste propuneri nu au găsit ecoul necesar la conducerile partidelor din opoziție, fapt ce a împiedicat înfăptuirea unui front comun al democrației în vederea cîștigării alegerilor de către aceste forțe și stăvilirii venirii la putere a unui guvern dictatorial — fie de tipul dictaturii regale, fie de tip fascist. Mai mult, conducerea reacționară a Partidului Național Țărănesc, în frunte cu președintele său — Iuliu Maniu, a încheiat la 25 noiembrie 1937 un „pact de neagresiune electorală” cu partidul „Totul pentru Țară—noua firmă sub care activa, din anul 1935, Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist și cel mai periculos dușman al democrației în România, al independenței și suveranității naționale a țării. Sennarea acestei înțelegeri electorale, care a avut consecințe nefaste asupra evoluției pe calea democrației, a statului român în perioada următoare, a întîmpinat rezistența și condamnarea hotărîtă, în primul rînd, a clasei muncitoare, în frunte cu P.C.R., cit și a altor forțe democratice, antifasciste.

Astfel, chiar în seara zilei de 25 noiembrie 1937, imediat ce s-a aflat despre încheierea de Iuliu Maniu a „pactului de neagresiune electorală” cu legicnarii și cu Partidul Național Liberal — Gh. Brătianu, o delegație formată din reprezentanți ai proletariatului organizat a avut o întrevedere cu președintele P.N.Ț. căruia i-a cerut categoric să denunțe imediat acest pact electoral, manifestîndu-și „nemulțumirea împotriva Pactului de neagresiune încheiat între Partidul Național Țărănesc și Partidul domnului Codreanu, căci prin acest pact s-au călcat tratativele duse pînă acum între conducerea Partidului Național Țărănesc și organizațiile muncitorești și pentru că, mai ales, prin acest pact se face un serviciu real mișcării fasciste din România”³³. În același timp, membrii acestei delegații au declarat lui Iuliu Maniu că „organizațiile muncitorești vor continua lupta pentru concentrarea tuturor forțelor democratice și pentru realizarea listei unice a democrației în alegeri”³⁴.

³³ „Adevărul”, 51 (1937), nr. 16. 513 din 27 noiembrie, p. 3.

³⁴ Ibidem.

În dimineața zilei de 27 noiembrie 1937, o delegație a Uniunii Democratice — organizație de masă, legală, antifascistă aflată sub conducerea P.C.R. — formată din : Barbu Rădulescu — președintele acestei organizații, M. Avramescu — vicepreședinte, L. Pătrășcanu și alții au avut o întrevedere cu președintele Partidului Național Țărănesc. Cele discutate cu acest prilej sînt relatate pe larg de L. Pătrășcanu într-un material intitulat : *O precizare. De Lucrețiu Pătrășcanu*, în care era prezentată și explicată amplu și public concepția justă a P.C.R. cu privire la necesitatea imperioasă și modalitățile practice de înlăptuire, în alegeri, a unui front comun al democrației, în scopul cîștigării victoriei. Astfel, în materialul citat se arăta, între altele, următoarele : „Consecvenți punctului nostru de vedere (adică al P.C.R. — n.a.) că în lupta care se desfășoară astăzi la noi împotriva primejdiei hitleriste și pentru apărarea libertăților publice și a unei nefalsificate politici de pace, numai prin unirea tuturor forțelor politice, care resping dictatura totalitară și practicile ei, grava amenințare poate fi înlăturată, am propus și Partidului Național Țărănesc alcătuirea unei liste unice, pe baza a trei puncte minimale : 1) apărarea libertăților constituționale ; 2) răsturnarea guvernului ; 3) desființarea măsurilor excepționale. O asemenea listă poate cuprinde, în concepția noastră (adică a comuniștilor — n.a.) un front foarte larg — de la partidele de centru pînă la organizațiile muncitorești”³⁵. În continuare se evidențiază faptul că o asemenea propunere de colaborare a fost făcută de organizațiile muncitorești tuturor celorlalte partide „care afirmă o adversitate programatică față de fascism” și se preciza că : „Este de la sine înțeles că, politicește, prin conținutul său, o asemenea listă exclude nu numai orice colaborare, dar și orice contact cu organizațiile de extremă dreaptă. Necesitatea unei liste unice a tuturor apărătorilor libertăților constituționale continuă să rămînă pentru noi de o mare actualitate și pentru realizarea ei vom continua acțiunea cu toată hotărîrea. Aceasta și numai aceasta a fost esența acordului propus de delegația noastră domnului Iuliu Maniu”³⁶. Respingînd și vestejind cu toată hotărîrea „pactul de neagresiune electorală” încheiat de conducerea reacționară a P.N.Ț. cu Garda de fier, cu prilejul întrevederii mai sus amintite, delegația Uniunii Democratice a ridicat „un vehement protest, întrucît încheierea lui contrazice atît tratativele duse pînă atunci, cît și însăși afirmările programatice ale Partidului Național Țărănesc. În continuare am susținut punctul nostru de vedere că, prin acest fapt, se dă un gir politic unei mișcări ale cărei practică și program, adînc dușmane intereselor poporului român și celorlalte popoare — au scos-o de la început din cadrul lumii și al vieții românești”³⁷. Tot cu această ocazie, după cum precizează L. Pătrășcanu, delegația Uniunii Democratice a cerut conducerii P.N.Ț. „în mod oficial și fără rezerve denunțarea pactului, aducîndu-i, totodată, la cunoștință că noi (adică P.C.R. și întreaga mișcare muncitorească — n.a.) îl vom combate și în mod public”³⁸.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

Astfel, prin glasul autorizat al lui L. Pătrășcanu opinia publică din România era pusă în deplină cunoștință de cauză asupra poziției juste, realiste și profund patriotice a P.C.R. în problemele mișcării antifasciste și față de aceste alegeri parlamentare, spulberindu-se, în acest mod, diversiunile anticomuniste puse la cale de reacțiune, în frunte cu organizațiile fasciste.

Aprecieri asemănătoare, cu cele de mai sus, au fost făcute de Lucrețiu Pătrășcanu într-un memoriu înaintat președintelui Partidului Național Țărănesc la începutul lunii decembrie 1937, în care se condamna energic „pactul de neagresiune electorală” încheiat de Iuliu Maniu cu legionarii și se preciza că, chiar în aceste condiții, forțele democratice vor sprijini în alegeri candidații național-țărăniști pe baza unui program de acțiune comună care să cuprindă următoarele puncte: „Luptă hotărâtă pentru apărarea libertăților constituționale, împotriva dictaturii; împotriva stării de asediu și a cenzurii; pentru apărarea integrității teritoriale în cadrul Ligii Națiunilor și alături de marile puteri pacifiste; împotriva planurilor războinice ale revizionismului fascisto-hitlerist; pentru amnistie generală politică”³⁹.

Exprimînd punctul de vedere al Partidului Comunist Român, L. Pătrășcanu într-o cuvîntare rostită la o întrunire electorală a Partidului Socialist (C. Popovici), din a doua jumătate a lunii decembrie 1937, a argumentat pe larg necesitatea imperioasă a realizării unității de acțiune a clasei muncitoare, ca o condiție esențială a reușitei luptei pentru făurirea Frontului Popular Antifascist. Cu același prilej, L. Pătrășcanu a afirmat hotărîrea comuniștilor români de a continua eforturile lor neabatute în scopul înfăptuirii Frontului Unic Muncitoresc, subliniind că: „Inițiativa luată de noi (comuniștii — n.a.) de a realiza o strîngere a tuturor forțelor organizațiilor muncitorești pe o singură linie de atitudine combativă — inițiativă cu mult anterioară campaniei electorale actuale — va continua cu aceeași intensitate. Căci largul front democratic, opus extremei drepte, pe care-l urmărim, pleacă tocmai de la premiza înfăptuirii, în primul rînd, a Frontului Unic Muncitoresc”⁴⁰.

Ținînd seama de realitățile concrete din România acelor ani, în preajma alegerilor parlamentare generale din 20 decembrie 1937, conducerea P.C.R. a dat indicația justă de a se adopta, de membrii și simpatizanții săi, o atitudine diferențiată față de candidații diverselor partide și grupări politice, în sensul sprijinirii în fiecare județ a candidaților cu vederi mai democratice, antifasciste. Forțele revoluționare și democratice, în frunte cu Partidul Comunist Român, deși activau în condițiile grele ale eșuării realizării unui front unic național antifascist, în timpul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937, s-au situat pe pozițiile rezistenței antifasciste, pentru apărarea libertăților democratice, au condamnat, fără rezerve, activitatea desfășurată de legionari în slujba hitlerismului, au înfierat manevrele cercurilor dictatoriale din jurul regelui Carol al II-lea.

★

³⁹ „Dimineața”, 33 (1937), nr. 11.121 din 5 dec., p. 8.

⁴⁰ „Dimineața”, 33 (1937), nr. 11.136 din 20 dec., nr. 14.

Putem afirma, cu toată convingerea, că prin îmbinarea armonioasă a unei multitudini de forme de luptă împotriva primejdiei fasciste și a exploatării capitaliste a maselor muncitoare, Partidul Comunist Român deși, în perioada la care ne-am referit în studiul de față, activa în ilegalitate și-a făcut din plin simțită prezența în viața poporului român, situându-se în fruntea acțiunilor pentru apărarea intereselor vitale ale națiunii noastre, cum erau: apărarea granițelor statului național unitar român, făurit în 1918 și a suveranității naționale a patriei; apărarea drepturilor și libertăților democratice și cuceririlor celor mai avansate ale culturii românești; lupta împotriva exploatării capitaliste a maselor muncitoare, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă ale acestora.

Vasta și variata activitate antifascistă desfășurată de forțele democratice, în frunte cu clasa muncitoare și sub conducerea Partidului Comunist Român, a avut drept rezultat practic principal stăvilirea, pentru o bună perioadă de timp, a instaurării la cirna țării a unui guvern dictatorial, de tip fascist.

Experiența bogată cîștigată în anii luptei împotriva pericolului fascist a fost de un real folos comuniștilor români, tuturor celorlalte forțe patriotice antihitleriste în perioada grea a rezistenței antifasciste — care a culminat cu victoria insurecției din august 1944, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, în colaborare cu toate celelalte forțe antifasciste interesate, dintr-un motiv sau altul, în realizarea obiectivelor imediate ale insurecției — act istoric de cea mai mare importanță în istoria Patriei noastre, care a marcat începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, în care au fost înfăptuite profunde transformări democratice și revoluționare, care au permis apoi trecerea nemijlocită la construirea orînduirii socialiste, la consolidarea și dezvoltarea continuă a acesteia, la înaintarea sigură a României spre comunism.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ ANTIFASCISTE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN DURANT L'INTERVALLE 1935—1937

RÉSUMÉ

L'étude s'applique à démontrer une fois de plus la capacité du Parti Communiste Roumain d'élaborer et appliquer une tactique réaliste, aussi élastique que possible, relativement aux modalités d'action contre le danger fasciste et à la réalisation d'un large Front Populaire Antifasciste en Roumanie — le seul moyen susceptible de barrer définitivement la route du fascisme vers le pouvoir.

Bien que déployant son activité en des conditions de clandestinité, le Parti Communiste Roumain a réussi à imbriquer avec habileté et succès l'activité clandestine et les possibilités légales de lutte antifasciste, en utilisant une large variété de voies et moyens en vue de l'union, en un seul front, de toutes les forces qui se prononçaient contre l'instauration au pouvoir d'un régime de dictature du type fasciste. L'auteur traite d'une modalité efficiente employée par le Parti Communiste Roumain dans la lutte antifasciste. www.dacoromanica.ro géographie de la Roumanie

socialiste : la publication dans certains quotidiens centraux, ayant une orientation bourgeoise-démocratique et qui n'étaient pas des organes de presse de quelque parti politique, de nombreux matériaux, signés par des militants communistes marquants, où l'on exposait ouvertement et amplement la conception réaliste, profondément patriotique et internationaliste des communistes roumains en ce qui concerne les problèmes complexes du mouvement antifasciste sur le plan intérieur et international.

Vu que ces organes centraux de presse (les journaux „Dimineața”, „Adevărul”, „Zorile”, „Lupta” et autres) avaient un grand tirage et une large diffusion dans le pays, il est facile de comprendre le rôle important de ce moyen utilisé par le P.C.R. dans son activité antifasciste. On poursuivait la diffusion sur une large échelle, à l'échelon national, du point de vue des communistes roumains quant aux voies à suivre aux fins de constituer un large front populaire antifasciste, combattre et anéantir des diversions anticomunistes préparées par les organisations fascistes avec la condamnable complicité des milieux gouvernants bourgeois, réactionnaires des années 1935—1937.

Il est particulièrement significatif que dans ces articles, commentaires et reportages on s'exprimait directement et publiquement au nom du Parti Communiste Roumain et on allait jusqu'à demander et souligner la nécessité de légaliser l'activité des communistes — condition essentielle de la défense de la démocratie en Roumanie.

COMPETIȚIA PENTRU CONTROLUL DUNĂRII INFERIOARE (1412—1420) (II)

DE

VIRGIL CIOCÎLTAN

EVENIMENTELE DE LA DUNĂREA MIJLOCIE ȘI INFERIOARĂ ÎNTRE 1413 — 1418

Plecarea lui Sigismund spre Occident nu lăsa nici o îndoială asupra intențiilor sale de organizare a cruciadei. Până la îndeplinirea acestui deziderat, inițiativele alianței regionale erau, în lipsa conducătorului ei, suspendate, ceea ce a făcut ca atenția Înaltei Porți să se mute de la Buda la Constanța.

Deși nu dispunem de indicii directe în privința sensului operațiilor militare osmane din prima jumătate a anului 1415 în nord-vestul Peninsulei balcanice, câteva mărturii referitoare la situații și episoade analoge permit înțelegerea acestora ca lovituri preventive anticruciate. Credibilă pentru creștini, cruciada era la fel de credibilă și pentru osmani, — amintirea bătăliei de la Nicopol era încă vie! — care urmăreau cu cea mai mare atenție eforturile de unire a lumii creștine, atît în cadrul Apusului latin cît și între Roma și Bizanț.

Tatăl lui Mehmed I, sultanul Baiazid I, socotea că atît timp cît va dăinui „schisma occidentală” nu avea de ce să se teamă³⁴, apreciere pe cît de profundă pe atît de exactă, deoarece fără lichidarea ei prealabilă orice încercare de unire a forțelor adverse, în primul rînd a Bizanțului cu Apusul, era sortită eșecului. Ca mijloc de presiune politică înțelegerea și împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul să folosească negocierile de unire cu latinii³⁵, negocieri a căror desfășurare la conciliul de la Ferrara-Florența (1438—1439) îi făcea, într-adevăr, pe turci, cum atestă un martor ocular, să „turbe”³⁶. Nu începe îndoială că Mehmed I a fost în 1415

³⁴ Ioan de Sultanieh relatează că *Turcus Baazica dicebat multociens populo suo*: „*Usque quo isti Franki habent duos papas non timeo eis facere gwerram, sed quando erit unus, tunc oportet facere pacem cum eis*”, A. Kern, *Der „Libellus de notitia Orbis” Johannes III. (De Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sultanieh*, în „*Archivum Fratrum Praedicatorum*”, VIII (1938), p. 100.

³⁵ Iată sfatul dat în această privință succesorului său, Ioan al VIII-lea Paleologul: „Fătul meu, știm bine și adevărat, din adîncul inimii, chiar a necredincioșilor, că mult îi muncesc gîndurile și se tem foarte nu cumva să ne înțelegem și să ne unim cu creștinii apuseni. Căci lor li se pare că, dacă aceasta s-ar face, va veni din cauza noastră o mare nenorocire asupra lor din partea numiților apuseni. Prin urmare, preocupă-te de chestiunea sinodului și cercetează-o și, mai ales, cînd ai nevoie să-i sperii pe necredincioși” (G. Sphrantzes, *Memorii, 1401—1407*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 321).

³⁶ Ioan de Raguza, delegat al conciliului la Constantinopol observa în 1438 că ... *turbați sunt ipsi Turci et infideles de huiusmodi tractatibus unionis* (N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IV, București, 1915, p. 25—30).

la fel de sensibil față de problema agregării lumii creștine, cum fusese tatăl său și avea să fie și urmașul său, Murad al II-lea ³⁷.

Dealtfel, legătura de la cauză la efect între deschiderea lucrărilor conciliului de la Constanța și ofensiva osmană este sprijinită de două analogii de natură cronologică și geografică: marea campanie turcească din 1438 în Transilvania, al cărei scop inițial viza „inima Ungariei” ³⁸ a coincis și ea cu începutul conciliului de la Ferrara-Florența, după cum și eforturile militare ale lui Baiazid I din 1394—1395 de a lua în stăpânire poziții strategice pe linia Dunării avuseseră loc în atmosfera de pregătire a cruciadei ³⁹.

Acțiunile preventive ale Înaltei Porți loveau cu necesitate bazele de pornire a cruciadei, Ungaria și Dunărea inferioară și, fiind era cu puțință, Constantinopolul ⁴⁰. Devastările osmane în ținuturile sudice ale regatului ungar ⁴¹ au avut, deci, un rost strategic: dezorganizarea regatului de unde urma să vină, ca în 1396, lovitura principală a forțelor cruciate. Cît de intens resimțea în 1415 Înalta Poartă acest pericol rezultă și din faptul că ea a deschis ostilitățile împotriva Ungariei cînd primejdia din această direcție era doar potențială, în vreme ce Mehmed I era angajat militar în Asia Mică ⁴², iar păcile cu Veneția ⁴³ și cu Bizanțul ⁴⁴ nu fuseseră încă încheiate.

Expedițiile turcești din 1415 au constituit și prima încercare la care a fost supus frontul antiosman, cu atît mai instructivă cu cît acordurile

³⁷ Vezi V. Ciociltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în „Revista de istorie”, 29 (1976), 11, p. 1788.

³⁸ *Ibidem*, p. 1775—1776.

³⁹ O solie ungară își îndeplinea în 1395 misiunea de convocare a Occidentului la cruciadă; vezi Viorica Pervain, *Din relatiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul seacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj Napoca”, XVIII (1975), p. 93.

⁴⁰ Conexiunea acestor obiective strategice, precum și abandonarea proiectatului asediu al Constantinopolului și opțiunea pentru alternativa lui — zdrobirea Ungariei — sînt atestate documentar în 1438 (V. Ciociltan, *Între sultan și împărat*, p. 1788).

⁴¹ În februarie 1415 erau semnalate mari concentrări de trupe osmane în Bosnia (*Diplomatarium Ragusanum*, ed. J. Gelcich, L. Thalloczy, Budapest, 1887, p. 247); în martie turcii au invadat Craina (*ibidem*, p. 248), ajungînd pînă la Veszprem unde, conform cronicarului papei Ioan al XIII-lea, Dietrich von Niem, aflat la Constanța, au ucis *multos nobiles et plebejos* și au luat 8 000 de robi. (*Scriptores rerum prussicarum*, III, Leipzig, 1865, p. 352, nota 6); intensitatea loviturii este confirmată în mai de *tres litterae missae domino Regi per fideles suos de Ungaria in quibus continebantur inter alia, quod Turci valde damnificarent regna Ungarie et hoc ad suggestionem Venetorum* (Martène-Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*, II, Lutetiae Parisiorum, col. 1632—1633); după o scurtă intrerupere, turcii au reluat operațiunile antiungare, în august fiind atacate posesiunile contelui Cilly, socrul lui Sigismond (M. Sanudo, *op. cit.*, col. 897. confirmat de Dietrich von Niemi, *op. cit.*, p. 352 și de Johann von Posilge, *ibidem*, p. 352—353, care îi acuză pe poloni de înțelegere cu turcii); pentru precizări referitoare la cronologia și la aria de cuprindere a campaniei turcești — Stiria, Craina și Banat —, vezi I. Hațegan, *O controversă istorică legată de incursiunea otomana în Banat în anul 1415*, în „Acta Musei Napocensis”, XVII, 1980, 531—536.

⁴² La 28 iunie 1415, raguzanii comunicau lui Sigismond că de curînd aflaseră de la negustorii lor din Pera *qualiter dominus Furchorum Chrisii* (= Mehmed I) *est in contrahibus Bruse et agit guerram cum Carmiano* (= Caraman); *et eciam est de novo, quod dominus Muscat* (= Mustafa) *frater dicti Chrisii Theucer in contrahibus Trebusonde prosperat paulatim contra Chrisii predictum fratrem suum* (*Diplomatarium Ragusanum*, p. 249—250); în august beiful de Caraman a fost supus (N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 233, nota 2).

⁴³ Știrea, sosită la Veneția la 19 septembrie 1415, potrivit căreia solul venețian reușise să încheie un armistițiu cu Mehmed I a fost curînd dezmințita (vezi N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 233, nota 1).

⁴⁴ *Ibidem*.

de la Lublau nu conțineau stipulații pentru această eventualitate în absența regelui ungar⁴⁵. Echivocul atitudinii lui Vladislav Jagello a derivat din poziția sa: aliat al lui Sigismund de la care aștepta un arbitraj favorabil în litigiul cu Ordinul teuton, dar, în același timp, doritor să menajeze convergența de interese a regatului său cu Imperiul osman — convergență manifestată încă de la începutul domniei sale⁴⁶, compromisă în 1412, dar nici total, nici irevocabil⁴⁷. Calea de mijloc aleasă de regele polon denotă această ambiguitate: a intervenit pe lângă Mehmed I pentru a-l determina să sisteze acțiunile militare împotriva regatului ungar, invocând, după propria-i mărturisire, argumentul disuadant al alianței ungaro-polone⁴⁸. A dispune însă de asemenea trecere pe lângă padișah era, desigur, suspect, mai ales în condițiile de după 1412, și Sigismund n-a întârziat să-l acuze nu numai că n-ar fi apărat Ungaria, ci chiar că i-ar fi incitat pe turci s-o atace⁴⁹. În octombrie 1415, regele polon și marele cneaz al Lituaniei s-au disculpat susținând că ambasada trimisă la sultan a avut scopul de a opri atacurile împotriva regatului ungar⁵⁰.

Este greu de judecat dacă loviturile turcești asupra regatului ungar au încetat începând cu a doua jumătate a anului 1415 ca urmare a intervenției diplomatice polone. Oricum însă, în etapa următoare, sultanul a fost nevoit să-și îndrepte atenția asupra Țării Românești unde se profila o primejdie iminentă, intruchipată de un nou pretendent, Mustafa, fratele autentic sau fals al lui Mehmed I, a cărui cauză o îmbrățișase Mircea cel Bătrîn. Inițiativa trecea astfel în tabăra creștină.

Una dintre cele mai însemnate modificări geopolitice în sud-estul continentului european în prima jumătate a secolului al XV-lea a fost cucerirea segmentului muntean al Dunării de către turci în 1420. Dacă Moldova a fost piatra de temelie a coaliției antiosmane pentru că stăpînea gurile Dunării, Țara Românească, posesoare a altui important sector al fluviului, a fost piatra ei de încercare. Instituirea controlului turcesc asupra Dunării muntene a fost hotărîtoare nu numai pentru destinul Țării Românești, ea a adus cu sine și o substanțială deplasare a raportului de forțe general în favoarea Imperiului osman.

⁴⁵ Conciliul a cerut regelui polon Vladislav și marelui cneaz lituanian Vitold să protejeze regatul ungar împotriva acțiunilor militare osmane în calitatea lor de membri ai comunității creștine (*Scriptores rerum prussicarum*, III, p. 353, nota 1 și J. Aschbach, *op. cit.*, II, p. 212), nu de parteneri ai coaliției încheiate cu Sigismund în 1412; pentru a trata și în numele său cu turcii, regele ungar a trebuit să acorde suveranului polon imputerniciri speciale, întrucât acordurile de la Lublau nu conțineau astfel de clauze (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti 1384—1492*, Cracovia, 1876, vol. II din *Monumenta Medii Aevi res gestas Poloniae illustrantia*, p. 43).

⁴⁶ Judecată din unghiul politicii externe, instalarea voievozului muntean Vlad în 1395 împotriva lui Mircea cel Bătrîn, acesta din urmă aliat în acea perioadă al lui Sigismund, a fost expresia colaborării polono-osmane antiungare.

⁴⁷ Dovada, de exemplu, scrisorile de recomandare date lui Ghillebert de Lannoy în 1421 pentru sultan care stau mărturie pentru bunele raporturi osmano-polone (vezi *Călători străini despre țările române*, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 48).

⁴⁸ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 331—333 și J. Długosz, *op. cit.*, vol. 248—249.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*; chiar dacă am admite că demersul polon a fost făcut în interesul exclusiv al creștinătății și că a fost doar greșit înțeles de către partenerii de coaliție (vezi interpretarea în acest sens a lui O. Halecki, *La Pologne et l'Empire byzantin*, în „Byzantion”, VII (1932), 1, p. 52, nota 2), nu poate fi omis caracterul special al relațiilor osmano-polone care a permis efectuarea unei astfel de măști.

Atîta vreme cît a stăpînit, „toată Podunavîia, pe amîndouă laturele”, Țara Românească a dispus de o situație strategică optimă pentru inițiativa-vele sale sud-dunărene care îi permitea în același timp să mențină și o distanță convenabilă față de regatul ungar. Această stăpînire era garantată de slăbiciunea Înaltei Porți pe care Mircea cel Bătrîn a căutat să o întretină, în primul rînd prin sprijinirea elementelor de disoluție a imperiului. Cu Musa, ajuns la putere cu ajutorul domnului muntean și al despotului sîrb Ștefan Lazarevici, această politică și-a arătat deopotrivă virtuțile și limitele.

După victoria împotriva lui Suleiman (1411), relațiile lui Mircea cu Musa s-au răcit⁵¹; în măsura în care noul sultan al Rumeliei ar fi reușit să consolideze unitatea statală, el ar fi amenințat inevitabil pozițiile dunărene ale domnului Țării Românești.

În conflictul dintre Musa și Mehmed I, Mircea a stat foarte probabil în expectativă. Dar victoria lui Mehmed (5 iulie 1413), reconstituirea imperiului bicontinental și rapida regrupare a beilor balcanici în jurul sultanului conțineau în germen și politica de redobîndire a cetăților dunărene pierdute.

Sumbra perspectivă deschisă de modificările survenite în sudul Dunării l-a obligat pe Mircea, pe de o parte, să reia cooperarea cu factorul principal al alianței antiosmane, regatul ungar⁵², iar pe de alta să aștepte prilejul unor noi intervenții în lumea turcă. Nu după mult timp, ocazia s-a și ivit.

În ianuarie 1415, senatul venețian, luat prin surprindere de cererea de ajutor a încă necunoscutului Mustafa, a ezitat să se angajeze direct împotriva lui Mehmed I și i-a recomandat să meargă în acest scop în Țara Românească⁵³. După un ocol prin Anatolia, unde a luat legătura cu potențialii aliați, între care beiful de Caraman era cel mai puternic adversar al sultanului titular, Mustafa a sosit în Țara Românească unde a fost primit cu brațele deschise⁵⁴. Propaganda sa a găsit audiență în rîndul unei părți a potentatilor osmani din Peninsula balcanică, semn că la această dată opera de centralizare a sultanului Mehmed I nu era încă încheiată⁵⁵. Pericolul destrămării operei de restaurație a Imperiului osman creștea concomitent în Anatolia și în Rumelia: beiful de Caraman și-a intensificat spre mijlocul anului 1415 lupta împotriva lui Mehmed I⁵⁶, în timp ce la Dunărea de jos Mircea cel Bătrîn și Mustafa, însoțit de iscusitul bei din Smirna, Giuneid, concentrau forțe. Situația grea a sultanului

⁵¹ P. Wittek, *op. cit.*, p. 23 și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 318.

⁵² Vezi partea întâi a acestui studiu în numărul precedent al revistei.

⁵³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 6—7.

⁵⁴ Mustafa se afla în aprilie sau mai la Trapezunt (*Diplomatarium Ragusanum*, p. 249—250); la 10 iunie ajunge în Țara Românească (*Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, I, 1247—1500, București, 1966, p. 80—82).

⁵⁵ Conform unei informații provenite din Ragusa la 18 august 1415, *duo barones imperatoris Turcorum aufugerunt ab eo ad fratrem suum, qui moratur in Vlachia* (*Diplomatarium Ragusanum*, p. 250—251).

⁵⁶ Mehmed I se afla în iunie 1415 în confruntare directă cu acest bei (*Diplomatarium Ragusanum*, p. 249—250). www.dacoromanica.ro

a fost sesizată la Constantinopol⁵⁷ și la Veneția care depun eforturi diplomatice pentru a coordona acțiunile adversarilor Înaltei Porți⁵⁸.

Chiar dacă beiful de Caraman s-ar fi arătat dispus să reia lupta cu osmanii după încheierea armistițiului cu Mehmed I în iunie sau iulie 1415, după cum sperau bizantinii și venețienii la începutul anului următor⁵⁹, este neîndoielnic că în 1416 pericolul principal pentru sultan se afla în Țara Românească de unde Mustafa îi contesta însăși calitatea de padișah. Și este la fel de neîndoielnic că Mehmed se pregătea să neutralizeze nu numai acest adversar, ci și țara care îl adăpostea: amplasarea campaniei preconizate de sultan, cu operații terestre și navele combinate, stă mărturie pentru această intenție. Un eveniment petrecut la sfârșitul lunii mai în Strimtori evidențiază cât se poate de concludent atât prioritatea acestui obiectiv al Înaltei Porți, cât și cauza abandonării lui.

De la mijlocul anului 1415, Veneția a început să perceapă cu acuitate pericolul întăririi flotei osmane staționate la Gallipoli, neliniște confirmată cu prisosință la începutul anului următor⁶⁰. Paralel cu încercarea de a sincroniza puterile terestre ostile lui Mehmed I, senatul venețian a încredințat propriei sale flote sarcina de a distruge escadrele turcești, misiune executată cu maximă eficiență la 29 mai 1416 de amiralul Pietro Loredano⁶¹.

⁵⁷ Puțin înainte de începutul lunii februarie 1416, împăratul bizantin își însărcina ambasadorul trimis la Veneția să invite republica să transpună în fapt alianța veneto-bizantină încheiată în 1415 și să deplîngă conflictul veneto-ungar, pentru aplanarea căruia împăratul era dispus să medieze în continuare; solul urma, de asemenea, să amintească senatului că basileul întreține relații cu despotul sîrb Ștefan Lazarevici, cu beiful de Caraman și cu Mustafa, toți dispuși să declanșeze acțiuni militare împotriva lui Mehmed I, dacă Veneția va începe războiul (F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 5. Teil, 1341—1453, München, 1965, p. 102—103).

⁵⁸ Instrucțiunile redactate la 2 aprilie 1416 pentru ambasadorul venețian la Înalta Poartă îi recomandau să culegă informații cum *posset damnificari dictus Chirici (= Mehmed I) ac eius loca et subditi tam per terram quam per aquam, et in specialiter per viam Charamani, Mustafe et Vlachi et si erit expediens mittere aliquos nuntios secretos ad ipsos* (Hurmuzaki, I 2, p. 500).

⁵⁹ La 6 august 1415, raguzanii îl informau pe regele ungar că *soldan a facto triugua con Caramania per septe anni (Diplomatarium Ragusanum, p. 251)*, veste care sosise la Veneția încă din iulie (N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 233, nota 2); privitor la eventualitatea ruperii acestui armistițiu, vezi cele două note precedente; că Veneția și Bizanțul nu nutreau în această privință speranțe deșarte, vezi mai jos, p. 1196, n. 63.

⁶⁰ La sfârșitul lui iulie 1415, senatul a luat măsuri pentru protejarea vaselor care făceau comerț în părțile Romaniei (N. Iorga, *Notes et extraits*, I, 233), amenințate de *una grande armata di Galere 40 fra piccole e grandi*, pregătite să atace Candia și Negroponte (M. Sanudo, *op. cit.*, col. 896), localități aflate în această din urmă insulă fiind, într-adevăr, devastate la sfârșitul anului 1415 (N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 241, nota 1); în ianuarie 1416 *le nostre Galere di mercato di Romania e di Trabizonda . . . giunte a Constantinopoli di ritorno, furono ritenute dall' armata del Turco di legni 112 e di galere e fuste grosse numero 42*, ceea ce face ca destoinicul amiral Pietro Loredano să fie ales *Capitano Generale del mar* (M. Sanudo, *op. cit.*, col. 898) și să primească la 2 aprilie ordinul ca, în caz că armistițiu cu turcii nu va putea fi încheiat, să-i distrugă *audacter* pe mare (N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 247).

⁶¹ Raportul asupra acestei victorii totale adresat de amiral senatului este interesant nu numai ca bilanț al pagubelor materiale suferite de flota osmană, ci și prin măsurile care urmau să împiedice refacerea ei: personalul de navigație, alcătuit preponderent din creștini (*Genovesi, Catalani, Sicilieni, Provinciali e Candioti*), a fost „tăiat în bucăți” cu scopul *che alcuni cattivi Cristiani non osseranno d'andare al soldo di questi Infideli, e d'ora innanzi possano dire, che la possanza de Turchi da quella parte di mare a grandissimo tempo sia al tutto distrutta e consumata* (M. Sanudo, *op. cit.*, col. 905—906); funcția îndeplinită de flotă în expansiunea din perioada de început a Imperiului osman a fost și este, după părerea noastră, apreciabil subestimată istoriografic.

Conform explicațiilor date după înfringere de autoritățile osmane din Gallipoli, lupta s-a angajat ca urmare a unei erori de apreciere: flota turcă fusese de fapt pregătită nu pentru a se măsura cu cea venețiană, ci pentru a fi trimisă pe Dunăre împotriva lui Mustafa⁶². Episodul ilustrează, între altele, un aspect capital al confruntării statelor creștine cu Imperiul osman: strânsa legătură strategică a Dunării cu Strămtorile.

Pierderea flotei în mai 1416 l-a silit pe sultan să părăsească intenția campaniei la Dunărea de jos și să se întoarcă împotriva inamicilor din Asia Mică a căror combatere nu reclama participarea forțelor navale.

În toamna anului 1416, în timp ce o parte din contingentele militare ale Înaltei Porți erau angajate în Asia Mică⁶³, Mustafa și aliații săi au deschis operațiile ofensive în Peninsula balcanică invadând „Bulgaria”⁶⁴. Norocul părea că-i suride: bizantinii i-au pus la dispoziție o bază strategică deosebit de importantă, Salonicul, unde a fost asediat, fără succes, la sfârșitul anului de Mehmed I⁶⁵. Presupunind, probabil, că pretendentul nu avea destulă greutate pentru a-și concura cu șanse fratele domnitor, împăratul Manuel s-a hotărât să-l folosească în alt chip: ca pensionar sub pază bizantină, ca și Giuneid, va fi oprit să-și mai tulbure fratele cu condiția ca sultanul să accepte și să observe pacea propusă de basileu. Mehmed I a găsit convenabilă oferta și pacea turco-bizantină încheiată în iarna 1416—1417 a rămas în vigoare pînă la moartea sultanului (1421)⁶⁶.

Mustafa nu era însă în această vreme singurul element apt să coaguleze disidențele imperiului. Întrucît politica de centralizare promovată de Mehmed I se întemeia pe ortodoxia islamică, pe *sunna*, nu era decît firesc ca o parte cel puțin din forțele centrifuge ale statului osman să se înveșminteze ideologic în învățăturile heterodoxe.

Poziția excentrică a beilicului de hotar Deliorman era un sol propice unde puteau crește, sub oblăduirea atentă a Țării Românești vecine, disidențele, heterodoxe sau nu, din sinul societății osmane⁶⁷. Foarte apropiată cronologic și ca desfășurare geografică de acțiunea lui Mustafa

⁶² Același raport consemnează: *Per lo che da quel capitano e Signore di Gallipoli fu a noi risposto, che non ci doveva essera grave cosa il venire delle sue Galere, perchè non era venuta l'armata de Turchi per noi, ma per dovere andare al Danubio, ad oviare, che non passasse Mustafa (ibidem, col. 902—903).*

⁶³ În octombrie 1416 rağuzanii au aflat că *Carminus Teucer* (— beicul din Caraman) *cum aliis Teucris suis colligatis cepit contralam Crizie Teucri* (— Mehmed I) *usque Brussam, împotriva cărora sultanul și-a trimis fiul cu oaste mare (Diplomatarium Ragusanum, p. 260—261);* beicul din Caraman adrease probabil la marca coaliție antiosmană din Asia Mică patronată de Kara Yuluk, potentatul din Diarbekir, care-și extinsese stăpînirea asupra Azerbaiganului și a Bagdadului, alianță ce urma să reunească stăpînii din Kastemuni, Ilamid, Smirna, Zulkadir, Elbistan, Trapezunt și Constantinopol (W.v. Stromer, *König Siegmunds Gesandte in den Orient, in Festschrift für Hermann Heimpel*, II, Göttingen, 1972, p. 591—609).

⁶⁴ La sfârșitul lunii septembrie sau la începutul celei următoare, *Mustafa videns ipsum Crisiam* (= Mehmed I) *defulcitum gentibus, venit cum aliquibus Teucris secum colligatis et ali-quibus Vlachis voivode Mirce usque in regnum Bulgarie ... (Diplomatarium, Ragusanum p. 260—261).*

⁶⁵ Rağuzanii îl înștiințau la 25 decembrie 1416 pe Sigismund că *ad presens nullus exercitus [Teucrorum] est in regno Bosne aut Rasie, quia eorum imperator est occupatus Salonichi circa obsidionem fratris ipsius, qui erat in Vlahia, cui imperator Constantinopolitanus favorem exhibet (ibidem, p. 265).*

⁶⁶ F. Dölger, *op. cit.*, p. 101.

⁶⁷ Pentru creșterea autonomiei și a ponderii politice a beilor din ținuturile de margine în perioada anarhiei feudale, vezi www.dacoromanica.ro

a fost cea a șeihului cu vederi primitiv-comuniste, Bedreddin ⁶⁸. Învățaatul musafir al lui Mircea a găsit aderenți și în Rumelia care s-au grupat în jurul maestrului în Deliorman, după ce în Anatolia savantul mistic lăsase discipoli destoinici, pe Börklüce Mustafa și pe Hu Kemal, capii unor răscoale greu înăbușite de sultan ⁶⁹.

Mult mai simplă pare să fi fost sarcina lui Mehmed I în Rumelia unde nucleul de rezistență organizat de Bedreddin s-a descompus cu desulă ușurință. Sultanul a lichidat aproape simultan (iarna 1416—1417) cele două focare rumeliote în care participarea Țării Românești fusese masivă: prințul osman Mustafa și emirul Giuneid au fost scoși din acțiune prin compromisul realizat cu bizantinii, șeihul Bedreddin a fost arestat și executat la Serres cam în același timp ⁷⁰.

Mircea cel Bătrîn pierdea prin pretendentul Mustafa și prin șeihul Bedreddin două unelte prin care reușise să pună la încercare autoritatea supremă a Imperiului osman. După eșecul final al acestor inițiative ale politicii sale balcanice, domnul muntean nu mai prezenta un pericol imediat pentru sultan; la rîndul său, acesta, lipsit de flotă, încă nerefăcută după dezastrul din 1416, nu putea relua țelul implicit al proiectatei sale expediții: neutralizarea Țării Românești prin recucerirea pozițiilor dunărene pierdute în 1402.

Așa se explică, socotim, liniștea de peste doi ani (1417—1419) care a domnit la Dunărea de jos. Să fi fost „cumpărată” această pace prin trimiterea tributului și a ostatecilor la Înalta Poartă cum depun mărturie cronicile turcești? Nu este cu totul exclus, deși neplata haraciului pe care o invocă cronicarii turci ca motiv al campaniilor din 1419—1420 în Țara Românească ⁷¹ este un loc comun care justifică prea des intervențiile militare osmane în ținuturi străine. În eventualitatea că în intervalul 1417—1419 a intervenit o reglementare a raporturilor lui Mircea cu Mehmed I, ea trebuie pusă în legătură cu încercările întreprinse, foarte probabil în 1417, de Vladislav Jagello, sigur cu acordul dacă nu chiar la sugestia

⁶⁸ Vezi mai jos, n. 70.

⁶⁹ E. Werner, *op. cit.*, p. 208.

⁷⁰ Pentru bibliografia literaturii de specialitate consacrate acțiunii bedreddiniste, vezi Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, culegere îngrijită de E. Stănescu, București, 1974, p. 85 și Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie — Cluj-Napoca”, XIX (1976), p. 61, nota 32 care conchid că sfârșitul ei a avut loc în 1419 sau 1420 întrucât cronologia oferită de sursele osmane menționează, într-adevăr, acești ani. Cu toate acestea, considerăm că șeihul a fost spinzurat în iarna 1416—1417, nu numai pentru că argumentul dedus din inscripția tombală de F. Babinger în *Geburtsort und Sterbējahr des Schejchs Bedr eddīn Mahmud*, publicat în *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14.—15. Jahrhundert)*, München 1944, p. 82 corespunde convingător, socotim noi, anului 1416, ci și pentru că în majoritatea cronicilor osmane judecarea și execuția lui Bedreddin sint legate de o dată relativ precisă: după asediul Salonicului (noiembrie sau decembrie 1416), Mehmed I s-a îndreptat spre Serres unde se afla captiv șeihul (vezi Idris Bitlisi, Lütfi-pașa, Mehmed bin Mehmed, Kodja Hüsein, Sa'deddin în *Cronici turcești privind țările române*, I, ed. M. Guboglu-M. Mehmet, București, 1966, p. 162, 239, 403, 446, 308); debarcarea șeihului în Țara Românească unde a stat „timp de câteva zile” (*ibidem*, p. 27) este și ea legată de o dată exactă, anume cînd „blestemații de efrednj (= venețieni) ocupaseră marea”, referire la distrugerea flotei osmane de către cea venețiană la 29 mai 1416 (argument formulat de Gh. I. Constantîn, *Un înalt dregător iurc la curtea lui Mircea cel Bătrîn: șeihul Bedr ed-din*, în „Arhiva Valahica. Studii și materiale de istorie și de istorie a culturii”, VIII (1976), p. 213

⁷¹ Vezi *Cronici turcești*, I, p. 308, 444.

lui Sigismund, de a realiza o pace sau cel puțin un armistițiu ungaro-osman ⁷².

CAMPANIA OSMANĂ DIN 1420

Evenimentele s-au precipitat odată cu înapoierea regelui Sigismund de Luxemburg pe scena sud-estică a continentului. Hotărîrea sa, consensată la 25 august 1419 în Buda, de a porni împotriva turcilor, părea să anunțe, în sfîrșit, intrarea în fază operațională a frontului regional anti-osman constituit în 1412, mai ales că în viitorul imediat nu era de așteptat nici un ajutor din Apus.

Ce proporții intenționa să dea Sigismund operațiilor antiosmane, dacă era dispus sau nu să angajeze o confruntare de anvergură, decisivă, cu Înalta Poartă doar cu potențialul militar pe care i-l punea la dispoziție coaliția regională este greu de spus în temeiul documentației disponibile. Și este cu atît mai dificil de presupus care a fost proiectul său inițial cu cît decesul fratelui său, regele Boemiei, Venceslav, a modificat complet datele problemei prin deschiderea succesiunii la coroana boemă și la cea imperială. Deși coroana boemă îi revenea prin drept ereditar, dobîndirea ei se lovea de mari obstacole, cel dintîi fiind opoziția husiților, care îl considerau pe Sigismund autor moral al arderii pe rug a lui Jan Hus (1415) și preferau un iagellon pe tron. Superficialitatea acțiunii antiosmane a regelui ungar grăbit să intervină în Boemia a fost o urmare nemijlocită a morții lui Venceslav. Nu singura însă.

Pentru a intra în posesia coroanei imperiale și, în prima etapă, a celei boeme, oferită de husiți regelui polon, Sigismund avea nevoie mai mult ca oricînd de sprijinul principilor electori germani, susținători tradiționali ai Ordinului teuton ⁷³. Conținutul celui de-al doilea arbitraj în litigiul statului teuton cu uniunea polono-lituaniană pronunțat de regele ungar în ianuarie 1420 nu putea să nu reflecte modificările contextului politic cauzate de dispariția regelui Boemiei. El a inclinat practic balanța în favoarea Ordinului, antrenînd o profundă alterare a raporturilor sale cu principalii parteneri ai alianței antiotomane, poloniei și lituanienii ⁷⁴.

Poate niciodată înainte și niciodată după toamna anului 1419, termenii opoziției care a sfîșiat destinul istoric al ultimului împărat luxemburghez n-au apărut într-o lumină mai crudă: obținerea coroanei imperiale, premisă, în concepția sa, a organizării cruciadei, avea, în condițiile date, darul de a compromite coaliția regională constituită la Lublau. Avînd de ales între speranța congregării cruciate a întregii Europe și existența confederație regională antiosmană, Sigismund a acordat prioritate prin arbitrajul din 1420 imperiului și cruciadei, cele două idei al

⁷² O scrisoare adresată de Sigismund aflat la Constanța lui Vladislav Iagello, scrisoare nedată, pe care editorii ei o așează probabil îndreptățit în 1417, exprimă mulțumirile regelui ungar pentru tratativele de pace ale suveranului polon cu turcii, acordîndu-i plenipotență pentru a negocia în numele său o *perpetua concordia*, iar dacă nu era posibil, cel puțin un armistițiu pe cinci ani sau mai mult. (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti 1384 1192*, Cracovia, 1876, p. 42–43)

⁷³ Vezi mai sus, n. 21.

⁷⁴ *Ibidem* și n. 22.

căror prizonier a fost în toală, lunga sa domnie. Prin opțiunea sa, el avaria ceea ce clădise în 1412 ca subansamblu regional al unității general-europene: sistemul politic și militar antiosman constituit la Lublău intra în prima sa mare criză, înainte chiar de a-și fi verificat posibilitățile funcționale.

Sultanul fusese, se pare, înștiințat încă înainte de august 1419 de pericolul iminent al unei intervenții militare ungare și a luat în aceeași lună sau în septembrie primele măsuri preventive atacînd Severinul, poziție strategică extrem de importantă întrucît controla una din căile de acces atît spre Transilvania cît și spre regatul ungar. După toate aparențele, cetatea a căzut în minile turcilor care au dărîmat-o, dar comitele de Timiș, Pipo de Ozora, a reușit să-i respingă peste Dunăre ⁷⁵. La sfîrșitul lui octombrie, cînd regele ungar a sosit cu oastea în această zonă, turcii se retrăseseră. Este discutabil dacă Sigismund a trecut fluviul, iar victoria pe care ar fi obținut-o între Niș și Nicopol nu pare a fi decît produsul propagandei sale politice ⁷⁶, pus în circulație pentru a-i justifica încă o dată părăsirea prematură a frontului antiosman cu scopul de a interveni grabnic în Boemia.

Pe lingă această demonstrație armată, Sigismund a luat un șir de măsuri defensive pentru eventualitatea unui mare atac al turcilor, primenjeie pe care o intuia corect. Conștient de însemnătatea centurii dunărene pentru apărarea regatului ungar și neîncrăzător în capacitatea successorului lui Mircea, Mihail I, de a păstra Severinul vizat de turci, întrucît noul voievod domina cu greu situația internă a Țării Românești ⁷⁷, Sigismund i-a sustras controlul asupra cetății și a instalat o garnizoană ungară. O măsură similară a adoptat în privința cetății Branului ⁷⁸. Alocînd în același scop o parte din veniturile fiscalului apărării Transilvaniei, regele ungar socotea probabil că securitatea celei mai amenințate provincii era asigurată ⁷⁹.

Dacă pînă la moartea regelui boem proporția pe care intenționa s-o dea Sigismund acțiunii antiosmane nu poate fi sesizată clar, după această dată este sigur că a încercat să evite o ciocnire hotărîtoare cu sultanul pentru a avea mîini libere în Boemia, dovadă măsurile cu caracter strict defensiv și neconvocarea partenerilor de coaliție.

Dar, pentru un spectator din afară, reîntoarcerea lui Sigismund în regatul ungar în 1419 și operațiunile sale militare din toamna aceleiași an nu puteau să însemne decît preluđuul mării campanii antiosmane preconizate și vestite de el cu ani în urmă. Pentru sultan, care fusese informat de regele polon însuși că se află în alianță cu suveranul ungar și că, prin urmare, polonii vor secunda acțiunile militare ale vecinilor unguri ⁸⁰, anul 1420 se anunța deosebit de primejdios: imensul front, de la Cetatea

⁷⁵ V. Pervain, *Lupta antiotmană*, p. 68.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 67.

⁷⁷ Pipo de Ozora, comitele de Timiș, îl informa la 20 iunie 1418 pe palatinul Ungariei Nicolae de Gara că . . . *audivimus Michael Partium Transalpinarum wayvoda, in sua terra cum sue terre baronibus et incolis pacificam non habet mansionem et credimus quod, si huiusmodi non pacificam permansionem continuaverit, non erit dominus terrae sue partium Transalpinarum* (apud V. Pervain, *Lupta antiotmană*, p. 62, nota 35).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 62.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁸⁰ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 321-322 și J. Długosz, *op. cit.*, col. 248—249.

Albă pe malul mării spre gurile Dunării, pe linia fluviului pînă la Belgrad, părea gata să devină activ.

La amploarea amenințării a răspuns amploarea ripostei. Marea campanie a lui Mehmed I, care a lovit Moldova, Țara Românească și Transilvania a urmărit țeluri strategice de primă însemnătate și a fost realizată prin cooperarea flotei cu oastea de uscat. Sultanul Mehmed inaugura astfel seria asalturilor combinate desfășurate în secolul al XV-lea și la începutul celui următor care aveau să aducă Dunărea mijlocie și inferioară sub controlul Porții.

În chip paradoxal, Sigismund, care prin manevrele din 1419 declanșase reacția sultanului, i-a înlesnit acestuia în mare măsură atingerea obiectivului nu numai prin părăsirea neașteptată a frontului sud-estic. Refuzînd să reinnoiască armistițiul cu Veneția, expirat în primăvara anului 1418, și constatînd că blocada comercială nu da rezultatele scontate, regele ungar a deschis în toamna anului 1419 ostilitățile cu venețienii⁸¹. Angajarea sa concomitentă împotriva Înaltei Porți și Republicii venețiene a accelerat negocierile de pace între sultan și senat care trenau de mai mulți ani. Grație lui Sigismund, acordul de armistițiu turco-venețian a fost semnat puțin înainte de 5 decembrie 1419⁸². Flota osmană, refăcută cu uimitoare tenacitate, era astfel deblocată din Strimtori, Mehmed I putea întreprinde marea campanie dunăreană ratată în 1416.

Anvergura geografică a campaniei lui Mehmed I din 1420 și rezultatele ei excepționale ar fi de neînțeles fără sprijinul hotărîtor al marinei militare. Deși informațiile despre forțele navale osmane care au conlucrat cu trupele terestre se referă numai la atacurile asupra celor două porturi ale Moldovei, Cetatea Albă și Chilia — aceasta din urmă cucerită temporar de turci⁸³ — este foarte probabil ca vasele turcești să fi înaintat mai departe pe Dunăre unde au asigurat trecerea armatei sultanului în Țara Românească, devastată și complet supusă în cursul acestei campanii⁸⁴. Cetățile dunărene, mai cu seamă Giurgiu, aflat pe o insulă în apropierea țărmlului muntean, n-ar fi fost poate constrînse să capituleze atît de rapid dacă fortărețele plutitoare ale sultanului nu le-ar fi spulberat speranțele de salvare.

Cronicarul osman Idris Bitlisi amintește patru cetăți capturate de turci în 1420 : Enisala, Isaccea, Giurgiu și Turnu⁸⁵. Din acest bilanț lipsesc în mod surprinzător alte trofee, în primul rînd Silistra care va rămîne cîteva secole turcească ; omiterea Severinului și a Chiliei se explică probabil prin faptul că ele n-au devenit acum posesiuni durabile ale Înaltei Porți. Fără anihilarea Severinului, nerefăcut, se pare, după distrugerea din 1419, oastea sultanului cu greu ar fi putut ajunge în 1420 la Porțile de Fier ale Transilvaniei unde rezistența opusă de voievodul ardelean Nicolae de Chaak a fost repede înlăturată, Orăștie și ținutul înconjurător fiind apoi cumplit prădate⁸⁶.

⁸¹ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X 6, Buda, 1844, p. 953—954.

⁸² N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 255—299.

⁸³ Vezi mai sus, n. 17.

⁸⁴ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 486—487, 484.

⁸⁵ *Cronici turcești*, I, p. 163—164.

⁸⁶ V. Pervain, *Lupta antiolmandă*, p. 68.

Consecințele cele mai grele le-a avut de suportat Țara Românească : 1420 a fost pentru voievodatul muntean un an de răscrucе, fatal, al istoriei sale. Pierzînd controlul asupra Dunării „pe amîndouă laturile”, Țara Românească pierdea fundamentul strategic al puternicei ei afirmări politice în sud-estul continentului. Atîta vreme cît vadurile Dunării fuseseră muntene, impulsul politic de la Curtea de Argeș sau Tirgoviște se răsrînsese viguros în sudul fluviului; el își va schimba sensul dominant după 1420. Fără Bran și Severin, fără cetățile dunărene, Țara Românească va fi obligată la un dificil balans între regatul ungar și Imperiul osman.

Și cealaltă țară românească, Moldova, a fost invadată în 1420. Includerea ei între obiectivele militare ale Înaltei Porți, deși nu se afla pe direcția principală a expansiunii osmane în Europa în această perioadă, se explică numai ca o componentă a răspunsului total dat de Mehmed I frontului antiosman constituit în 1412 care alinia, pe lîngă alte forțe, pe toți riveranii de pe malul nordic al Dunării mijlocii și inferioare. Chilia și Cetatea Albă au fost, așadar, atacate ⁸⁷ pentru că Moldova fusese integrată în coaliția antiosmană, iar porturile ei, în special Chilia, deveniseră baze potențiale de covîrșitoare importanță strategică ale operațiilor militare antiturcești. În cazul Chilieii, intenția lui Sigismund de a-i conferi această funcție este atestată documentar în chiar ajunul expediției osmane din 1420 ⁸⁸.

Preluînd inițiativa, turcii nu au avut de înfruntat rezistența concertată a coaliției antiosmane. Sultanul a beneficiat de un avantaj probabil nesperat : de la începutul anului 1420, în urma arbitrajului de la Breslau, sistemul politic instituit la Lublau intrase în criză, iar alianța care rezultase din el nu era în consecință aptă să-și îndeplinească menirea : combaterea turcilor. Sigismund și Vladislav au aflat post factum că Țara Românească fusese devastată și supusă. Din corespondența celor doi suverani reiese că Alexandru cel Bun trimisese suzeranului său de trei ori cereri de ajutor. Într-un tîrziu, regii au hotărît să intervină pentru ca Moldova să nu împărțasească, după cum își exprima unul dintre ei teama, soarta Țării Românești ⁸⁹. Dacă acest sprijin — obligația fundamentală a suzeranului — a ajuns sau nu la destinație sursele nu mai spun.

O clipă suspendată de invazia osmană în Țara Românească, Moldova și Transilvania, tensiunea ungaro-polonă izvorită din arbitrajul de la Breslau s-a reinstalat după retragerea turcilor din Moldova ⁹⁰ și a durat pînă în martie 1423, cînd, prin reconcilierea de la Keșmark, cei doi monarhi

⁸⁷ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 486—487.

⁸⁸ Vezi mai sus, n. 17.

⁸⁹ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 486—487.

⁹⁰ Nu este exclus ca revenirea Chilieii în hotarele Moldovei îndată după 1420 să fi fost urmarea unui gest de bunăvoință al Înaltei Porți față de curtea din Cracovia, o cheazăie a bunelor raporturi polono-osmane revitalizate în condițiile degradării relațiilor Ungariei cu Polonia după arbitrajul de la Breslau. Atîta vreme cît persista tensiunea între cele două regate, iar Chilia se afla în posesia Moldovei, vasală coroanei polone, posibilitatea utilizării ei în acțiunile antiosmane era minimă. Semnificativ pentru politica osmană în privința gurilor Dunării pînă în 1484 este, între alte episoade cunoscute (1462, 1465), atacul flotei turcești asupra Chilieii în vara anului 1448, la cîteva luni după ce Iancu de Hunedoara instalase aici o garnizoană ungară (M. Cazacu, P. Ș. Năsturel, *Une démonstration navale des Turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, în „Journal des Savants”, 1978, p. 199).

și asociau din nou forțele împotriva Imperiului osman: tratatul de la Lublau privitor la Moldova era reconfirmat în literă.

În concluzie: Alianța încheiată în 1412 la Lublau și lărgită la Buda în același an a deschis o nouă etapă în organizarea rezistenței antiosmane pe cursul mijlociu și inferior al Dunării. Ea a deplasat în fapt centrul de organizare al luptei împotriva expansiunii osmane de la formula cruciadei paneuropene la cea a confederării regionale, deși inițiatorul ei, Sigismund de Luxemburg nu o concepea pe cea de-a doua decât ca o verigă a celei dintii. Noua alianță a creat un prototip de asociere a unei părți însemnate a Europei central-răsăritene împotriva expansiunii osmane. Chiar dacă mecanismul s-a dovedit greoi datorită, în special, contradicțiilor sale interne, el a rămas timp de mai bine de un secol modelul optim — înfăptuit între 1440—1444 — pentru acțiunea antiosmană și cea mai realistă speranță pentru stăvilirea avansului Înaltei Porți.

Prin capacitatea lor militară și prin poziția lor geografică de riverane ale Dunării, în hotar cu Imperiul osman, Țara Românească și Moldova erau chemate să ocupe un loc de primă importanță în cadrul alianței antiosmane. Antrenarea pentru înția oară a Moldovei cu centrele ei pontico-danubiene, mai ales Chilia, adăuga o dimensiune nouă, deosebit de importantă, luptei împotriva puterii turcești.

Percepînd exact gravitatea primejdiei și folosind răgazul oferit de absența îndelungată din Ungaria a lui Sigismund de Luxemburg după 1412, osmanii au grăbit restaurarea unității lor statale și au preluat inițiativa, care a corespuns proporțiilor amenințării. După o încercare de asalt avortată în 1416 din pricina pierderii flotei distruse într-o bătălie cu venețienii, Poarta a reluat proiectul în 1420 cînd a atacat principalele poziții dunărene ale adversarilor ei, de la Chilia la Severin. Chiar dacă n-a rămas în posesia tuturor cetăților cucerite, ea a reușit să-și impună stăpînirea asupra celor mai importante puncte de control ale segmentului muntean al Dunării.

Frontului dunărean deschis de coaliția antiosmană din 1412 i-a răspuns ofensiva Înaltei Porți la Dunăre în 1420. Pînă spre mijlocul secolului al XVI-lea, cînd Dunărea va deveni în înțelesul deplin al cuvîntului o apă turcească și va începe, astfel, ultima etapă din cariera ei de frontieră imperială, o parte masivă a energiilor consumate în planul general al confruntării statelor creștine cu Imperiul osman se va cheltui pe și pentru acest fluviu.

LA COMPETITION POUR LE CONTRÔLE DU BAS-DANUBE (1412—1420) (II)

RÉSUMÉ

Malgré la conclusion favorable de ses négociations avec le roi de Pologne et la constitution d'une large alliance régionale, dont faisaient part la Valachie et la Moldavie — fait qui transformait l'ensemble du cours moyen et inférieur du Bas-Danube en front antiottoman — Sigismund de Luxembourg ne déclencha pas immédiatement les hostilités. Le voyage du roi de Hongrie en Occident où il s'était rendu pour mettre un terme

au schisme, pour restaurer l'unité entre le monde latin et Byzance et pour organiser sur cette base une nouvelle croisade, formule révolue mais dont il resta prisonnier jusqu'à la fin de ses jours, laissa au sultan la possibilité de regrouper ses forces et de prendre l'initiative. En 1415 Mehmet Ier attaqua la Hongrie et au cours de l'année suivante il préparait une grande expédition contre la Valachie, qui échoua par suite de la destruction par les Vénitiens de la flotte ottomane qui devait y prendre part (Gallipoli, mai 1416).

Ajournée en 1416, cette grande opération fut réalisée quatre années plus tard lorsque pour parer au danger qui semblait imminent au Bas Danube du fait du retour de Sigismond et des intentions belliqueuses qu'il manifestait, le sultan organisa une attaque d'ensemble sur le front danubien. Au cours de cette grande expédition la flotte turque reconstituée en secondant l'armée terrestre attaqua les principales positions chrétiennes du Bas-Danube.

La grande campagne de 1420 fut la réponse de la Porte ottomane au challenge qui lui avait été lancé par l'alliance régionale antiottomane. En attaquant en même temps que les positions danubiennes de la Valachie et de la Hongrie celles de la Moldavie (Chilia et Cetatea Albă), le sultan manifestait son intention de démanteler le système stratégique de l'alliance antiottomane. Par suite de cette grande action militaire, la Porte s'empara des positions danubiennes de la Valachie ce qui entraîna un déplacement stratégique de première grandeur en faveur de l'Empire ottoman.

BLOCADA CONTINENTALĂ NAPOLEONIANĂ *

DE

MIRCEA N. POPA

La sfârșitul veacului al XVIII-lea, în timp ce în Franța revoluția devenită curînd model clasic „...asigura triumful politic al burgheziei, în Anglia Watt, Arkwright, Cartwright și alții dădeau primul impuls unei revoluții industriale care a deplasat complet centrul de greutate al puterii economice”¹ în societatea engleză și concomitent în lume. Vechea rivalitate comercială, maritimă și colonială dintre Anglia și Franța, agravată continuu din epoca lui Cromwell și Colbert, intra în aceste împrejurări istorice într-o nouă fază, decisivă. Pionier al revoluției industriale, aflat ă pe cale de a deveni centrul industrial al lumii moderne, Anglia urmărea mai mult decît oricînd în trecut supremația pe piața mondială, care în preajma anului 1800 consta din țări cu precădere sau exclusiv agricole și care, din punct de vedere britanic, era de dorit să rămînă în această stare. Iată de ce revoluția franceză i-a oferit burgheziei engleze „...un minunat prilej de a ruina comerțul maritim francez cu ajutorul monarhiilor continentale, de a anexa colonii franceze și de a înăbuși ultimele pretenții franceze de rivalitate pe mare”². Din aceste motive mai cu seamă Anglia a luptat cu îndîrjire împotriva revoluției și, apoi, împotriva Franței napoleoniene. Cauzele reale ale îndelungatului război de aproximativ două decenii — război ce a devenit treptat european și, în parte, extra-european — purtat de „aristocrația înspăimîntată și susținută de plutocrație”³ și de alte categorii sociale înstărite din insulele britanice se reduc, așadar, la : profiturile uriașe obținute din numeroase împrumuturi și din sporirea datoriei publice; prilejul de a se infiltra pe piețele Americii spaniole și portugheze, de a se înstăpîni asupra coloniilor franceze, spaniole, olandeze etc. și de a-și consolida « dreptul » de a aproviziona piețele europene⁴.

Pentru evoluția conflictului și înțelegerea desnodămîntului său, raportul de forțe dintre Anglia și Franța, mai cu seamă în plan economic, prezintă o importanță particulară. În 1800 Franța avea o populație de 27.400.000 de locuitori, iar Anglia 10.800.000. Exporturile franceze însu-

* Subcapitol din tratatul de *Istorie Universală*, vol. IV.

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, Edit. politică, București, 1965, p. 297.

² *Ibidem*.

³ K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 2, Edit. politică, București, 1958, p. 599.

⁴ *Ibidem*, p. 599—600.

mau în același an 31 milioane, iar cele engleze 67 milioane l.st.⁵, acestea din urmă conținând însă o importantă cantitate de produse industriale. În timp ce Franța era încă o țară *esențialmente agricolă*, în ciuda debutului modest al revoluției industriale, Anglia înregistra primele victorii remarcabile ale fazei inițiale a revoluției industriale. În 1821, 47 % din populația activă muncea în industrie și doar 34 % în agricultură⁶. Anglia producea 10 milioane tone de cărbune în 1800 și 235.000 tone de fier brut în 1806, pe când în Franța resursele naturale și exploatarea lor erau mult mai slabe în raport cu insulele britanice. Dacă în unele privințe la începutul veacului diferențele dintre cele două țări erau totuși neglijabile⁷, Anglia depășise net Franța din punct de vedere tehnic. În acest sens, suficient de concludent este numărul de invenții înregistrate în cele două țări⁸:

Marca Britanie	Franța
1762—1771...23	1760—1769.... 7
1772—1781...31	1770—1771....10
1782—1791...54	1789—1792...22
1792—1801...72	1796—1798.... 8

Prin urmare, în total 47 invenții franceze, contra 180 engleze, printre acestea din urmă aflându-se, mai cu seamă, mașina cu aburi universală a lui J. Watt. Tuturor acestor factori li se adăugau imperiul colonial britanic incomparabil mai întins și mai bogat decât cel francez — care, de altfel, a înregistrat pierderi notabile la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor — și, mai cu seamă, superioritatea capacității flotelor comercială și militară britanice.

Declanșarea revoluției în Franța anului 1789, consolidarea treptată a puterii politice a marii burghezii pe ruinele Vechiului Regim feudal absolutist au atras inevitabil promovarea cu vigoare a intereselor economice ale burgheziei atât în plan intern, cât și în raport cu burghezia altor țări. Începuturile acestei politici datează din 1791, iar instrumentele ei devin într-o primă etapă tradiționalul protecționism și prohibițiile. Concomitent cu agravarea rivalităților politice și economice cu alte țări, în primul rînd cu Anglia, se conturează treptat în rîndurile burgheziei franceze ideea constituirii noii Franțe într-o « celulă națională », care să fie « pol al rezistenței » față de concurentul comercial britanic și, totodată, « centru al industrializării » capitaliste. În anii revoluției, pînă în 1794, apoi în timpul Directoratului, concomitent cu victoriile politico-militare asupra coalițiilor contrarevoluționare erupene, noua politică economică se conturează tot mai deplin, generînd ceea ce L. Bergeron⁹ a numit « proiectul francez de hegemonie comercială pe continent », a cărui desăvîrșire are loc în anii Consulatului și, mai cu seamă, ai Imperiului, cînd anexiunile teritoriale franceze pe seama altor state europene s-au extins considerabil.

⁵ Cf. W.W. Rostow, *How it all began: Origins of the Modern Economy*, Methuen and Co. Ltd., London, 1975, p. 168.

⁶ Cf. F. Mauro, *Histoire de l'économie mondiale*, Éditions Sirey, Paris, 1979, p. 9—10.

⁷ Potrivit unor evaluări, produsul francez pe cap de locuitor ar fi reprezentat pe la 1800 76% din produsul britanic. (Cf. P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, tome 3, Armand Colin, Paris, 1978, p. 453).

⁸ Cf. W.W. Rostow, *Op. cit.*, p. 176.

⁹ Vezi P. Léon, *Op. cit.*, vol. 2, p. 353, 350.

Caracteristicile concepției și politicii aflate la baza « proiectului » constau, înainte de toate, în crearea unei mari unități teritoriale care să dispună de un însemnat potențial uman, de resurse economice însemnate și să devină capabil, prin industrializare rapidă, atât să se autoaprovizioneze, cât să și furnizeze produse industriale continentului european. Avînd în vedere că « factorii esențiali » ai marii lupte, începute în anii revoluției și continuate, dar pe alte baze și dobîndind noi trăsături — net expansioniste — în anii Consulatului și ai epocii imperiale, au devenit „afacerile cu Anglia și Orientul . . .”¹⁰, că cel mai puternic și periculos rival comercial și politic al Franței burgheze și al lui Napoleon era Marea Britanie, că burghezia din alte țări continental-europene era și, mai ales, putea deveni foarte curînd un concurent pentru industria și comerțul Franței, politica franceză s-a orientat, începînd încă din anii revoluției către o tactică specifică, subordonată țelului suprem întru chipat de « proiect »: « Defensivă față de Anglia¹¹ », cum subliniază același L. Bergeron, și « ofensivă » în raporturile cu partenerii burghezi de pe continentul european. Țările aliate, vasale sau ocupate din Europa trebuiau să suporte în parte nu numai cheltuielile măreției franceze și, mai cu seamă, napoleoniene, dar și pe cele ale procesului de transformare a economiei franceze în sens capitalist modern, industrial și, în special, în « economie dominantă » pe continent.

Pe de altă parte, guvernul britanic a făcut permanent o politică de izolare a Franței, de tăiere a legăturilor acesteia cu lumea colonială, extraeuropeană, de « blocus maritim » care să ducă la închiderea porturilor franceze sau a celor aflate în zone controlate de francezi, de împiedicare cu orice preț a neutrilor de a face comerț cu adversarul său. În 1803, de pildă, britanicii au declarat în stare de blocadă gurile Elbei și Weserului, în 1804 au blocat de pe mare porturile controlate de francezi la Canalul Minecii și la Marea Nordului, iar la 16 mai 1806 au declarat în stare de blocadă toate țărmurile franceze.

Nemaiputînd executa proiectul său de invazie în insulele britanice prin debarcarea unui puternic corp expediționar, ca urmare a dezastrului flotei franco-spaniole la Trafalgar (21 octombrie 1805), Napoleon a declanșat noi campanii pe continent împotriva aliaților Angliei, devenind, ca urmare a victoriilor sale decisive și răsunătoare asupra armatelor austro-ruse și, apoi, prusiene, arbitrul Europei. La 28 octombrie 1806, după o campanie fulgerătoare, el intra în Berlin. În aceste împrejurări, lunga confruntare cu Marea Britanie intra și ea într-o fază decisivă. Venise, potrivit judecății împăratului francez, momentul « cuceririi mării prin puterea uscatului ». De multă vreme economiștii francezi apreciau că puterea economică a Angliei era fragilă, că sistemul său de credit era extrem de vulnerabil, că prosperitatea industriei sale se datora exclusiv schimburilor comerciale cu țările europene continentale. Prin urmare, provocarea prăbușirii sistemului economic britanic părea a fi lesnicioasă

¹⁰ A. Fugier, *Napoléon et l'Espagne. 1799—1808*, tome II, F. Alcan, Paris, 1930, p. 453.

¹¹ Această politică poate fi ilustrată prin nenumărate exemple, începînd cu abrogarea tratatului comercial anglo-francez din 1786 și continuînd cu « actul francez de navigație » din 1793, interzicerea intrării de mărfuri engleze pe nave avînd pavilion neutru, închiderea porturilor franceze etc. pentru navele engleze (1802—1803), sporirea repetată a tarifelor vamale, prohibirea treptată a tot mai multe produse britanice ș.a.

și, în consecință, ruinarea și capitularea Angliei ar fi devenit curind realitate¹². Or, Napoleon era „...un om al secolului al XVIII-lea, discipol al filosofilor, admirator al raționalismului...”¹³. Urmărind, pe de o parte, ca exponent al intereselor burgheziei franceze, să impună hegemonia acesteia pe continent, prin închiderea Europei pentru produsele engleze, prin închiderea pieței franceze pentru oricare concurent străin, prin transformarea continentului într-o piață rezervată exclusiv Franței și într-o sursă sigură de materii prime ieftine, prin dominația necontestată a industriei franceze, iar pe de altă parte să obțină ruinarea economică, prin excluderea totală de pe continent a mărfurilor engleze, și capitularea guvernului britanic, Napoleon a semnat și publicat la Berlin, la 21 noiembrie 1806 decretul privind « blocada continentală »¹⁴. Ordonând confiscarea tuturor mărfurilor industriale și coloniale britanice, interzicerea oricărui comerț cu Anglia pe teritoriile Franței și ale țărilor aliate sau ocupate — Spania, statele italiene, Elveția, Olanda, Danemarca, statele germane etc¹⁵. —, precum și interzicerea intrării în porturile continentale a navelor care acostaseră în insulele britanice, urmărind să « cucerească marea prin puterea uscatului », cum s-a exprimat însuși Napoleon, decretul de la Berlin făcea din « blocusul continental » „...pivotalul luptei economice anglo-franceze...”¹⁶ și chiar mai mult decât atât. Guvernul britanic a reacționat în același an emițind ordine speciale prin care bloca țărnicurile tuturor statelor care aplicau prevederile decretului din Berlin. Pe această cale se urmărea: privarea industriei europene de unele materii prime, împiedicarea neutrilor de a face comerț pe continent, lipsirea continentalilor de produse coloniale intrate în consumul curent — ceai, cafea, ciocolată, indigo, bumbac ș.a.¹⁷. Londra adăugă tuturor acestor măsuri politica de încurajare și sprijinire masivă a contrabandei, de violare a neutralității, agresiunea fățișă — tentativa nereușită de forțare a Dardanelelor, bombardarea portului Copenhaga (septembrie 1807), ocuparea insulei Helgoland din apropierea țărmului german etc. —, stimularea oricărei opoziții și rezistențe față de Napoleon, căutarea de noi parteneri comerciali în lumea extraeuropeană etc.

Inevitabil, devenind corolarul politicii franceze față de Anglia și de continentul european, fiind pus la baza « sistemului continental » napoleonic, « blocusul continental » va domina epoca, reprezentând „un punct nodal al perioadei napoleoniene”¹⁸, va determina — iar pasiunea nestăvilă pentru glorie și putere a împăratului va stimula — repetate agresiuni, încălcări nenunțate ale drepturilor popoarelor, alte și alte

¹² Cf. J. Godechot, *L'Europe et l'Amerique à l'époque napoléonienne (1800-1815)*, Paris, P.U.F., 1967, pag. 165.

¹³ *Ibidem*, pag. 209.

¹⁴ Vezi textul în: *Proklamationen und Manifeste zur Weltgeschichte, I, Von Caesar bis Napoleon*, Herausgegeben von K.H. Peter, München, Wilhelm Goldmann Verlag, f.a., pag. 175—177.

¹⁵ În anii următori alte țări — Rusia, Suedia etc. au aderat la « blocusul continental ».

¹⁶ D. Almaș, *Blocada continentală — 24 noiembrie 1806*, în „Studii și articole de istorie”, nr. XXXV—XXXVI, 1977, pag. 44. Alte câteva decrete — din Milano (17.XII.1807), din 11 ianuarie 1808, din Trianon (5. VIII 1810) ș.a. — au completat și înăspriț în cele mai multe cazuri prevederile decretului din Berlin, făcând chiar și neutralitatea imposibilă.

¹⁷ Cf. J. Godechot, *Op. cit.*, pag. 168.

¹⁸ D. Almaș, *Op. cit.*, pag. 42.

cuceriri și anexiuni teritoriale¹⁹. Date fiind obiectivele urmărite, reușita politicii de « blocus continental » era condiționată de o multitudine de factori, dintre care se detașează : amplexarea dificultăților economice — cu consecințele sale social-politice — provocate Marii Britanii ; creșterea rapidă a competitivității industriei franceze. Așadar, aplicarea riguroasă a prevederilor actului din Berlin, respectarea lor de către întregul continent erau o condiție *sine qua non*. Or, înainte de toate, se remarcă faptul că, în ciuda tuturor eforturilor franceze, din cei șase ani de politică de blocadă, aproape doi ani și jumătate aceasta a fost ineficace și numai trei ani și jumătate — din iulie 1807 pînă în iulie 1808, apoi din primăvara anului 1810 pînă către sfîrșitul anului 1812 — « blocusul » a fost o realitate, fără a fi devenit niciodată ermetic²⁰. Prin urmare, etapele blocadei au fost marcate de pacea de la Tilsit, invazia în Spania și declanșarea războiului de eliberare națională al spaniolilor, dezastrul campaniei napoleoniene din Rusia.

Din punct de vedere economic, blocada continentală și multe dintre consecințele sale sînt inseparabile de efectele generale ale « războaielor franceze » (1792—1815). Pe de altă parte, trebuie avută în vedere conjunctura economică specifică sfîrșitului secolului al XVIII-lea și începutul veacului al XIX-lea, armonizarea sau, dimpotrivă, neîncadrarea efectelor blocadei cu și în conjunctura generală, influența reciprocă a acestora, deci corelația dintre ele. În această ordine de idei, în seria mișcărilor de lungă durată Kondratiev, perioada 1789—1814 se caracterizează prin tendința generală de creștere a prețurilor. În cadrul acestei evoluții se constată că amplitudinea maximă a prețurilor se situează în anii 1810—1821 și, mai ales, între 1815 și 1817. Concomitent s-au manifestat efectele crizei agrare de la începutul secolului al XIX, care a imprimat o pronunțată tendință de scădere a prețurilor mai ales la cereale²¹, precum și dispariția stabilității monetare relative, începînd din anii revoluției franceze și ale implicațiilor internaționale ale acesteia. În legătură cu acest din urmă fenomen, „... creșterile prețurilor europene după 1795 și pînă după războaiele napoleoniene se vor datora inflației diverselor sorturi de hîrtie — monedă”²². Deci, în ansamblu, epoca războaielor napoleoniene de care « blocusul continental » este inseparabil, se caracterizează prin fenomene excepționale care răstoarnă sistemul de prețuri europene. Mai cu seamă „... sistemul german de prețuri trece printr-o perioadă care ar putea fi calificată *conomie de război rudimentară*. Cea mai mare parte a prețurilor germane ating atunci nivele extraordinar de ridicate

¹⁹ În 1807—1811, de exemplu, au fost ocupate sau anexate, printre altele, Pomerania, Bremen, Hamburg, Olanda, Portugalia, Toscana, Stattele Papale, Parma, marele ducat de Oldenburg, nordul marelui ducat al Bergului și al regatului Westfaliei, cantonul Valois, cantonul Tessin, orașele hanseatice. Au urmat invazia și războiul din Spania (1808—1814), campania din Rusia (1812).

²⁰ Cf. F. Crouzet, *L'économie britannique et le Blocus continental (1806—1813)*, tome II, Paris, P.U.F., 1958, pag. 854—855.

²¹ Vezi: W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungsverhältnisse Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*, Hamburg, Verlag P. Parrey, 1966; W. Abel, *Crises agraires en Europe (XIIIe—XXe siècle)*, Paris, Flammarion, 1973, pag. 307 și următoarele.

²² P. Vilar, *Or et monnaie*, Paris, Flammarion, 1968, pag. 371.

în raport cu prețurile engleze”²³. (subl. n.) În acest context, aparent în contradicție cu fenomenele semnalate mai sus, se constată, pe de o parte, că în Anglia prețul cerealelor atinge în 1812 limita superioară extremă pe care seriile de prețuri engleze le-a înregistrat începînd din secolul al XIII-lea²⁴, în timp ce în întreaga Europă centrală prețurile aceluiași produse scad catastrofal, chiar sub jumătatea nivelului atins în etapa precedentă²⁵ « războaielor franceze » și, în special, blocadei continentale.

Înfăptuirea obiectivelor urmărite prin blocusul continental, a politicii împăratului francez, care ar putea fi sintetizată de deviza « Franța înainte de toate ! », era condiționată de o multitudine de factori, dintre care hotărîtorii erau : suportul material, industrial al politicii napoleoniene ; capacitatea de rezistență, viabilitatea sistemului economic britanic ; atitudinea burgheziei europene și a popoarelor de pe continent față de veleitățile de hegemonie comercial-industrială ale burgheziei franceze, care implicau politica de stăvilire a dezvoltării unor industrii naționale concurente în diversele țări aliate, supuse influenței napoleoniene sau ocupate de soldații francezi. Prin urmare, cea dintîi întrebare era : industria și economia franceză în ansamblu aveau capacitatea de a satisface cererea de produse industriale a continentului ?

Demarajul industrializării capitaliste, al revoluției industriale²⁶ s-a produs în Franța încă spre sfîrșitul Vechiului Regim, dar ritmul creșterii economice era lent, înlocuirea vechilor structuri prin cele capitaliste moderne întîrzia. Deși pe continent Franța va fi multe decenii unul dintre « liderii » industrializării — dar, firește, cu o întîrziere notabilă în raport cu Anglia —, se observă, inclusiv în perioada napoleoniană, un tip de creștere « dualistă »²⁷ rezultată din conviețuirea unui mod de producție capitalist « arhaic » și a altuia modern, cu un « puternic coeficient de capital »²⁸. Semnificativ în acest sens este faptul că atît înaintea revoluției burgheze cît și după aceasta industria casnică rurală a continuat a se extinde, paralel cu crearea primelor structuri ale revoluției industriale. Pe de altă parte, în timp ce în Anglia curba creșterii economice suferă modificări radicale, în Franța revoluția din anii 1789—1794 provoacă temporar o perioadă de stagnare și chiar de recul al producției industriale, pentru ca în anii Imperiului să aibă loc recuperarea. Războaiele, « blocusului continental » și politica de stimulare a industriei promovată insistent de Napoleon au favorizat activitatea industrială în Franța, i-au asigurat prosperitatea pînă prin 1809. O prosperitate mai pronunțată și îndelungată au cunoscut în epoca napoleoniană, chiar și în anii crizei ciclice din 1811—1812, mai cu seamă acele regiuni și ramuri industriale care au primit comenzi masive pentru echiparea și înarmarea armatei.

²³ N.B. Féltony, *Diffusion du progrès et convergence des prix. Allemagne—Angleterre (1792—1913)*, Louvain-Paris, Éditions Nauwelaerts, 1966, pag. 205.

²⁴ Cf. W. Abel, *Op. cit.*, pag. 309.

²⁵ *Ibidem*, pag. 332.

²⁶ Vezi caracteristicile ei în: C. Fohlen, *Revoluția industrială în Franța*, în: *Revoluția industrială, Studii*, București, Edit. politică, 1963, pag. 79—115.

²⁷ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 368.

²⁸ *Ibidem*.

Totuși, în 1815 în industria de vîrf — industria textilă a bumbacului — mașina cu aburi era încă o excepție²⁹. Invențiile și inovațiile — puține la număr — dau roade doar în câteva domenii, cum ar fi în industria chimică organizarea producției de sodă, sau crearea primelor instalații pentru producția de zahăr din sfecla de zahăr. Așadar, deși protejată de soldații și politica împăratului, subvenționată chiar în momente dificile de însuși Napoleon, industria franceză nu a făcut încă „pasul decisiv”³⁰, pe care însă rivalul britanic îl realizase deja prin victoria primei faze a revoluției industriale. Dintre numeroasele cauze ale întîrzierii franceze ies în prim plan următoarele: în industria metalurgică vechea tehnică bazată pe cărbunele de lemn³¹ continuă să domine, în timp ce englezii fabrică fierul cu ajutorul laminorului și se bazează pe cărbunele de pămînt; crearea unei rețele navigabile interne, asemănătoare celei existente deja în insulele britanice, a întîrziat în Franța; redi cerea relativă a forței de muncă, mai cu seamă masculine, și prețul cu mult mai ridicat decît în alte țări al acesteia; dezorganizarea parțială a creditului, furnizat adesea de burghezia comercială; întîrzierea în ceea ce privește crearea unei rețele bancare moderne, deși Napoleon a creat « Banca Franței » și a emis « francul-geminal », unitate monetară stabilă.

O serie de alte împrejurări contribuie, alături de factorii menționați mai sus, la a face Franța vulnerabilă, la a o împiedica să-și instaureze hegemonia comercială pe continent. Astfel, în anii revoluției și Imperiului Franța a pierdut însemnate poziții internaționale, începînd cu colonia Saint-Domingue — ceea ce antrena în bună parte ruina porturilor atlantice franceze —, apoi Napoleon a vîndut Louisiana Statelor Unite, iar comerțul francez și-a pierdut pozițiile din Levant. Izolarea crescîndă în raport cu lumea extraeuropeană, concentrarea eforturilor pe continent, neînțelegerea avantajelor unei colaborări cu Statele Unite, neglijarea sau eșecurile politicii maritime s-au dovedit a fi cauze de slăbiciune ale Marelui Imperiu și politicii sale continentale.

Neîndoielnic, « blocusul continental » a adus beneficii marii burghezi și industriei franceze, a stimulat și protejat dezvoltarea acesteia din urmă, după cum țărănimea a profitat ca urmare a creșterii prețurilor la cereale provocată de războaie³². Totuși, în scurt timp, materii prime vitale pentru industrie, produse industriale engleze — postavuri, fire din bumbac etc. —, mărfuri coloniale intrate în consumul curent au început să lipsească pe piața franceză, ca și pe continent, provocînd mari dificultăți economice și agravînd raporturile dintre Napoleon și unele păături ale burgheziei. Nu întîmplător, în momente hotărîtoare ale politicii de blocadă împotriva Marii Britanii, împăratul a fost silit să recurgă la politica « licențelor de import » în cazul unor produse engleze, sau a așa-ziselor « baloane de oxigen »³³. Dificultățile create de izolarea de unele piețe europene și de piețele americane au provocat, de pildă, grave consecințe pentru industria textilă franceză din regiunea Lille, al cărei consum de lînă a

²⁹ Cf. F. Mauro, *Op. cit.*, pag. 57.

³⁰ *Ibidem*, pag. 36—37.

³¹ În cca. 25 de ani prețul acestuia a crescut de patru ori.

³² În anii 1730—1790 prețul grîului a crescut la 20—30 livre, pentru a ajunge la 30—56. livre în 1810—1817. (Cf. F. M. Mauro, *Op. cit.*, pag. 34).

³³ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 349.

scăzut în anii 1790—1810 de zece ori ³⁴. În plus, numeroși meșteșugari și-au încetat activitatea.

În concluzie, cu toate progresele sale notabile, industria franceză nu dobândise încă capacitatea, pe care numai victoria revoluției industriale i-o putea asigura, de a satisface cererea de produse industriale a continentului european și, în consecință, nu-și putea instaura hegemonia comercială rivnită nici chiar cu sprijinul soldaților săi și al „blocusului continental». Anglia putea stăpîni și stăpînea efectiv marea și cea mai mare parte a pieței internaționale. Franța nu putea stăpîni în mod obiectiv, durabil și deplin, spațiul continental european. Cît privește rolul lui Napoleon Bonaparte, al politicii sale în general și al celei de blocadă în particular se impune incontestabil teza potrivit căreia el „...a satisfăcut pînă la saturație egoismul națiunii franceze, dar a cerut în schimb ca afacerile burgheziei, desfătările, bogăția etc. să fie sacrificate ori de cîte ori aceste sacrificii erau impuse de scopul politic al cuceririlor. Oprimînd în mod despotice liberalismul societății burgheze — idealismul politic al practicii ei de fiecare zi —, el nu cruța nici interesele ei materiale cele mai esențiale, comerțul și industria, ori de cîte ori aceste interese intrau în conflict cu propriile sale interese politice. Disprețul lui față de întreprinzătorii industriali nu făcea decît să completeze disprețul lui față de ideologi... El a declarat în Consiliul de Stat că nu va trebui ca marii latifundiari să-și cultive sau să nu-și cultive domeniile după bunul lor plac. Același sens l-a avut și planul său de a monopoliza în mîinile statului *transportul mărfurilor*, pentru a subordona astfel statului comerțul. Comercianții francezi au pregătit evenimentul ³⁵ care a zguduit pentru prima oară puterea lui Napoleon” ³⁶.

Crearea și existența Marelui Imperiu francez, marcate de bătăliile de la Austerlitz și Leipzig, corelate cu politica de « blocus continental » și închiderea Europei pentru englezi au pus Marea Britanie în fața unor probleme politice și economice de o gravitate fără precedent în istoria sa modernă. În plan economic, care interesează cu precădere în cazul de față, în acești ani s-au consumat „... trei faze de prosperitate separate prin două faze de criză și de depresiune” ³⁷. Marasmului din 1808, de pildă, i-a urmat grava criză din 1810 și depresiunea prelungită și accentuată din 1811—1812. Aceste fenomene sînt determinate de blocada napoleoniană și, în plan secundar, de închiderea pieței Statelor Unite mai cu seamă în 1811—1812. Treptat, în proporții din ce în ce mai mari, pe măsură ce « blocusul continental » a fost acceptat și respectat de diverse țări, exporturile britanice s-au redus considerabil în zona Mării Baltice și a Mării Nordului, în bazinul occidental al Mediteranei, în Europa orientală și în Spania.

³⁴ *Ibidem*, pag. 350.

³⁵ Criza ciclică din anii 1811—1812.

³⁶ K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 2, pag. 138—139.

³⁷ F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. II, pag. 251—252.

Evoluția valorilor oficiale ale exporturilor totale ale Marii Britanii pe diverse piețe ale lumii — în mii de £ — a fost următoarea ³⁸ :

Totalul exporturilor în întreaga lume		Exporturi în Europa
1805	34.309	15.465
1806	36.527	13.216
1807	34.567	12.690
1808	34.554	11.281
1809	50.287	23.721
1810	45.870	19.605
1811	32.410	14.956
1812	43.242	20.987

Valorile reale ale reexporturilor Marii Britanii de produse străine și coloniale către Europa — în mii de £ — au fluctuat după cum urmează ³⁹ :

1805	6.810	1809	11.341
1806	6.184	1810	8.597
1807	6.418	1811	5.703
1808	4.967		

La rîndul lor, importurile britanice — în mii de £ — au oscilat astfel ⁴⁰ :

Totalul importurilor din întreaga lume	Importuri din Europa	
1805	28.818	10.009
1806	27.793	8.197
1807	27.722	7.974
1808	27.559	4.211
1809	32.472	9.951
1810	39.865	12.476
1811	(28.627)	4.357
1812	27.731	6.165

Importurile britanice, mai cu seamă cele din țările europene, au cunoscut modificări și fluctuații notabile. Deosebit de concludente și cu consecințe multiple au fost, spre pildă, importurile de cereale în Anglia, așa cum rezultă din datele statistice de mai jos — media anilor 1801—1805 și 1806—1812 ⁴¹ :

Țara de origine	1801—1805		1806	1812
	1000 quarteri	% din totalul importului	1000 quarteri	% din totalul importului
Prusia	489	} 50	77	} 15
Alte state germane	255		101	
Irlanda	287	19	598	49
America de Nord	158	11	111	9
Țările de Jos	156	11	150	12
Rusia	44	6	47	4
Alte țări	44	3	131	11
Total	1.472		1.215	

³⁸ Cf. F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. II, Appendice II, pag. 883.

³⁹ *Ibidem*, pag. 888.

⁴⁰ *Ibidem*, pag. 889.

⁴¹ Cf. W. Abel, *Op. cit.*, pag. 308.

Aceste date statistice reflectă în parte complexitatea neobișnuită și implicațiile multiple ale « blocusului continental », consecințele sale pentru Marea Britanie, dar și pentru partenerii acesteia, rolul cu totul particular al comerțului de contrabandă. Căci, pe de o parte, pentru englezi contrabanda a devenit un instrument redutabil de străpungere a blocadei, o metodă de evitare a « sufocării » economiei lor, iar pe de altă parte, pentru partenerii continentali tradiționali ai comercianților insulari o sursă de aprovizionare indispensabilă și de beneficii considerabile, o formă de manifestare a opoziției față de politica napoleoniană.

În perioada « războaielor franceze » în ansamblu, dar mai cu seamă în anii blocadei continentale, evoluția economiei, a conjuncturii britanice a fost dominată de comerțul extern și variațiile acestuia, în primul rând la exporturile de produse industriale, de *textile fabricate* către Europa și Statele Unite ale Americii. Influența factorilor politico-militari a fost, firește, covârșitoare. Se remarcă faptul că în perioadele de *boom* în Anglia, cum a fost cea din 1809—1810, capitalurile au fost orientate nu către investițiile interne, ci au fost atrase în special de speculații comerciale în America de Sud și de contrabanda cu Europa⁴². Pe de altă parte, sub influența aceluiași factori producția agricolă a fost excesiv dezvoltată, aducând venituri considerabile marilor proprietari funciari și marilor fermieri.

Balanța comercială engleză a înregistrat un deficit în creștere, de la 8,6 milioane de £ 34 în 1808, de exemplu, la 28,9 milioane în 1810, iar plățile efectuate de Anglia pe continent în legătură cu războiul au sporit de la 6,6 la 12,4 milioane £. Inflația monetară, deprecierea au progresat notabil în general, dar deosebit de pronunțat în 1808—1810. În consecință, indicele prețurilor curente a urmat o curbă ascendentă : 152 în 1807, 166 în 1808, 176 în 1809, 176 în 1810⁴⁴. Dacă criza din 1811, care, deși generală, a fost *mai violentă pe continent*, a atras scăderea indicelui prețurilor britanice la 168 în 1812, inflația a determinat în 1813 și 1814 o urcare a acestuia la 185 și respectiv 198⁴⁵. Ca urmare, tensiunea socială a sporit tocmai în ultimii ani ai blocadei continentale.

Dar perioada războaielor napoleoniene și, în special, închiderea continentului pentru comerțul britanic au atras și modificări momentane sau de lungă durată a căilor comerciale maritime și terestre. Dintre cele din urmă reține atenția dezvoltarea comerțului britanic în bazinul Mediteranei orientale și în America Latină. Controlul britanic asupra comerțului latino-american s-a intensificat considerabil. Rio de la Plata și mai cu seamă Brazilia atrag masiv capitalul comercial și produsele engleze. Marea Britanie reușește în sfârșit să elimine entrepozele din Portugalia, stabilind o relație directă cu Brazilia. Ca urmare, în 1812 colonia portugheză Brazilia primește mărfuri engleze în valoare de peste 2 milioane £, ceea ce reprezenta mai mult decât se trimitea în Asia — 1,6 milioane —, sau jumătate din exportul către S.U.A. — 4 milioane —, peste patru cincimi din achizițiile întregii Americi spaniole — 2,4 milioane⁴⁶. La

⁴² Cf. F. Crouzet, *Op. cit.*, vol II, pag. 37.

⁴³ Cf. P. Vilar, *Op. cit.*, pag. 388—389.

⁴⁴ *Ibidem*, pag. 387.

⁴⁵ *Ibidem*, pag. 389—390

⁴⁶ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol III, pag. 30.

rindul său, exportul brazilian de bumbac către insulele britanice sporește foarte mult. Concomitent, britanicii își dezvoltă noi zone de producție colonială în Asia — Bengalul ș.a. — și extind infiltrarea lor pe vasta piață asiatică. Așadar, se intensifică considerabil tendința clar manifestată de britanici în secolul al XVIII-lea de a deturna o parte din comerțul lor din Europa către America și Asia, de a acorda primordialitate « economiei imperiale » a Angliei⁴⁷. Vigoarea expansiunii engleze se bizuia pe succesele revoluției industriale și pe organizarea maritimă, pe eficiența serviciilor comerciale.

Fără îndoială, în 1815 avansul economiei britanice în raport cu Franța și, cu atât mai mult, față de celelalte țări europene, era mai mare decât în 1792, dar războiul îndelungat, « blocusul continental », care a reprezentat « paroxismul » acestuia, și inflația inevitabilă nu au accentuat expansiunea economiei britanice, ci, dimpotrivă, au încetinit-o, au frânat progresul tehnic, au orientat în alte direcții investițiile și, mai ales, au întârziat cu mult mai mult dezvoltarea economică a țărilor continental-europene⁴⁸. În ciuda dificultăților economice considerabile întâmpinate de Anglia în anii 1806—1814, sistemul capitalist britanic a dobândit un dinamism inegalat în acei ani ca și în deceniile următoare. Deci, dacă este greșit să se aprecieze că « blocusul continental » a fost lipsit de eficacitate, nu este mai puțin adevărat că el a eșuat în plan economic, politic și psihologic⁴⁹. Aceste concluzii confirmă o dată în plus, pe de altă parte, profunzimea și temeinicia analizei și tezelor elaborate de mult de K. Marx și F. Engels, căci, așa cum remarcă cei doi gânditori, istoria acestei perioade relevă îmbogățirea extraordinară a claselor dominante din Anglia⁵⁰. Războaiele antiacobine și napoleoniene „... au înlăturat de pe mare pentru aproximativ douăzeci și cinci de ani corăbiile mai tuturor țărilor concurente, asigurând astfel produselor industriale engleze monopolul efectiv asupra tuturor piețelor transatlantice și a citorva piețe europene”⁵¹. Mai mult, evenimentele acestei perioade „... i-au ajutat Angliei să-și asigure monopolul asupra noilor metode industriale. Timp de peste douăzeci de ani, vasele de război engleze au izolat concurenții industriali ai Angliei de respectivele lor piețe coloniale și, în același timp, au deschis cu forța aceste piețe pentru comerțul englez”⁵².

La răsărit de Rin, în complexul conglomerat de state germane, burghezia franceză și Napoleon au văzut nu numai piețe de desfacere și surse de materii prime, ci și o cale de pătrundere către Europa orientală în condiții avantajoase producătorilor francezi. Economia agricolă și meșteșugărească de quasi-subsistență, care caracteriza în general statele germane la începutul veacului al XIX-lea, justifica într-adevăr speranțele franceze. Faptul că gurile Rinului, Elbei și Vistulei se aflau pe teritorii germane sau în apropierea acestora, împrejurarea că Amsterdamul, Hamburgul și Danzigul asigurau schimburile Europei centrale, nordice și orientale cu alte zone ale continentului sau ale lumii, existența și rolul tirgurilor

⁴⁷ Cf. F. Mauro, *Op. cit.*, pag. 83.

⁴⁸ Vezi F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. II, pag. 871—872.

⁴⁹ *Ibidem*, pag. 855.

⁵⁰ Cf. K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 23, București, Edit. politică, 1965, pag. 682.

⁵¹ *Ibidem*, vol. 19, pag. 277.

⁵² *Ibidem*, vol. 21, pag. 359.

internaționale de la Frankfurt și Leipzig și a piețelor financiare internaționale din Frankfurt și Hamburg făceau să sporească considerabil interesul lui Napoleon. Considerente de ordin politic, militar, economic și dinastic au atras numeroasele modificări ale hărții politice germane efectuate de Napoleon. La 12 iulie 1806, sub protectoratul împăratului francez, a fost creată, de pildă, « Confederația Rinului », compusă din 16 prinți și statele lor. Rolul său era acela de furnizor de soldați, de « prefectură militară », de stat tampon, ca și de „stațiune a revoluționării Europei”⁵³. Totodată, în politica lui Napoleon față de Confederație, de zona renană „...se recunoaște și utopia politică a blocadei continentale cu toate implicațiile sale economice, politice și sociale”⁵⁴. În cazul victoriei în Rusia, protectorul ar fi înglobat probabil pe deplin Confederația Rinului în spațiul economic francez⁵⁵.

Războaiele napoleoniene și « blocusul continental » au provocat ruinarea agriculturilor, au dezorganizat industria și comerțul. Printre primele consecințe de importanță majoră ale politicii de blocadă au fost încetarea exporturilor de cereale germane spre Anglia și reducerea considerabilă, în unele momente totală, a concurenței atât de dăunătoare industriei germane născute făcută de produsele industriale engleze. Anglia a fost silită să înlocuiască cerealele germane, care reprezentaseră în 1801 — 1805 jumătate din importurile de grâne, cu cereale din alte țări. Pentru germani și pentru întreaga Europă centrală acest fapt a atras scăderea la jumătate sau chiar mai mult a prețurilor atinse anterior⁵⁶. Consecințele au fost dezastruoase și de lungă durată atât pentru marii proprietari funciari, cât și pentru țărănimie. Absența concurenței engleze sau reducerea ei au sporit șansele de creștere pentru industria și burghezia germană, dat fiind faptul că capacitatea de concurență a burgheziei franceze era cu mult mai modestă. Dovada sînt indicii producției industriale germane⁵⁷:

	Total	Mijloace de producție	Bunuri de consum
1801—1810	6	9	3
1811—1820	7	9	5

Industria carboniferă și siderurgică din Ruhr, Saar și Silezia se dezvoltă notabil. Producția de cărbune în teritoriile germane sporește de la 321.000 t. în 1800 la cca. 900.000 t. în 1815. Industria textilă saxonă reputează succese care anticipau un viitor remarcabil. Astfel, numărul de broșe a evoluat spectaculos: 13.200 în 1806, 72.199 în 1810, 132.092 în 1811, 255.984 în 1812, 283.713 în 1814⁵⁸. Aceasta este o consecință incontestabilă

⁵³ Elisabeth Fehrenbach, *Einfluss des napoleonischen Frankreich auf das Rechts- und Verwaltungssystem Deutschlands*, în: *Deutschland und Italien im Zeitalter Napoleons*, Herausgegeben von Armgard von Reden-Dohna, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1979, pag. 53.

⁵⁴ E. Weis, *Napoleon und der Rheinbund*, în: *Deutschland und Italien im Zeitalter Napoleons*, Herausgegeben von Armgard von Reden-Dohna, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH, 1979, pag. 57.

⁵⁵ *Ibidem*, pag. 60—61.

⁵⁶ Cf. W. Abel, *Op. cit.*, pag. 332.

⁵⁷ Cf. P. Léon, *Op. cit.* vol. 3, pag. 377.

⁵⁸ *Ibidem*, pag. 375.

a « blocusului continental », ca și în cazul producției de cărbune sau al celei de sfeclă de zahăr. Chiar și comerțul extragerman crește atingând valoarea de 2 milioane l. st. În schimb, disponibilitățile monetare par a se fi redus. Oricum, demarajul industrializării capitaliste s-a produs, chiar în ciuda « economiei de război », deși politica napoleoniană nu și-a propus nicidecum acest obiectiv, ci frinarea creșterii industriale. Stimulind însă în Europa occidentală industrializarea, « blocusul continental » a permis totodată statelor germane să devină conștiente de eficacitatea unei politici protecționiste și de industrializare⁵⁹. Deși în momentul prăbușirii blocadei și a lui Napoleon în statele germane existau numeroși factori defavorabili industrializării, iar burghezia germană nu era decît un grup social foarte limitat, „creatorul burgheziei germane a fost Napoleon. Sistemul său continental și libertatea industriei devenită necesară în Prusia, ca urmare a presiunii exercitate de Napoleon, au dat germanilor o industrie și au extins exploatarea minelor lor”⁶⁰, au obligat guvernele germane să recunoască oficial burghezia în anii postbelici. Este adevărat că Napoleon a greșit nedistrugînd definitiv Prusia⁶¹, că el a nemulțumit burghezia germană „tocmai prin măsurile care au pus bazele industriei germane. Interzicerea tuturor mărfurilor engleze și războiul împotriva Angliei au fost cauzele care au dus la nașterea industriei germane, dar în același timp, datorită acestui fapt, prețul cafelei, al zahărului, al tutunului... s-a urcat foarte mult, și aceasta a fost, firește, destul pentru a stîrni indignarea dughengiilor germani patrioți”⁶². Dar, tot Napoleon, „... curățînd grajdurile augiene din Germania și construind căi de comunicație civilizate...”⁶³ le-a făcut germanilor mari servicii, în timp ce englezii nu urmăreau decît restaurarea dominației lor comerciale. Urînd invadatorul francez, protestînd împotriva consecințelor imediate ale politicii de blocadă, germanii, „războindu-se cu cotropitorul, au schimbat un Napoleon pe 36 de Metternich”⁶⁴.

Relațiile franco-olandeze au o semnificație aparte în istoria războiului economic și a blocadei continentale, relevînd cu prisosință efortul francez de împiedicare directă și sistematică a dezvoltării unor industrii rivale în țările vecine. Deși la sfîrșitul veacului al XVIII-lea stagnarea economiei olandeze permisesse înlocuirea Amsterdamului de către Londra ca centru al comerțului internațional, iar « Banca Amsterdamului » se prăbușise, Olanda dispunea totuși de o industrie manufacturieră modestă dar activă, de poziții de prim rang în comerțul și finanțele internaționale. Pentru a-și proteja interesele industrial-comerciale, Republica batavă practica o politică protecționistă care nemulțumea Franța și, în plus, stînjea interesele comerciale franceze în Europa de Nord. Creînd Regatul Olandei în 1806 și instalîndu-și fratele — Louis — pe tronul său, Napoleon urmărise în primul rînd strategia care-i impusese blocada continentală și « sistemul continental ». Impunînd respectarea blocadei, în ciuda intereselor opuse ale burgheziei olandeze, Napoleon a adoptat și

⁵⁹ Vezi, N.B. Féltoronyi, *Op. cit.*, pag. 220.

⁶⁰ K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 4, pag. 47.

⁶¹ *Ibidem*, vol. 18, pag. 594.

⁶² *Ibidem*, vol. 2, pag. 597.

⁶³ *Ibidem*, vol. 3, pag. 191.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. 4, pag. 530.

măsurile care au lovit industria manufacturieră olandeză: în 1807, de exemplu, a interzis tranzitul linei spaniole prin teritoriul francez spre Olanda, provocându-i astfel ruinarea industriei textile; în 1810 a interzis importul de produse coloniale din Olanda în vechile departamente franceze, ca și în Imperiu. În cele din urmă, încălcarea « blocusului » a determinat detronarea lui Louis Bonaparte și anexarea regatului, transformarea lui în departamente franceze.

Fostele Țări de Jos austriece — viitoarea Belgie — s-au aflat în anii 1800—1815 sub stăpânire franceză directă. Vechile sale tradiții meșteșugărești, mai cu seamă în domeniul textilelor și metalurgiei, disponibilitățile însemnate de capital și regimul social-politic instaurat prin și ca urmare a revoluției franceze au favorizat dezvoltarea industrială. Regiunea Liège a devenit marele centru al industriei napoleoniene de armament, metalurgia a ocupat unul din primele locuri pe continent, iar manufacturile textile din Verviers, care prelucrau lina, au ocupat o poziție similară. În aceste condiții, « blocusul continental » a oferit filatorilor și în general textilistilor belgieni o piață extrem de avantajoasă și vastă ⁶⁵.

În cazul statelor italiene, ca, de altfel, și al Spaniei sau Portugaliei, situația diferă în raport cu teritoriile olandeze și belgiene: deși reformele în spiritul « despotismului luminat » stimulasera învierea activității economice, în ansamblu, „... economiile lor rămân preindustriale pentru a nu spune medievale...” ⁶⁶ și dependente de străinătate. Totuși, când prin campania lui Napoleon în Italia „... începea jaful Europei de către armatele franceze” ⁶⁷, se putea constata că, în primul rînd, regiunile nord-italiene erau în plină transformare. Încă din perioada păcii de la Lunéville politica napoleoniană față de statele italiene a luat contururi tot mai clare: pînă în 1814, Napoleon a urmărit o îmbunătățire continuă a « monopolului » său asupra Italiei, transformarea ei într-un „... stîlp al hegemoniei franceze în Europa” ⁶⁸. Dealtminteri, însuși Napoleon declarase Papei la 13 februarie 1806: „Întreaga Italie va fi supusă legii mele” ⁶⁹. În esență, deci, politica sa urmărea „absorbirea întregii peninsule în sistemul imperial...” ⁷⁰.

Din punct de vedere economic, războaiele și blocada napoleoniană au favorizat într-o oarecare măsură în regiunile italiene direct sau indirect supuse Franței dezvoltarea manufacturilor care furnizau diverse produse armatei. Este, de pildă, cazul Lombardiei. În schimb, Piemontul, deși și-a sporit producția de mătase, a avut dificultăți din cauza concurenței industriei mătăsii din Lyon. Pentru politica lui Napoleon de a impune cu orice preț interesele industrial-comerciale ale Franței, de tratare a Italiei ca țară agrară destinată a furniza Franței materii prime ieftine, este semnificativă și politica sa față de Neapole, încredințat regelui Murat: împăratul a cerut scutirea de taxe vamale a mărfurilor franceze pe teritoriul țării, ceea ce a provocat rezistența lui Murat. Acesta din urmă a favorizat, pe de altă parte, în pofida intereselor franceze, dezvoltarea unei

⁶⁵ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 498.

⁶⁶ F. Mauro, *Op. cit.*, pag. 62.

⁶⁷ P. Vilar, *Op. cit.*, pag. 381.

⁶⁸ G. Galasso, *Das italienische Staatensystem in der Politik Napoleons*, în: *Deutschland und Italien im zentralen Napoleon*, Herausgegeben von Armgard von Reden-Dohna, pag. 82.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, pag. 88. www.dacoromanica.ro

modeste industrii textile bazate pe lână și bumbac⁷¹. Se adăuga faptul notabil că, datorită blocadei continentale „...au pierit ultimele rămășițe ale comerțului venețian”⁷².

În strînsă legătură cu acest din urmă aspect se ridică problema evoluției politicii napoleoniene în domeniul comerțului maritim. Prin tratatul de la Campo Formio, Napoleon acceptase anexiuni teritoriale habsburgice în bazinul Mării Adriatice și, prin însuși acest fapt, el a devenit „fondatorul propriu-zis...”⁷³ al comerțului maritim austriac avînd ca viitor centru Triestul. Politica de « blocus continental » și preocuparea pentru mare, comerț maritim și viitorul imperiului său în acest plan, oricît de modestă a fost ea, datorită concentrării eforturilor politico-militare și comerciale pe continent, a determinat revenirea lui Napoleon asupra concesiilor făcute dintr-o greșală Habsburgilor și efortul de a obține provinciile ilirice în 1809, ocupate deja de el cu cîțiva ani mai înainte, căci a înțeles că „...în Adriatica poate domina numai acela care stăpînește coasta ei răsăriteană”⁷⁴. În viguroșii și pricepuții locuitori ai coastei dalmate Napoleon a început să vadă detașamente de marinari ai viitoarei sale flote imperiale. Dar, totodată, Napoleon i-a sensibilizat pe Habsburgi și aceștia vor folosi cel dintîi prilej pentru a-și reinstaura preponderența în Adriatica.

Cît privește Spania, deși complexă și sinuoasă, politica franceză a fost definită chiar de Napoleon în octombrie 1809 : „Vreau să am Germania, vreau să am Italia pentru că atunci cînd ai Italia ai Spania, și Spania este prelungirea Franței”⁷⁵. Printr-o lungă tradiție, Franța era unul dintre cei mai importanți furnizori de mărfuri ai Spaniei, iar industriașii, comercianții și bancherii francezi — între care Ouvrard, acest « Napoleon al finanțelor »⁷⁶ — susțineau ideea complementarității « naturale » a economiilor franceză și spaniolă, văzînd în Spania și prelungirile sale coloniale furnizori ideali de materii prime, o sursă de metal prețios. În condițiile blocadei continentale și ale contrabandei engleze interesul pentru piața iberică — pe care francezii o doreau lipsită de taxe vamale stînjenitoare —, pentru lînă, eventual bumbacul spaniol ș.a. a sporit considerabil. Iată motivul fundamental pentru care Napoleon a apreciat necesară cîmpingea peninsulei iberice, atunci cînd se părea că « blocusul continental » era încălcat, că vechiul « aliat » era tot mai nesigur și, deci, Bourbonii spanioli trebuiau înlăturați. Această decizie va declanșa însă începutul sfîrșitului pentru „blocusul continental”, pentru marele imperiu și pentru Napoleon, imprevizibil încă în 1803—1808, dar intuit de popoarele a căror demnitate și interese naționale erau nesocotite. În Sfînta Elena Napoleon va înțelege și recunoaște acest fapt, declarînd : „Acest nefericit război din Spania a fost cea dintîi cauză a tuturor nenorocirilor Franței... Toate împrejurările dezastrelor mele decurg din acest nod fatal...”⁷⁷. Pentru Spania, lungul și sîngerosul război de eliberare națională din anii 1808—1814,

⁷¹ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 359.

⁷² K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 12, pag. 85—86.

⁷³ *Ibidem*, pag. 84.

⁷⁴ *Ibidem*, pag. 91.

⁷⁵ Cf. A. Fugier, *Op. cit.*, vol. II., pag. 453.

⁷⁶ Cf. A. Manfred, *Napoleon Bonaparte*, Moscou, Éditions du Progrès, 1980, pag. 412.

⁷⁷ Las Cases, *Mémoires de* www.dacoromanica.ro 1993.

la originile căruia se afla politica care a inspirat « blocusul continental », a antrenat o suită de dezastre ale căror consecințe, în primul rînd economice vor fi resimțite citeva decenii : distrugerea modestei sale industrii, ruina agriculturii, compromiterea tradiționalei și foarte rentabilei creșteri de oi merinos ș.a.

Spre deosebire de aceste consecințe copleșitoare suportate de Spania, în aceeași zonă a Europei s-au manifestat și efecte contrarii. În insulele grecești, de pildă, și în ansamblu în Mediterana « blocusul continental » a stimulat considerabil comerțul ilicit și, mai întii de toate, activitatea navigatorilor greci. Beneficiile obținute pe aceste căi au contribuit la accelerarea ritmului acumulării primitive a capitalului comercial grec ⁷⁸. În Europa răsăriteană, populația din teritoriile poloneze a resimțit din plin, simultan, efectele războaielor și ale blocadei continentale : rechiziții, recrutări de soldați, amploarea sporită a migrațiilor țăranilor, zdruncinarea structurilor sociale, scăderea prețului grului — antrenată direct de « blocus » —, criza economiei agricole, ruinarea producătorilor agricoli. În același timp, industria textilă, diverse ramuri meșteșugărești, furnizorii armatei au prosperat ⁷⁹.

Rusia a cunoscut în întreaga perioadă 1796—1839 un deficit bugetar cronic și deprecierea monedei. Mai mult decît oricînd în trecut s-a evidențiat faptul că „atît în ce privește desfacerea materiilor ei prime cît și în ce privește cumpărarea de produse industriale, Rusia nu se poate lipsi de Anglia nici măcar șase luni, ceea ce s-a văzut cît se poate de limpede încă în timpul blocadei continentale napoleoniene...” ⁸⁰. Or, aderarea Rusiei la politica blocadei, ca urmare a păcii de la Tilsit, a antrenat inevitabil convulsii economice puternice. Efectele intreruperii relațiilor comerciale cu Anglia se reflectă frapant în primul rînd în datele statistice privind exportul de cereale : în 1801—1805 — 19.895 mii de puduri, în 1806—1810 — 5.120, în 1811—1815 — 9.089 și în 1816—1820 — 29,655 mii de puduri ⁸¹. Lovită în interesele sale economice, marea nobilime a protestat împotriva blocadei ruinătoare. Pe de altă parte, tocmai blocada continentală, diminuînd concurența engleză, a stimulat dezvoltarea industriei textile a bumbacului în regiunile Moscovei și Petersburgului, numărul manufaturilor care prelucrau bumbac depășind 200. Nu este însă mai puțin adevărat că invazia franceză din 1812 — a cărei cauză imediată a fost convingerea lui Napoleon că blocada era sabotată de țară — a ruinat industria rusă în teritoriile ocupate și, mai ales, în regiunea Moscovei.

Războaiele franceze și blocada continentală au creat o conjunctură excepțională pentru Statele Unite ale Americii : creșterea lor economică a fost considerabilă, ceea ce nu se poate afirma cu certitudine în cazul Europei. Productivitatea în agricultură crește după 1810 deosebit de rapid, producția de bumbac, grâu și porumb sporește enorm, permițînd

⁷⁸ Vezi, N. Todorov, *La ville balkanique au XVe — XIXe siècles. Développement socio-économique et démographique*, Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Études et documents concernant le Sud-Est Européen, 9, Bucarest, 1980, pag. 198.

⁷⁹ Cf. *Histoire de Pologne*, publié sous la direction de S. Kieniewicz, Warszawa, Éditions Scientifiques de Pologne, 1971, pag. 447—448, 467—468.

⁸⁰ K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 7, pag. 233.

⁸¹ Cf. V. K. Iațunski, *Soțialino-economicescaia istoriea Rossii. XVIII—XIX vv.*, Moskva, Izdatelstvo « Nauka », 1978.

exporturi tot mai mari către Europa și alte zone și împingînd S.U.A. în rîndurile primilor exportatori din lume. Dacă în 1790 exporturile nord-americane se ridicau la 20 milioane de dolari, în 1807 ele ajung la 108 milioane ⁸². Bumbacul a avut o pondere tot mai mare în exporturile S.U.A. Industria a fost și ea avantajată de evenimentele din Europa : între 1800 și 1820 producția industrială crește cu 120% ⁸³, fără însă a putea pune capăt dependenței de Europa în ce privește acoperirea nevoilor de produse industriale. În domeniul comerțului, cîteva legi adoptate de S.U.A. în 1806 și 1807 au lezat grav interesele comerciale britanice și, în parte, pe cele franceze. Nu mai puțin remarcabile au fost în acești ani succesele flotei comerciale nord-americane, care s-a substituit în parte olandezilor și englezilor în transporturile maritime, extinzîndu-și activitatea din Extremul-Orient pe toate mările și oceanele planetei. Tonajul navelor americane consacrate comerțului extern sporește de la 124.000 tone în 1789, la 981.000 tone în 1810 ⁸⁴. Astfel, într-un răstimp istoric foarte scurt, S.U.A. au devenit una dintre cele mai însemnate puteri economice și maritime din lume. În acești ani, flota sa comercială a ajuns pe locul doi printre puterile maritime din lume. Blocada continentală a provocat însă o gravă criză comerțului maritim nord-american. Totuși din 1809 1810 această fază a fost depășită. Succesele S.U.A. au produs îngrijorare în Marea Britanie și, semnificativ, o serie de măsuri adoptate de Londra în 1807 au lovit nu numai în interesele Franței, ci și în cele ale armatorilor și comercianților nord-americani. Concurența S.U.A. a crescut considerabil în întreaga zonă a Mării Caraibilor, în coloniile spaniole din America și chiar în coloniile engleze. În 1806, de pildă, se recunoștea că insula Tobago depindea în întregime din punct de vedere economic de S.U.A. În ansamblu, dependența Antilelor de exporturile americane — de produse agricole în primul rînd — a sporit considerabil. Notabil este, de asemenea, sporul considerabil înregistrat de reexportul nord-american, rolul hotărîtor în acești ani al comercianților din Statele Unite în expedierea de cafea, zahăr ș.a. către Europa. De asemenea, S.U.A. au profitat de antrenarea europenilor în evenimentele de pe continent pentru a-și mări volumul comerțului lor cu China, oferind mai ales argint pentru ceaiul și mătăsurile chinezești ⁸⁵.

În concluzie, în această etapă istorică multe dintre succesele nord-americanilor, condiționate în cea mai mare parte de conjunctura internațională, nu vor fi durabile. Totuși, ele au asigurat în viitor o prezență americană activă în cîteva zone și au stimulat creșterea internă.

Referindu-se la forțele care au înfrînt Franța napoleoniană, „cu ajutorul banilor englezi” și al trupelor țarului, F. Engels remarcă „în primul rînd partizanii fervenți ai vechii asociații « creștin-germane », țărănimea și tineretul entuziast, care erau mînați de fanatismul iobăgiei,

⁸² Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 377.

⁸³ *Ibidem*, pag. 379.

⁸⁴ Cf. F. Mauro, *Op. cit.*, pag. 141.

⁸⁵ Cf. Chao Zoo Biang, *Etude sur le commerce extérieur de la Chine de 1864 à 1932*, Lyon, 1935, pag. 9.

al naționalismului, al legitimismului și al religiei; ... reprezentanții mai moderați ai burgheziei, care doreau să fie « lăsați în pace », să li se dea posibilitatea de a face bani și de a-i cheltui fără să se teamă de intervenția impertinentă a unor mari evenimente istorice”⁸⁶. Respingînd ideea de a vedea în « blocusul continental » un episod strategic al războaielor napoleoniene și considerîndu-l expresia unei politici economice ce se dorea a fi înfăptuită în condiții de război, se impune aprecierea că acesta a fost „... o antrepriză irealizabilă, o adevărată himeră...”⁸⁷, căci o Europă unificată, chiar și numai în planul politicii economice, era în acest moment istoric doar o iluzie. Prezentul istoric și viitorul aparțineau „... formării statelor independente, burgheze și naționale”⁸⁸. În acest context, relevarea celorlalte cauze ale eșecului napoleonian și a consecințelor politicii « blocusului continental » este necesară și pilduitoare. Dintre principalele cauze ale prăbușirii blocadei se remarcă: Slăbiciunile, inconsecvența politicii de blocadă, durata redusă a acesteia; rezistența, maleabilitatea, dinamismul economiei capitaliste britanice și capacitatea de a găsi « compensații » pentru închiderea pieții continentale europene; consecințele fatale pentru marele imperiu napoleonian și pentru « blocus » ale greșelilor făcute de Napoleon prin invadarea Spaniei și a Rusiei⁸⁹; neînțelegerea de către împărat a necesității unei cooperări strinse cu Statele Unite în lupta împotriva Marii Britanii și greșeala de a lovi brutal și nejustificat în interesele nord-americane prin decrete care au completat « actul de naștere » al blocadei; venalitatea funcționarilor napoleonieni însărcinați cu combaterea contrabandei engleze; rezistența statelor dependente de Franța față de aplicarea politicii de blocadă și de implicațiile ei economice; ostilitatea maselor populare și a burgheziei europene față de « blocusul continental »; incapacitatea forțelor navale franceze de a susține blocada continentală prin acțiuni maritime împotriva comerțului transoceanic și a contrabandei engleze; neputința industriei franceze în acest moment istoric de a umple spațiul golit, prin diminuarea forțată a mărfurilor britanice, cu produsele sale; absența unei rețele continentale de comunicații moderne care să fi înlesnit și ieftinit deplasarea mărfurilor franceze; concurența făcută Franței de industria unor regiuni europene mai evoluate pe calea unui început de industrializare, ușurată de complementaritatea redusă a economiei franceze, care tindea să devină dominantă, și economiile continentale, destinate prin politica napoleoniană să devină dominate⁹⁰.

Cît privește consecințele blocadei continentale și, inevitabil, ale « războaielor franceze » și eșecurilor lor, remarcabile sînt mai multe aspecte.

⁸⁶ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 2, pag. 603.

⁸⁷ A. Manfred, *op. cit.*, pag. 437.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Aceste greșeli au fost cu atît mai grave cu cît, în ajunul invaziei menită a eficientiza blocada, aceasta era totuși respectată și comerțul englez în peninsula era neînsemnat. Dimpotrivă, lupta Spaniei pentru libertate va deschide peninsula iberică și coloniile spaniole din America pentru un masiv comerț englez, iar atragerea de numeroși soldați francezi pe pămîntul spaniol va slăbi « blocusul » pe țărmurile nord-europene în raport cu contrabanda engleză. În 1811-1812, deși atît Rusia cît și Suedia urmăreau să renunțe la blocadă, eficiența imediată a « blocusului continental » s-ar fi redus în mică măsură, dată fiind capacitatea redusă a piețelor ruse și suedeze de absorbție a mărfurilor engleze. (Cf. F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. II, pag. 857).

⁹⁰ Cf. F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. 2, pag. 857. F. Crouzet, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 359, 361.

Venitul național pare a fi crescut în Franța, statele germane, Statele Unite ale Americii, iar câteva ramuri industriale — textilă, metalurgică și extractivă — au înregistrat creșteri însemnate⁹¹. Anglia „și-a extins dominația pe mare mai mult datorită încheierii păcii decât războiului, obținând superioritatea pe toate piețele de pe continent...”⁹². Obținind dispariția « blocusului continental » și prăbușirea lui Napoleon, burghezia britanică a dobândit, totodată, prin tariful vamal stabilit de Bourbonii restaurați, posibilitatea de a face din piața franceză — este drept, pentru o scurtă perioadă — un vast deșeu și de a-și însuși beneficiile în aur ale primei etape a revoluției sale industriale⁹³. Recordul exporturilor engleze, înregistrat în 1815 — 52.000.000 £ — a speriat burghezia și guvernele de pe continent și a atras instalarea unei variante de « blocus al Sfintei Alianțe », constituit din tarife vamale prohibitive, care a provocat începând din 1816 scăderea exporturilor engleze în Europa sub cifra minimă a celor mai nefavorabili ani de după 1800⁹⁴. Se poate astfel afirma că trecerea de la război la pace s-a dovedit a fi pentru Anglia „...mai catastrofală decât însăși blocada continentală”⁹⁵. În cazul Franței se remarcă ruina marinei, comerțului și a imperiului său colonial, declinul profund și îndelungat al porturilor sale maritime, tăiate de axa comercială care unea America de Nord de Europa de Nord-Vest.

Mai multe țări europene — Marea Britanie, Spania, statele germane — au resimțit după 1815 efectele unei măsuri napoleoniene adoptate în anii « blocusului continental » : exportul de către francezi a oilor merinos din Spania către diverse țări europene și, mai ales, către Germania. Ca urmare, calitatea linei continental-europene s-a modificat radical, iar concurența ei — în primul rând a linei din țările germane — pe piața britanică a fost copleșitoare. Deci, pînă în epoca napoleoniană, monopolul britanic asupra linei nu fusese contestat decât de producătorii spanioli, pe cînd după 1815 și alți producători continentali au apărut, în dauna britanicilor, dar și a spaniolilor⁹⁶.

În cursul confruntării dintre « blocusul continental » și « blocusul maritim » englez continentul european — și în primul rând Franța stimulată de Napoleon — a fost silit să caute înlocuitori ai produselor care altădată veneau din lumea extraeuropeană, sau din Anglia revoluției industriale. Firește, oamenii de știință au fost solicitați din plin. Cel mai răsunător succes, cu consecințe viitoare incalculabile, a fost, fără îndoială, descoperirea de către hughenotul Achard din Prusia a procedurii de obținere a zahărului din sfeclă. Deși foarte modestă și neîndestulătoare în epoca napoleoniană, producția de zahăr din sfeclă mai întii în Franța, apoi și în alte țări, și-a asigurat un viitor nebănuit și extraordinar de prosper. Alte încercări, ca cea care viza înlocuirea indigoului prin drobușorul ce urma a fi cultivat în sudul Franței, sau tentativa de a produce bumbac în Franța, Italia, Spania au dat rezultate nesemnificative. Totodată, este în afara oricărei îndoieli că, eliminînd concurența engleză pentru

⁹¹ Cf. P. Léon, *Op. cit.*, vol. 3, pag. 380.

⁹² K. Marx, F. Engels, *Op. cit.*, vol. 2, pag. 602.

⁹³ Cf. E. V. Tarle, *Talleyrand*, Edit. Cartea Rusă, București 1950, pag. 189.

⁹⁴ Cf. F. Mauro, *op. cit.*, pag. 10.

⁹⁵ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 12, pag. 570.

⁹⁶ Cf. R. Lacour-Gayet, *Histoire de l'Australie*, A. Fayard, Paris, 1973, p. 194—195.

cețiva ani și neînlocuind-o decit parțial cu concurența produselor franceze, « blocusul continental » a înlesnit un început de industrializare în Saxonia, regiunea renană, Silezia, marele ducat al Bergului, în unele cantoane elvețiene etc., după cum incontestabil este și faptul că burghezia franceză a urmărit premeditat și în parte a realizat blocarea dezvoltării industriei continentale. În Italia, de exemplu, numărul manufacturilor de mătase — care concureau Lyonul — a scăzut în anii 1806—1811 de la 500 la 400, iar valoarea producției lor a regresat de la 14.500.000 de lire la 6.200.000⁹⁷. În fond, blocada a contribuit în cazul statelor italiene și a altor țări continentale, acum la începutul veacului al XIX-lea, la creșterea decalajelor economice dintre țările europene, stimulând ritmul creșterii industriale a unora și frînându-l pe cel al altora.

LA BLOCADE CONTINENTALE NAPOLEONIENNE

RÉSUMÉ

Représentant un sous-chapitre du traité d'histoire universelle, le matériel synthétise inévitablement, dans une vision personnelle, les thèses élaborées au cours des dernières décennies dans l'historiographie internationale relativement à certains aspects fondamentaux de l'époque et de la politique napoléonienne — „le blocus continental”. L'auteur aborde sous divers aspects son thème d'investigation, en commençant par les causes profondes et immédiates de la blocade, le rapport de forces sur le plan économique entre la France et la Grande-Bretagne, les objectifs des deux adversaires, les modalités concrètes d'accomplissement et continuant par l'attitude des Etats et peuples continentaux-européens envers le „projet français d'hégémonie commerciale” en Europe. L'auteur insiste sur les effets immédiats et de plus large perspective de la politique napoléonienne, relevant le rôle de Napoléon dans l'encouragement du processus de modernisation capitaliste, les aspects progressistes et négatifs de son action. En relevant le caractère illusoire de la politique de réalisation d'une unité économique du continent sous le contrôle français, dans des circonstances où l'histoire posait devant les peuples la tâche de la constitution des Etats nationaux bourgeois, indépendants, l'auteur met en évidence les causes fondamentales qui ont provoqué l'écroulement de la blocade continentale du grand empire français et de Napoleon lui-même.

⁹⁷ Cf. J. Godechot, *Op. cit.*, pag. 173.

ÎNCEPUTURILE ȘI SCOPUL INCHIZIȚIEI

DE

RADU ȘTEFAN CIOBANU

În fermecătorul oraș spaniol Sevilla, în apropierea catedralei, dominantă a împrejurimilor, pe zidul unei clădiri masive și sobre, marcată de linii elegante, tipic renescentist spaniole, pe o placă din marmură, altădată albă, astăzi îngălbenită de curgerea secolelor, încă se poate citi : „În anul 1481, în vremea papei Sixt al IV-lea, sub domnia lui Ferdinand al V-lea și a Isabelei, Regii Catolici ai Spaniei și ai celor două Sicilii¹, aici și-a avut începutul Sfântul Tribunal al Inchiziției care a acționat împotriva ereticilor iudaicizanți și pentru înălțarea credinței. Din vremea izgonirii evreilor și sarazinilor², pînă în anul 1524, sub domnia lui Carol Împăratul Roman³, urmaș după mamă al celor doi Regi Catolici, fiind condus acest Tribunal al credinței de prea sfinția sa monseniorul Alfons Manrique, arhiepiscopul Sevillei, peste 20.000 oameni s-au lepădat de traiul nelegiuit al ereziei și aproape 1000 oameni îndărătnici în rătăcirea lor, după o judecată prealabilă, au fost dați flăcării și arși, cu învoirea și consimțămîntul lui Inocențiu al VIII-lea, Alexandru al VI-lea, Pius al III-lea, Iuliu al II-lea, Leon al X-lea, Adrian al VI-lea, care a dobîndit cea mai înaltă treaptă a sfințeniei, fiind cardinal, guvernator al Spaniei și mare inchiuzitor⁴ și Clement al VIII-lea⁵.

Din porunca și pe socoteala stăpînului nostru împăratul s-a pus aici, în anul 1524, această inscripție, prin grija licențiatului De la Cueva și sub îndrumarea lui Diego de Cartagina, arhidiacon de Sevilla”⁶.

Cuvintele săpate în piatră evocă în fața ochilor minții specialistului ori ai omului contemporan de cultură, anii întunecați cînd întreaga viață a Peninsulei Iberice era dominată de figura sinistrului fanatic, marele inchiuzitor Tomaso de Torquemada datorită căruia zeci de mii de oameni — bărbați, femei, copii, bătrîni — bolnavi sau sănătoși ori au fost arși pe rug sau închiși sub acuzația de erezie, ori au luat drumul pribegiei numai pentru că nu se născuseră creștini ci evrei sau arabi. Probabil, în conti-

¹ Se referă la Ferdinand de Aragon (1479—1516) și la Isabela de Castilia (1474—1504), care în urma căsătoriei din 1474 și-au reunit regatele (1479) creînd Regatul Spaniei asupra căruia, după moartea Isabelei (1504), Ferdinand a domnit singur pînă în 1516.

² Au fost alungați prin decretul regale și inchiuzitoriale din 1492 (evreii) și 1500 (sarazinii)

³ Este vorba de nepotul Isabelei, cunoscut sub numele de Carol I regele Spaniei (1516—1556) și împăratul Sfîntului Imperiu Roman de Națiune Germană (1519—1556).

⁴ Aluzie la alegerea lui ca papă.

⁵ Enumerarea cuprinde pontifii dintre anii 1485—1524.

⁶ N. P. Grațianski, S. D. Skazkin, *Hrestomația po istorii srednih vostok* vol. III, Moscova, 1950, p. 202—203.

nuare, tot imaginar se conturează schița cumplitelor judecăți ale Tribunalului Inchiziției terminate prin faimoasele „autodafé”, ce trebuiau să fie un spectacol impresionant pentru mulțimea care urma să devină astfel mai ascultătoare față de biserica catolică. „Autodafé”-urile și practicile inchiziției din Spania, unde se consideră că această instituție a atins forme clasice în „secolul de aur”, pot fi reconstituite, în toată măreția lor infernală concepută de prelații catolici, pe temeiul, fie al relațiilor unor călători străini care au vizitat Peninsula Iberică⁷, fie al unor documente papale⁸, fie al schițelor și memoriilor unor spanioli, martori ai evenimentelor sau ajunși în fața Tribunalului Sfintului Oficiu, cum a fost cazul ilustrului pictor Francesco Goya⁹. Datorită caracterului conservator al bisericii catolice, aceste mărturii, relativ tardive pot crea perspectiva asupra a ceea ce a reprezentat Inchiziția, care, practic, în tot timpul existenței ei de șase veacuri a suferit o singură reformă neesențială¹⁰.

Amintirea cunoscutei Inchiziții din Peninsula Iberică, extinsă prin tentaculele imperiilor coloniale spaniol și portughez și asupra Americii Latine, fac ca gândul să zboare involuntar spre alte meleguri ale bătrînului pămînt al lui Jaffet, dominat de biserica catolică. S-ar putea să fie reinviate chipul mirificei eroine franceze Jeanne D'Arc, acuzată și arsă pe rug ca eretică în urma unui șir de procese unde verdictele erau prestabilite¹¹, figura îndrăznețului gânditor italian Giordanno Bruno, și el victima unor acuzații insuficient fondate, care l-au dus tot pe rug¹², personalitatea profundului savant și profesor Galileo Galilei, umilit și silit să-și abjure descoperirile științifice¹³ căci ele vedeau inconsistența cosmologiei iudaice aflată la baza cărților componente ale Bibliei¹⁴.

Sînt numai cîteva nume selectate dintr-o lungă listă grăitoare prin tragismul lor pentru caracterul inuman al Sfintului Oficiu al Inchiziției, care între sfîrșitul secolului al XII-lea și anul 1813¹⁵, a dominat și controlat întreaga arie obedientă spiritual de biserica creștină de confesiune catolică, pornind din Europa apuseană, extinzîndu-se în America Latină și terminînd prin a se ramifica în Europa orientală și în Africa, pînă în Etiopia.

Stăruim în cazul de față asupra Inchiziției deoarece evoluția ei se înscrie în cadrul unor preocupări mai vechi pentru istoria bisericii de con-

⁷ Cf. Alvarez Colmenar, *Les délices de l'Espagne et du Portugal*, Paris 1950, tom I p. 81—90; tom V, p. 896—897.

⁸ Cf. *Registres des papes*, publ. de Ecole française de Rome, Paris, vol. I—VII, 1886—1892; *Liber pontificalis*, ed. de Mgr. Duchesne, vol. I—V, 1886—1892.

⁹ Cf. E.H. Gombrich, *The story of art*, London—New York, ed. II, 1967, p. 365—368.

¹⁰ Cf. Th. de Cauzons, *Histoire de l'Inquisition en France*, vol. I, Paris, 1909, p. 15; H. Ch. Lea, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Age*, trad. de S. Reinach, vol. I, Paris, 1900, p. 110; H. Maisonneuve, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, ed. II, Paris, 1960, p. 25; R. Manolescu, M. Berza, Fl. Cazan, V. Costăchel, *Istoria evului mediu*, vol. III, București, 1978, p. 102; A.H. Verrill, *L'Inquisition*, ed. II, Paris, 1980, p. 188—203.

¹¹ Cf. R. Manolescu, *Introducere, Procesele Ioanei D'Arc*, București, 1972, p. 15.

¹² Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. II, Paris, 1903, p. 81; H. Gobineau, *Giordano Bruno*, ed. III, Paris, 1980, *passim*.

¹³ *Istoria generală a științei*, publ. sub direcția lui R. Taton, vol. II, *Știința modernă*, trad. din lb. franceză, București, 1971, p. 302—310.

¹⁴ Cf. A. C. Crombie, *Histoire des sciences de St. Augustin à Galilée (400—1650)*, Paris, 1959, p. 53 și urm.

¹⁵ Cf. A.H. Verrill, *op. cit.*, p. 249—251.

fesiune catolică, a cărei activitate, în mai multe rînduri, prin inchișitori, a atîns și teritoriul patriei noastre. În acest sens ne rezumăm la cîteva sumare exemple, căci problema este adiacentă la subiectul nostru : în 1327 lui Basarab I Întemeietorul, papa Ioan al XXII-lea i-a scris rugîndu-l să aprobe ca dominicanii, depozitari ai Inchișitiei, să acționeze în zona Țării Românești ¹⁶, în anul 1431, episcopului Ioan de Riza din Baia Moldovei i s-a cerut să-i tempereze pe husiți și să-i sprijine pe inchișitori ¹⁷, în 1435, franciscanul inchișitor Iacob de Marchia a fost chemat în Transilvania de episcopul de Alba, Gheorghe Lapeș ¹⁸, pentru a înăbuși primele semne ale viitoarei răscoale de la Bobilna ¹⁹. Ne simțim datori să mărturisim că interesul nostru a fost determinat și de posibilitatea de a schița cîndva, în viitor, un studiu de istorie comparată, căci instituții asemănătoare, cu caracter de represiune, au avut slujitorii tuturor cultelor de pe glob : mozaicii, mahomedanii, șiiții, budiștii, brahmanii, presbiterienii etc.

În rîndurile ce urmează vom discuta o problemă fundamentală pentru Inchișitie: cum a apărut și ce menire originară a avut?

Evidențierea, prin prisma concluziilor recente ale cercetătorilor, a unora din principalele jaloane marcînd dinamica societății din Europa apuseană permite o explicare mai clară a genezei Inchișitiei. În secolul al XI-lea biserica se afirmase și dobîndise o pondere deosebită ca urmare a cîștigării luptei pentru investitură, consfințită prin concordatul de la Worms (1122), situație care a făcut ca pentru un timp nimeni să nu mai conteste poziția papilor ²⁰. Întărirea lor este vădită și de posibilitatea de a convoca, în anul 1123, conciliul ecumenic de la Lateran, primul după cel de la Constantinopol din 869, ținut în occident sub conducerea papei care a promulgat decrete în numele său, accentuînd astfel succesul în declararea autorității universale a bisericii catolice ²¹. Ca urmare, legistul canonic episcopal Yvo de Chartres i-a declarat episcopului de Sens că judecățile Sfîntului Scaun trebuie socotite definitive și oricine li se opune va fi considerat ipso facto, vinovat de erezie ²². Un alt jurist celebru al secolului al XII-lea, Gratian, după al doilea conciliu de la Lateran, ținut în anul 1139, a elaborat o serie de decrete prin care a declarat 'omnipotența pontifilor și superioritatea dreptului canonic asupra celui secular, sub motivul că papa era superior conciliilor deoarece el le putea convoca sau revoca ²³.

Consecința imediată a constat în întărirea controlului curiei romane asupra diocazelor, de care, pînă atunci era legată relativ. Noua situație a adus după sine o sporire a veniturilor bănești ale curiei care știa acum

¹⁶ Cf. Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII XIV*, Sibiu, 1944, p. 27.

¹⁷ Cf. A. Cioacă, R. Șt. Ciobanu, *Vechimea orașului Bata*, Muzeul Național, II (1975), p. 369.

¹⁸ Cf. *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de M. Holban, București, 1968, p. 67—73.

¹⁹ Cf. Șt. Pascu, *Bobilna*, București, 1957, p. 90—95.

²⁰ Cf. *Contest of papacy and empire*, in *The Cambridge Medieval History*, vol. V, Cambridge, 1968, p. 347, 348, 385, 466—468; Geoffrey Barraclough, *The medieval papacy*, London, 1968, p. 101—102.

²¹ Cf. G. Barraclough, *op. cit.*, p. 102.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*; F. Kempf, *Papsttum und Kaisertum bei Innocent III*, Roma, 1954, p. 82 și urm.

mai bine ce putea să ceară episcopilor și sporirea autorității Sfintului Scaun prin controlorii pontificali trimiși în toată lumea catolică pentru a judeca, adesea în mod absolut, pe baza investirii lor cu delegații speciale²⁴. Până la sfârșitul secolului, deși între papi au fost mari juriști canonici ca Alexandru al III-lea (1159—1181), Grigore al VIII-lea (1187), Inocențiu al III-lea (1198—1216), s-a ajuns la emiterea a peste 1000 de epistole pontificale cu valoare de decrete²⁵ ale căror conținut era adesea contradictoriu. Ele au redeschis posibilitatea prelaților catolici de a eluda măsurile luate prin reforma de la Cluny, retransformând mănăstirile în adevărate castele unde viața ades era mai luxoasă ca a marilor seniori seculari și au generat ocazia de a se îmbogăți avocații, obișnuiți să se descurce în hățiușul neclarei jurisprudenței decretuale²⁶. Totodată, papalitatea, pierdută în rezolvarea unor treburi mărunte, nu a avut capacitatea să-și concretizeze idealul politic — realizarea unei monarhii universale — iar mitul cruciadelor, ca formă de luptă împotriva păgînilor s-a prăbușit de cînd cruciada a IV-a (1202—1204) s-a dovedit a fi o simplă expediție prădălnică împotriva unui stat creștin: Imperiul Bizantin²⁷.

Evident, modul de cîrmuire al papalității, viața clericilor care nici măcar formal nu respectau canoanele, insuccesele în domeniul politic au umbrit succesele de la începutul secolului al XII-lea, determinînd chiar în timpul lui, înflorirea unui puternic sentiment care nu a fost numai anticlerical ci a mers mult mai departe atacînd chiar principiile fundamentale ale dogmei²⁸. În condițiile unui răgaz, după ultimele migrații care loviseră occidentul și a realizării unei stabilizări a vieții cotidiene devenită mai sigură, a început să se manifeste o eră de prosperitate, plastic numită „revoluția comercială”, cînd s-a realizat o „creștere demografică puternică și continuă, de progres tehnic constant, dacă nu spectacular, de expansiune atît în ce privește creșterea producției și consumului intern cît și cucerirea de noi piețe externe; o epocă de mari posibilități și de imense nădejdi, de războaie mici, cu obiective limitate, de toleranță progresivă și de schimb de idei tot mai largi între persoane aparținînd unor clase, națiuni și credințe deosebite. Ritmul său de dezvoltare a fost, firește, mai lent decît al revoluției industriale fiindcă progresul mergea cu calul și cu galera, nu cu trenul, cu vaporul sau cu avionul. Dar rezultatele finale au fost probabil, de aceeași ordine de mărime. Revoluția comercială din evul mediu a fost profundă, determinînd schimbări importante... într-o societate nu prea deosebită de a noastră... Ea a provocat prăbușirea vechiului regim feudal și slăbirea vetuste structuri religioase...”²⁹

Principalii beneficiari ai complexului fenomen ce a cuprins toate domeniile vieții au fost orașenii și în primul rînd cei înstăriți. Pentru ei s-au născut o serie de întrebări legate de esența dogmei creștine și a organizării bisericii catolice și datorită faptului că, după jumătatea secolului al XII-lea, în occidentul Europei au pătruns prin intermediul traduce-

²⁴ Cf. *Contest of papacy and empire, loc. cit.*, p. 410.

²⁵ Cf. G. Barraclough, *op. cit.*, p. 103—104.

²⁶ *Ibidem*; Léopold Génicot, *Le XIII-ème siècle européen*, Paris, 1968, p. 222 și urm.

²⁷ *Ibidem*, p. 116.

²⁸ Cf. Hermann Ley, *Studii de filosofie medievală*, București, 1973, p. 220 și urm.

²⁹ R.S. Lopez, *The Renaissance*, New York, 1961, p. 30—31; a se vedea și trad. în lb. franceză apărută sub titlul *La naissance de l'Europe*, Paris, 1962.

rilor în limba latină, uneori chiar în limbile vulgare, numeroase opere ale marilor arabi ³⁰ care au transmis odată cu ele și cugetările gânditorilor Averroes și Avicenna. Ele au găsit un mediu prielnic de difuzare datorită apariției, în ultimii ani ai secolului al XII-lea și în special în cursul celui următor, numit și secolul universităților, a noilor instituții de învățămînt superior: universitățile ³¹. Deși au fost destinate de papalitate a fi cheia creștinătății ³², prin profesorii lor, adevărați intelectuali medievali ³³ au devenit curînd leagănul celor mai virulente și profunde mișcări, cerînd reformarea societății feudale ³⁴. Dar „toate atacurile împotriva feudalismului în general și înainte de toate atacurile împotriva bisericii, toate revendicările sociale și politice trebuiau să fie în același timp cu precădere și erezii religioase. Pentru ca relațiile sociale existente să poată fi atacate, ele trebuiau să fie despuiate de aureola pe care o purtau” ³⁵.

Compararea modului de interpretare și aplicare al dogmei creștine și al traiului clerului catolic cu textele cărților fundamentale ale creștinismului, cu cele predicat de biserica creștină primitivă și cu textele autorilor păgîni a făcut ca în secolul al XII-lea în toată lumea catolică să izbucnească o amplă mișcare a ereziilor. Ele au îmbrăcat forme deosebite și au căpătat nume extrem de variate: milenariștii sau ioachiniștii ³⁶, valdensii sau „săracii din Lyon” ³⁷, manicheienii avînd ca secte mai cunoscute catharii ³⁸ și pavlicienii numiți în occident și „popelicanii” ³⁹ etc. Lor li se pot alătura numeroase alte secte de mai mică însemnătate din care au ieșit predicatori prevestitori ai unui nou mesia, ai sfîrșitului lumii ⁴⁰ etc. Ereziiile au găsit repede audiență în rîndurile oamenilor obișnuiți, după remarcarea lui Thomas Hobbes, sătui de nedoriții preoți oficiali ⁴¹. Toate aceste erezii, care în fond erau mișcări revendicative sociale, acoperite de o mantie religioasă ⁴², se pot împărți în două mari categorii: erezii de esență creștină

³⁰ O bună oglindă a pătrunderii traducerilor operelor anticilor și arabilor în Europa apuseană în secolele XII—XIII o dă tabelul alcătuit de L. Génicot (*op. cit.*, p. 213—218).

³¹ Cf. St. D'Irsay, *Histoire des universités françaises et étrangères des origines à nos jours*, t. I, Paris, 1933, p. 15 și urm.; R. Șt. Ciobanu, *Constituirea și însemnătatea formării universităților medievale în Europa apuseană*, „Studii și articole de istorie”, XXXIII XXXIV (1976), p. 13—25.

³² *Chartularium Universitatis Parisiensis*, publ. de H. Denifle și E. Chatelain, t. I, Paris 1889, p. 235 (în continuare se va cita C.U.P.).

³³ Cf. Jacques le Goff, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris, 1957, p. 7.

³⁴ Cf. H. Ley, *op. cit.*, p. 220—253; Gheorghe Vlăduțescu, *Ereziile enului mediu creștin*, București, 1974, p. 7—25.

³⁵ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. II, București, 1958, p. 93.

³⁶ Această „erezie” a fost determinată de ideile lui Gioachino da Fiore; pentru esența ei, a se vedea H. Ley, *op. cit.*, p. 225; J. le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, trad. de M. Holban, București, 1970, p. 268.

³⁷ Pentru doctrina lor, a se consulta, C. Thouzelier, *Catharisme et Valdésisme en Languedoc à la fin du XIIème et au début du XIIIème siècle*, Paris, 1966.

³⁸ *Ibidem*; A. Borst, *Die Katharer*, Stuttgart, 1953.

³⁹ Cf. Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. de Edmond Faral, vol. I, Paris, 1938, p. 282.

⁴⁰ Cf. G. Barraclough, *op. cit.*, p. 117.

⁴¹ Cf. Hugh Trevor Roper, *The Rise of Christian Europe*, ed. III, Londra, 1970, p. 152

⁴² E. Werner, M. Erbstoesser, *Sozial-religiöse Bewegungen im Mittelalter*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx Universität” Leipzig — VII — 1957—1958, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftlich Reihe Heft, 3, p. 257—282.

și erezii manicheiene. Cele mai puternice au fost cele derivate din manicheism, o credință dualistă, născută în Persia, care în secolul al IV-lea concursese creștinismul, fiind chiar pe punctul de a-l birui. Atunci, în veacul al XII-lea, a reușit asemenea bisericii catolice să se organizeze pe plan internațional creindu-și o rețea proprie de sacerdoți, reuniți periodic în concilii care nu avuseseră timp să se compromită⁴³. La sfârșitul secolului, manicheismul, îmbrăcat în forma catharismului, a devenit brusc extrem de periculos pentru biserica catolică și pentru unitatea Europei apusene, căci a găsit sprijinul unui monarh temporal: contele Raymond al VI-lea de Toulouse⁴⁴. Faptul risca să aibă aceeași importanță și consecințe ca primirea lui Martin Luther la curtea palatinului de Saxa în secolul al XVI-lea. De la curtea elegantă și sofisticată a contelui de Toulouse, comparat de poezii occitani cu cei mai mari monarhi europeni⁴⁵, ideile catharismului au invadat cu o forță neașteptată Franța, iar apoi Occidentul întreg⁴⁶.

Biserica catolică, „stilul ideologic al feudalismului”⁴⁷ a reacționat. După cum a remarcat Macaulay, ea a reactualizat o veche practică: nici nu s-a supus entuziaștilor din jurul său, nici nu i-a preamărit, dar a știut să-i folosească⁴⁸. Beneficiind de pe urma ocupării tronului pontifical de unul dintre cei mai mari papi, Inocențiu al III-lea, adept convins al ideii de plenipotență și universalitate a teocrației, înfăptuitorul unor reforme care au adaptat vechea organizare parohială, concepută pentru lumea rurală noilor condiții de afirmare a orașelor, biserica catolică a căutat în primul moment să-i contracareze pe cathari, fără a întrebuița forța. Deoarece ordinele călugărești tradiționale erau compromise și fără vigoare, Inocențiu al III-lea a creat două ordine călugărești noi: dominicanii⁴⁹ și franciscanii⁵⁰. Abandonându-se țelul creștinismului primitiv de mintuire prin penitență în sihăstrie, în locuri pustii, cele două noi ordine au fost destinate să acționeze în mijlocul mulțimii din orașe, ducând o viață activă⁵¹. Ele urmăreau astfel să înlocuiască impunerea bisericii prin cruciadă cu atragerea prin predică. Pentru a se infiltra mai ușor în rîndurile laicilor, care detestau opulența clericilor catolici, au declarat că trăiesc numai din ceea ce primesc ori cerșesc de la credincioși, situație ce a făcut să fie numite și ordine cerșetoare. Ele au fost sprijinite de papalitate, care le-a acordat o serie de privilegii aducătoare de venituri: să predice pe altare mobile, să ocrotească cimitirele, să-i ierte pe cei excomunicați, să aibă dispensa de a răspunde în fața instanțelor canonice numai dacă există un mandat apostolic etc.⁵². Li s-a mai dat dreptul, pentru

⁴³ Cf. A. Borst, *op. cit.*, p. 182; H. Trevor Roper, *op. cit.*, p. 154—155.

⁴⁴ Cf. H. Trevor Roper, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁵ Cf. *Introduction*, p. XV și urm. și în *Anthologie poétique française, Moyen Age*, de André Mary, vol. I, Paris, 1967.

⁴⁶ Cf. A. Borst, *op. cit.*, p. 180; H. Trevor Roper, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁷ Cf. Fr. Engels, *Apocalipsul*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. II, ed. cit., p. 187.

⁴⁸ Cf. H. Trevor Roper, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁹ În legătură cu apariția și activitatea ordinului dominican în secolul al XIII-lea a se consulta, B. Altaver, *Die Dominikanenmissionem des XIII Jahrhunderts*, Habelschwerde, 1924.

⁵⁰ Pentru înființarea și evoluția ordinului franciscan. a se consulta D. Lambert, *Franciscan Poverty, The doctrine of the absolute poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order 1210—1323*, Londra, 1961.

⁵¹ Cf. L. Gênicot, *op. cit.*, p. 221 și urm.

⁵² Cf. *Registres des papes*, p. 805.

a-și mări numărul „doctorilor” din ordinele lor și a controla cursurile, ca din anul 1226 să aibă o universitate proprie în fostul centru al catharismului, orașul Toulouse,⁵³ iar din anul 1231 să dețină și dominicanii și franciscanii cîte o catedră la cea mai ilustră Universitate a epocii, la Paris⁵⁴. Succesul celor două noi ordine create de Inocențiu al III-lea, investite cu atîta putere de el și de succesorii lui imediați, Honoriu al III-lea (1216—1227) și Grigore al IX-lea (1227—1241) ca și de cei ce au ocupat scaunul pontifical după ei, a fost submediocru: predicile lor nu au reușit să combată catharismul și ereziile intelectualilor din Paris, ca cea a amalricanilor⁵⁵. Atunci papalitatea a recurs la o nouă armă: violența.

Inocențiu al III-lea avea un precedent: în anul 1184, la conciliul de la Verona, prin decretala *Ad abolendam*, papa Lucius al III-lea (1181—1185) recursese la forța seculară pentru a-i ajuta pe episcopii din Lombardia să tempereze heterodoxismul⁵⁶. Intervenția brutală a laicilor a avut succes. Ea dovedea evident că biserica catolică nu mai avea forța necesară de a birui în planul ideilor, de a progresa hrănindu-se cu seva gîndirii noi, creatoare, începînd să se limiteze la dogma tradițională, uniformizantă. Situația care arată sigur că biserica nu progresa pe plan spiritual a determinat puternicele forțe aflate în spatele ei s-o ajute: în anul 1197. Pedro al II-lea, regele Aragonului a declarat că toți ereticii trebuie arși pe rug, arătîndu-și astfel acordul deplin cu papalitatea.

Inocențiu al III-lea, cunoscînd aceste fapte s-a arătat interesat să le folosească pentru a lichida grabnic și total primejdiosul catharism, amenințător pentru rolul dobîndit de curie.

În vederea atingerii țelului său, Inocențiu al III-lea a reluat elementele tradiționale, create de predecesorii lui și le-a amalgamat cum i-a convenit pentru obținerea unui instrument eficace, permanent, de acțiune în vederea apărării dogmei confesiunii catolice și a Vaticanului. Pornind de la ideea lui Lucius al III-lea de a folosi puterea temporală ca aliat și executant al intereselor sacerdotale, de altfel și ea veche de cel puțin trei secole, a aprofundat-o prin permanentizarea instituției anchetatorilor pontificali, amplu folosiți după primul conciliu de la Lateran. În anul 1199, Inocențiu, printr-o decretală a cerut ca toți ereticii să fie arși și a numit ca anchetatori permanenți, delegați ai puterii pontificale, doi călugări care trebuiau să acționeze în Languedoc împotriva catharismului, cu sprijinul contelui de Toulouse⁵⁷. În 1206, văzînd că actul din 1199 nu a fost suficient de eficace, l-a repetat, chemîndu-i acum în ajutor pe dominicani, ordin abia înființat și din nou pe contele de Toulouse⁵⁸. Practic, acum, la cumpăna dintre secolele al XII-lea și al XIII-lea, prin actele pontificali Lucius al III-lea și Inocențiu al III-lea s-a născut Inchiziția. Ajutorul contelui Raymond VI de Toulouse, se pare și el cîștigat de catharism, a fost nul⁵⁹. Inocențiu a devenit furios: instituția pontificală ce se

⁵³ Cf. St. d'Irsay, *op. cit.*, p. 60 și urm.; R. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 16; H. Trevor Roper, *op. cit.*, p. 156 și urm.

⁵⁴ Cf. E. Faral, *La vie quotidienne au temps de Saint-Louis*, Paris, 1938, p. 51.

⁵⁵ Cf. H. Ley, *op. cit.*, p. 220 și urm.

⁵⁶ Cf. R. Forville, *Histoire des conciles œcuméniques (Latran, I, II, III, IV)*, în *Histoire de l'Eglise*, de J. Fliche și G. Martin, vol. IX, Paris, 1965, p. 234.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Cf. C. Thouzelier, *op. cit.*, p. 180 și urm.

⁵⁹ *Ibidem*.

contura acum era împiedicată să-și desfășoare lucrul. Și-a dat seama că obiectivul lui, de a pedepsi dușmanii curiei romane prin mâna puterii seculare, fusese înțeles de contele Raymond VI care-l bloca, necolaborând la distrugerea catharismului⁶⁰. Atunci Inocențiu, între 1204—1207 s-a adresat prin mai multe rînduri regelui Franței, Philippe Auguste, seniorul contelui de Toulouse. Semnificative pentru scopul urmărit de pontif și poate pentru definirea noii instituții sînt cuvintele din epistola scrisă în 1207 : „Cum ferro abscidenda sint vulnera quae fomentarum non sentiunt medicinam et qui correctionem ecclesiasticam vilipendunt brachio sint saecularis potentiae comprimendi, hereticae perfidiae sectatores potentiae tuae virtute contriti ad veritatis notitiam saltem inter afflictiones bellicas reducantur”⁶¹.

Regele nu i-a răspuns fiind ocupat cu rezolvarea conflictului cu Anglia. Pontiful nu mai putea aștepta. Pentru a putea acționa și a-și atinge scopul avea nevoie de un pretext. Acesta i s-a ivit atunci cînd la 15 ianuarie 1208, la Saint Gilles, legatul pontifical Pierre de Castelnau a fost asasinat de cathari. Imediat Roma a proclamat cruciada împotriva albigenzilor, nume sub care mai erau cunoscuți aceștia, după centrul lor, orașul Albi. Pentru ducerea luptei, Inocențiu s-a adresat direct baronilor din părțile Franței septentrionale. În anul 1209 apelul curiei a adus în sudul Franței, în ținuturile Languedocului o armată de aventurieri, care, sub comanda lui Simon de Montfort, în numele și sub semnul crucii a comis neînchipuite atrocități împotriva creștinilor⁶². Ecoul lor s-a păstrat fie în cunoscutul *La Chanson de la croisade contre les Albigeois* scris de Guillaume de Tudèle⁶³ și un continuator anonim, fie în *Faits et triomphes mémorables de noble seigneur Simon, comte de Montfort*, datorate lui Pierre des Vaux-de-Cernay⁶⁴, fie în poemele lui Guillem Figueira⁶⁵, fie în cele ale lui Peire Cardenal, martor ocular al evenimentelor : „Zic popii că-s păstori / Da-s gata chiar de omor : / Sint sfinți amăgitori ; / Iar în odăjdii cînd / Îi văd, îmi vine în gînd / Isengrin, ce pindea / o stîină oarecînd, / dar cum se cam teame, / în oaie s-a-mbrăcat, / dulăii i-a înșelat / și oi a-nfulecat / cît bine i-a picat”⁶⁶.

Referindu-se la inumanele și nejustificatele masacre ale bisericii catolice în zona occitană, pe baza unui amplu material documentar, cunoscutul istoric al Inchiziției H. C. Lea conchidea : „dacă singele martirilor ar fi într-adevăr sămînța bisericii, atunci manicheismul ar fi acum religia dominantă în Europa”⁶⁷.

Înăbușirea mișcării catharilor cu ajutorul lui Simon de Montfort a fost considerată terminată de al patrulea conciliu de la Lateran, deschis de Inocențiu al III-lea la 11 noiembrie 1215. Acolo pontiful, declarîndu-se suzeran spiritual, i-a conferit lui Simon de Montfort fostele posesiuni ale

⁶⁰ *Ibidem*, p. 190

⁶¹ *Ibidem*, p. 204.

⁶² Cf. P. Belperron, *La croisade contre les Albigeois et l'union du Languedoc à la France, 1209—1249.*, Paris, 1942, *passim*.

⁶³ Publicat de Paul Meyer, 1875—1879, 2 volume.

⁶⁴ Publicate de Jean Guiraud, Paris, 1907

⁶⁵ Cf. *Poezia trubadurilor provenșale, italiene, portugheze, a truvelor și a minnăsenge-rilor în versiune originală și în traducerea lui Teodor Boșca*, Cluj-Napoca, 1980, p. 127 și urm.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 122.

⁶⁷ H.Gh. Lea, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

contelui de Toulouse, primind în schimb asigurarea noii puteri temporale că ea va colabora perpetuu cu Roma ⁶⁸. Inocențiu a fost obligat să procedeze astfel deoarece nu putea folosi cruciada ca armă: ea avea caracter temporal și nu putea fi justificată ideologic în Europa apuseană, unde populația era creștină. Consiliul de la Lateran, din anul 1215, din punctul de vedere al evoluției Inchiziției a avut așadar rolul de a marca continuitatea existenței acestei instituții și sprijinirea bisericii catolice de forțele temporale ale marii feudalității. Totodată, atunci, prin pristorala sa deschidere a conciliului, Inocențiu, după ce a blamat viața imorală a unei părți a clerului, vinovat moral de izbucnirea ereziei, a anunțat că delegați speciali ai curiei, investiți cu puteri pontificale vor veghea pentru apărarea și salvarea sufletelor catolicilor amenințați de diavol prin erezie ⁶⁹. Dacă la conciliul de la Verona au apărut primele mlădițe ale Inchiziției, la al patrulea conciliu de la Lateran ea a fost deplin conturată și adânc înrădăcinată în sud-vestul Franței, în zona occitană, unde se poate considera că-și are baza de iradiere. Abia în timpul pontificatului lui Grigore al IX-lea s-a răspândit pe întreg teritoriul Europei: în 1231 în Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană, în 1232 în Regatul Aragon, în 1233 în întreg Regatul Franței ⁷⁰ etc. Ea a putut să capete un avânt atât de puternic și datorită acceptării de către monarhii laici, înfricoșați de posibilitatea succesului ereziilor populare, egalitariste: în 1224, împăratul Friederich al II-lea a decretat că ereticii trebuiau pedepsiți fie prin omorire, fie prin tăierea limbii; în 1231, Constituția Siciliană a precizat că ereticii trebuiau arși; în 1249, dogii venețieni s-au angajat sub jurământ să ardă toți ereticii; în 1271, regele Philippe III le Hardi a promulgat o lege prin care toți ereticii de pe teritoriul Franței trebuiau arși; în 1285 regele Alonzo cel Înțelept a emis un decret prin care a prevăzut ca toți creștinii convertiți la mahomedanism să fie arși; în 1401, în Anglia, s-a decis de către monarh arderea tuturor ereticilor etc ⁷¹.

Odată cu răspîndirea în lumea catolică, noua instituție a căpătat din 1229 și numele precis de *Inchisio heretice proventus*, fiind calificată ca cel mai înalt tribunal ecleziastic ⁷². Menirea declarată de Inocențiu al III-lea, că Inchiziția trebuia să se limiteze numai la salvarea sufletelor prin metode creștinești — a predicii, a convingerii, a misericordiei ⁷³ etc., a fost o realitate? Urmărirea pe baza documentelor secolului al XIII-lea, a scopurilor inchizitorilor, a metodelor aplicate în timpul anchetelor poate oferi răspunsul veridic problemei ivite acum.

După precizarea numelui și rosturilor Inchiziției, ea a fost încredințată, sau mai corect spus a fost preluată de noile ordine călugărești, dominicanii și franciscanii, din rindurile cărora au ieșit și marii inchizitori ⁷⁴. Cei care lucrau în cadrul Tribunalului Inchiziției apăreau în public, fie singuri, fie însoțiți de gărzi laice, puse în slujba lor, fie de acei „fami-

⁶⁸ Cf. R. Foreville, *op. cit.*, p. 347.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 360.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 360—361.

⁷¹ Cf. L. Génicot, *op. cit.*, p. 273; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 38.

⁷² Cf. H. Maisonneuve, *op. cit.*, p. 272; a se vedea și documentele citate în note.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Documents pour servir à l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc*, Paris, 1900 (în continuare se va cita *Documents*).

liars", călugări, frați ori chiar clerici seculari care-i ajutau la depistarea și anchetarea acuzaților ⁷⁵. Cadrul în care veneau în contact cu oamenii obișnuiți era totdeauna ales cu grijă sau uneori pregătit de asemenea manieră încît totdeauna chipul inchizitorului să inspire un sentiment de spaimă profundă, de amenințare potențială ⁷⁶. Se spera că folosindu-se tensiunea generată de o neîntreruptă amenințare, se va obține o mai mare supunere a oamenilor și o mai ușoară descoperire a celor ce nu gîdeau conform canoanelor bisericii catolice.

Un om oarecare putea fi adus în fața Tribunalului Inchiziției datorită unui simplu denunț care-l acuza de multiple vini : nu respecta canoanele creștine, era vrăjitor, era înțeles cu diavolul, purta talismane, se ocupa de farmece, se lăsase corupt de practicile iudaicizante, îl insultase pe papă sau pe un ierarh oarecare, posedarea Vechiului Testament, admis a fi avut numai de preoți etc. ⁷⁷. Toate acuzațiile dacă erau dovedite, puteau să califice drept eretic orice tînăr care depășise vîrsta de 14 ani sau orice fată trecută de 12 ani ⁷⁸.

Metoda folosită pentru descoperirea celor acuzați de erezie era în unele cazuri ancheta, care urmărea și întreținerea unei stări de spirit dominată de groază. În anii 1245—1246, inchizitorii Bernard de Caux și Jean de Saint Pierre au interogat 2333 locuitori din orașul Avignonet, 100 din satul Fangeaux și 420 din satul Mas Saintes Paulls ⁷⁹. În timpul investigației care a cuprins toată populația cu excepția copiilor, cei doi inchizitori au cerut fiecăruia să spună tot ce știa despre practicile eretice ale vecinilor. O altă metodă, cea mai obișnuită, era cea a denunțului. Ea putea fi împotriva unui individ oarecare sau contra propriei persoane.

Aici Inchiziția a introdus un element procedural nou : numele celui care depunea ca martor fie al acuzării, fie al apărării, trebuia să rămînă strict secret ⁸⁰. În anul 1244 conciliul de la Narbonne a decis ca nici un soț să nu poată depune în favoarea celuilalt, ca fiii, fiicele și servitorii acuzatului să nu poată depune în favoarea lui. Se puteau accepta numai mărturiile împotriva celui anchetat ⁸¹.

Calea folosită pentru a smulge mărturia unui inculpat împotriva propriei persoane sau a altcuiva era aceea a torturii. Este un nou element adus în anchetă de Tribunalul Inchiziției : smulgerea declarațiilor prin presiuni și folosirea lor în proces ⁸². După cum precizează chiar actele Inchiziției, torturile erau fie fizice, fie morale ⁸³. Modul de aplicare a torturilor fizice în secolul al XIII-lea nu era precizat de regulamentele Inchiziției, lăsîndu-se deplina libertate de acțiune fanteziei inchizitorilor, ⁸⁴ ea fiind îngrădită abia în secolul al XVI-lea prin normele din acele

⁷⁵ Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. II, ed. cit., Paris, p. 18 și urm.

⁷⁶ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 52.

⁷⁷ *Documents*, passim; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 50—67.

⁷⁸ *Documents*, passim; H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 50; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁹ Cf. *Documents*, p. 175; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 68—69.

⁸⁰ Cf. *Documents*, p. 80; H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 180; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 85—113.

⁸¹ Cf. *Documents*, p. 112; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 87.

⁸² Cf. *Documents*, passim; H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 81; G. Barraclough, *op. cit.*, p. 118; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 46.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Cf. *Documents*, passim www.dacoromanica.ro

sumbre „Manuale ale inchizitorului”. Pentru smulgerea unei declarații așa cum o dorea anchetatorul, indiferent că era reală sau nu, se putea întrebuița biciuirea, focul, zdrobirea degetelor sau a membrelor cu o serie de mecanisme diabolice, ținerea unui om rănit în apă cu sare ⁸⁵ etc. Torturile fizice alternau cu cele morale care fie inspirau inculpatului o stare de teamă, de incertitudine datorită perspectivei întunecate ce i se deschidea, fie se rezumau la injurii și amenințări brutale ⁸⁶.

Rezultatele erau totdeauna aceleași: acuzatul nu putea rezista, ori se spunea că nu a rezistat și i se smulgea declarația dorită.

În rindurile istoricilor Inchiziției s-a pus problema momentului în care a început să fie aplicată tortura ca metodă a anchetei judiciare. A fost emisă ipoteza că ea a început să fie utilizată pentru smulgerea rapidă a mărturiei abia după mijlocul secolului al XIII-lea ⁸⁷. Argumentul folosit pentru susținerea acestei ipoteze l-a constituit edictul prin care papa Inocențiu al IV-lea, în anul 1252, autoriza tortura pentru smulgerea secretelor acuzaților ⁸⁸. Citirea atentă a conținutului actului arată că el autoriza o practică existentă, surprinsă sumar în alte documente, cel puțin din 1234 ⁸⁹. O dovadă în acest sens este și edictul papei Alexandru al IV-lea, dat în anul 1257, prin care permite inchizitorilor și asociaților lor să-și acorde reciproc iertarea păcatelor comise în trecut, în urmă cu zece ani sau mai mult, în vremea anchetelor ⁹⁰. Singura concluzie desprinsă din documentele vremii este că din momentul apariției sale, Inchiziția a întrebuițat tortura ca metodă a anchetei judiciare.

Mărturia smulsă de un inchizitor pentru recunoașterea vinei de erezie nu era suficientă. Ea era acceptată numai în cazul când cel care se autoacuză denunța și o altă persoană ⁹¹. Astfel erezia crea un amplu sistem de denunțuri și de informații asupra tuturor aceluia care îndrăzneau să manifeste cea mai mică nemulțumire față de dominația ideologică exercitată de biserica catolică.

Rețeaua informatorilor și denunțătorilor Inchiziției era deosebit de amplă. Ea era formată din călugării ordinelor cerșetoare, care, trăind în mijlocul orașenilor, erau permanent informați despre cele petrecute. Folosind taina spovedaniei, ades încăleau jurământul de a nu divulga cele aflate și-i denunțau pe unii dintre credincioșii încrezători în ei. Ordinele cerșetorești țineau registre riguros exacte unde înscriau semnalmentele celor bănuși sau acuzați de erezie, așa că pentru cei urmăriți, nu exista posibilitate de salvare căci rețeaua internațională a Inchiziției nu greșea ⁹². În mod obișnuit, după anchetă, inculpatul era judecat de un singur inchizitor, asistat de câțiva laici notabili sau clerici socotiți imparțiali, care auziau depozițiile ⁹³. În timpul procesului, socotit secret, acuzatul nu-i

⁸⁵ Cf. *Documents*, passim; H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. II, ed. cit., p. 20 și urm.; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 113–128.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 40

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Cf. Yvo Dossat, *Les crises de l'Inquisition toulousaine au XIIIe siècle (1233–1273)*, Bordeaux, 1959, p. 245–265.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Cf. *Documents*, p. 11 și passim; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 52 și urm.

⁹² Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 111; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 50 și urm.

⁹³ *Ibidem*.

putea audia pe martori, neștiind de ce era învinuit și ca atare nu putea să-și construiască apărarea, fiind lipsit de dreptul de a avea un avocat⁹⁴. Ca urmare, în imensa majoritate a cazurilor inculpații erau condamnați.

În final, după desfășurarea procesului numai în zilele de lucru, sentința era pronunțată în formă definitivă, dreptul de apel neexistând. Numai de judecata și voința inchizitorului depindea soarta celor ce compăreau în fața Tribunalului Inchiziției, iar uneori acesta, supus la diverse presiuni, se lăsa influențat și rostea verdicte neconcordante cu faptele reale⁹⁵.

Imediat după rostirea verdictului Tribunalului Inchiziției, condamnatul la ardere pe rug era transmutat în fața autorităților civile care executau sentința. Regula impusă de pontifi pentru inchizitori era simplă: dacă un acuzat își recunoștea vină și-și abjura păcatul de erezie, cea mai gravă crimă față de biserica catolică, atunci putea să i se ușureze pedeapsa, iar dacă refuza să-și recunoască păcatul era condamnat la ardere pe rug⁹⁶. Tribunalul inchizitorial nu pronunța sentințe de ardere pe rug sau condamnare la moarte pentru a nu putea fi acuzat clerul de crimă, ci se limita numai la anunțarea retragerii protecției bisericii asupra celui condamnat⁹⁷. Celelalte pedepse mai ușoare erau pronunțate direct de inchizitor și aplicate tot de autoritatea regulată, urmărită însă de pontificat⁹⁸. Astfel un om putea fi condamnat la flagelație unică, repetată sau veșnică, purtarea crucii verzi pe haină (San-Benito)⁹⁹, dovadă că tinsese să devină eretic¹⁰⁰, confiscarea bunurilor, pelerinaje¹⁰¹ etc. Dacă reprezentanții autorităților laice sau un senior nu se supunea la aplicarea pedepsei pronunțate de Tribunalul Inchiziției, căutând să protejeze un condamnat, atunci ei înșiși puteau fi învinuiți caeretici¹⁰². Deoarece Inchiziția îi urmărea și pe succesorii direcți ai celor condamnați, până la a doua generație¹⁰³, nici aceștia nu puteau fi ajutați căci nu puteau intra în contact permanent normal cu membrii societății: toți cei aflați pe listele Inchiziției erau scoși în afara legii și a comunității lor¹⁰⁴.

Extrăgând câteva date din documentele Inchiziției și din Registrul Sentințelor Tribunalului Inchiziției din Toulouse, putem să conturăm o schiță mai precisă asupra durității acestei instituții eclesiastice. În anul 1199, imediat după ce Inocențiu al III-lea a promulgat edictul arderii tuturor ereticilor și confiscării tuturor bunurilor lor în folosul bisericii,

⁹⁴ Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit. p. 90–111; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 52–56.

⁹⁵ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 68–84.

⁹⁶ Cf. Yvo Dossat, *op. cit.*, p. 270; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 70.

⁹⁷ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 87.

⁹⁸ Cf. *Documents*, *passim*.

⁹⁹ Semnul constă într-o cruce aplicată pe haine sau un costum special. (Cf. Marcelin Defourneaux, *Viața de fiecare zi în Spania secolului de aur*, București, 1981, p. 165)

¹⁰⁰ Ce înseamnă să fii socotit eretic o arată clar Alvarez de Colmenar: „A auzi în gura unui familiar cuvintele *În numele Sfintei Inchiziții* înseamnă să fii imediat părăsit de tată, mamă, rude și prieteni, căci nu există nimeni care să îndrăznească, nu să-ți ia apărarea, ci măcar să intervină în favoarea celui care este astfel interpelat, de teama de a apare el însuși ca suspect în materie de credință” (*op. cit.*, T.V, p. 896–897).

¹⁰¹ Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 90 și urm.; A. H. Verrill. *op. cit.*, p. 50–65.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

la Strassbourg au fost arși 80 oameni acuzați de erezie¹⁰⁵. Între 1210—1215 la Paris, ca urmare a intervenției Tribunalului Inchiziției au fost executați peste 100 oameni acuzați de a fi eretici amalricani,¹⁰⁶ adepți ai lui Amaury de Bène (Amalric), el însuși spinzurat în 1209¹⁰⁷. Groaza inspirată de noua instituție represivă a fost atît de mare încît, în anul 1234, un negustor florentin aflat la Paris, Accursio Aldo Brandini, părin-du-i-se că a intrat în contact cu niște eretici, a fugit la Roma și s-a auto-denunțat papei Grigore al IX-lea. Fiind un om foarte bogat, care a putut să-și însoțească mărturisirea păcatului imaginar cu cîteva pungi pline de galbeni, a fost condamnat numai la o penitență ușoară sub supravegherea episcopului din Florența¹⁰⁸. Între anii 1246—1248, în comitatul Toulouse, fosta inimă a catharismului, Tribunalul Inchiziției a judecat 182 de oameni, dintre care 117 au fost arși pe rug, 43 închiși pe viață, 6 întemnițați pe o durată de 10 ani și 16 condamnați la detenție ușoară¹⁰⁹ pentru perioade nedefinite, după aprecierea executanților¹¹⁰. Printr-o temeinică cercetare, Yvo Dossat a completat informațiile cunoscute din Registrul Sentințelor: în anul 1246, tot în comitatul Toulouse, din cele 157 cazuri judecate, 23 au fost condamnați la temniță veșnică, dintre care 6 au primit verdictul după ce ispășiseră o bună parte a pedepsei, iar 134 au trebuit să poarte crucea verde a ereziei¹¹¹. Între 1250—1257, în același ținut, din 300 procese judecate, în 21 de cazuri au fost pronunțate sentințe de condamnare la ardere pe rug, iar în altele 239 de întemnițare veșnică¹¹².

Concomitent cu reprimarea rămășițelor catharilor, în mai, la Paris, se desfășura faimoasa „querelle des universitaires de Paris” (1253—1257), în cadrul căreia magiștrii seculari conduși de Guillaume de Saint-Amour¹¹³ s-au opus ca dominicanii și franciscanii să primească noi catedre la universitate¹¹⁴. Guillaume de Saint Amour, secondat de Odon de Douai și Chrétien Beauvais, și ei buni cunoscători ai dogmei și ai dreptului canonic, i-a acuzat pe dominicani și franciscani că au răspîdit lucrarea eretică *Evangelie eternelle*¹¹⁵, cuprinzînd 31 erori grave¹¹⁶. Pentru îndrăzneala de a fi criticat curia și ordinele depozitare ale Inchiziției prin cuvîntări

¹⁰⁵ Cf. *Documents*, p. 94; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 39.

¹⁰⁶ Cf. C.U.P., t.I., p. 70; pentru ideile lor a se consulta H. Ley, *op. cit.*, p. 225—253.

¹⁰⁷ Cf. C.U.P., t.I., p. 812; soarta lui Amaury de Bène a fost cumplită: după ce a fost spinzurat în 1209, i-a fost dezgropat cadavrul, judecat și din nou spinzurat în 1210.

¹⁰⁸ Cf. A.H. Verrill, *op. cit.*, p. 72.

¹⁰⁹ Erau tipuri de temnițe inchizitoriale: grele — unde deținutul era izolat complet și primea ca hrană piine și apă; ușoare — unde avea voie să-și vadă rudele, să se plimbe în curtea închisorii și primea hrană normală.

¹¹⁰ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 87.

¹¹¹ Cf. Yvo Dossat, *op. cit.*, p. 270.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Pentru rolul magistrului Guillaume de Saint-Amour în această dispută a se vedea *Responstiones de Guillaume de Saint-Amour*, publ. de E. Faral în „Archives d'histoire littéraire et doctrinale du Moyen Age”, Paris, 1951, p. 369.

¹¹⁴ Cf. E. Faral, *La vie quotidienne*... ed. cit., p. 60 și urm.

¹¹⁵ Cea mai bună descriere a scandalului provocat de „Evangelhia eternă” o dă Jean de Meung, martor ocular la evenimente (Cf. Guillaume de Lorris, Jean de Meung, *Le Roman de la Rose*, publ. de Fr. Michel, t. II, ed. II, Paris, 1864, versurile 15045—15051; în continuare se va cita J. de M.).

¹¹⁶ Cf. C.U.P., vol. I, p. 243.

și prin lucrarea *Responsiones*¹¹⁷, papa Inocențiu III l-a amenințat pe magistrul Guillaume de Saint-Amour prin intermediul inchizitorului Grégoire¹¹⁸. A fost prima formă de tortură morală, urmată după o pregătire prealabilă, pentru a nu provoca răscoala studenților¹¹⁹, de îndepărtare a lui Guillaume de Saint-Amour din Paris și abjurarea magiștrilor Odon de Douai și Chrétien de Beuavais¹²⁰. Tot în Paris, ca o consecință a acțiunii aceleiași Inchiziții, episcopul orașului, Etienne Tempier, la 10 decembrie 1277 a decretat o interdicție prin care blama erezia magiștrilor, iar în 1277 a publicat 219 teze care au dus chiar la condamnarea ca eretic a faimosului filosof și teolog Toma d'Áquino¹²¹. Evident a fost un abuz al prea zeloșilor și limitaților inchizitori care l-au inclus pe acest stilp al dogmei¹²² pe aceeași listă cu unii dintre primii materialişti ai evului mediu : Siger de Brabant și Boèce de Dacie¹²³.

Anul 1312, prin bilanțul său, datorat inchizitorului Bernard Guy care a acționat în Toulouse, relevă o dată în plus caracterul macabru al Tribunalului Inchiziției, judecător și al celor decedați. Atunci a fost judecate 186 cazuri dintre care 50 au fost condamnați la purtarea crucii verzi, 86 au fost închiși pe termene variate, 15 au fost arși pe rug, 30 au fost dezgropați și arși, iar 5, ca prin minune, au reușit să fugă¹²⁴. La acestea se adaugă o serie de alte cazuri¹²⁵, dar cercetarea în arhive nefiind încă terminată, nu se pot face aprecieri cantitative absolute¹²⁶. Una din problemele vii discutate în ultimul timp în legătură cu Inchiziția a constituit-o rolul ei în prigoana evreilor. S-a conchis că această acțiune de mare amploare organizată și condusă de Inchiziție în Anglia și Germania secolelor XIII — XIV a avut mai mult rolul unei diversiuni propagandistice decât acela al stîrpirii unei populații numeroase și bogate : evreii erau mult mai puțini decât s-a crezut, iar marii financiari ai epocii erau italienii¹²⁷.

Executarea sentințelor Tribunalului Inchiziției se făcea la intervale mari de timp, 6 luni, 1 an, pentru a reuni un număr mare de condamnați, la al căror supliciu erau chemați să asiste toți locuitorii orașului¹²⁸. Ceremonia, regizată după canoane precis stabilite, neschimbate pe toată perioada existenței Inchiziției¹²⁹ avea caracterul unei festivități solemne, asociată cu un mare eveniment — sărbătoare religioasă, încoronare etc., urmărind să marcheze „triumful adevăratei credințe și transmiterea unui sentiment de teroare vrăjmașilor”¹³⁰. În faptul zilei, cînd se oficia slujba „matines”, pe fondul sunetului clopotelor, începea procesiunea clerului

¹¹⁷ A se vedea N. 114.

¹¹⁸ Cf. C.U.P., vol. I, p. 256.

¹¹⁹ Cf. J. de M., t. II, versurile 15075 și urm.

¹²⁰ Cf. C.U.P., vol. I, p. 293.

¹²¹ Cf. Cf. C. Du Plessis d'Argentré, *Collectio Judiciorum De Novis Erroribus*, vol. I, Paris, 1728, p. 201—210; A se vedea și comentariul lui H. Ley, *op. cit.*, p. 314—315.

¹²² Cf. F. von Steenberghen, *La philosophie au XIIIe siècle*, Louvain-Paris 1966, p. 85.

¹²³ Cf. A. Mauer, *Siger of Brabant and an Averroistic Commentary on the Metaphysics in Cambridge*, în „*Mediaeval Studies*”, vol. XII, Toronto, 1950, p. 234.

¹²⁴ Cf. *Documents*, p. 25; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 62.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Cf. L. Genicot, *op. cit.*, p. 383—384.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Cf. H. Ch., Lea, *op. cit.*, vol. I, ed. cit., p. 80; A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 80 și urm.

¹²⁹ Cf. H. Ch. Lea, *op. cit.*, vol. II, ed. cit., p. 216.

¹³⁰ Cf. L. Genicot, *op. cit.*, p. 273.

inchizitor, a condamnaților și a oficialităților orașului către locul rostirii sentinței, de obicei un eșafod în formă de potcoavă. Această îngrozitoare trupă care-și conduce ea însăși pompa funerară a înmormintării” „înaintea cîntind crezul cu voce joasă, astfel încît la vederea acestui spectacol ai impresia că a sosit clipa mării judecăți a lui Dumnezeu”¹³¹. După așezarea condamnaților pe treptele eșafodului se oficia o lungă predică de preamărire a catolicismului iar apoi se citeau sentințele, argumentîndu-se larg fiecare pedeapsă în parte, făcînd ca ceremonia, uneori, să dureze o zi întreagă. La sfîrșit, cei „împăcați” cu biserica erau înveșmîntați în San Benito¹³² și condamnați la pedepse variabile, de la flagelație pînă la temnița veșnică iar ceilalți erau preluați de autoritățile laice care-i conduceau la rugul de la marginea orașului. Dacă pe drumul către rug, unul dintre condamnați se pocăia, recunoscîndu-și vina prin abjurare, atunci se bucura de „favorul” de a fi sugrumat înainte de a fi ars¹³³.

Pentru a face cunoscut groaznicul spectacol al executării sentințelor, Tribunalul Inchiziției, inchizitorii făceau să circule știrile despre cele întîmplate prin rețeaua amplă a clericilor catolici, regulari sau seculari, înzestrați cu numeroase mijloace de difuziune. De multe ori inchizitorii le completau : îi puneau pe copîști să multiplice sentințele Tribunalului care, în condițiile evului mediu, cînd lipseau instrumentele mass media moderne, avea un rol comparabil cu al presei.

Trebuie să subliniem că averile tuturor celor condamnați ca eretici, indiferent de sentință erau confiscate în folosul bisericii catolice. Deoarece Inchiziția a funcționat neînterupt timp de 627 ani, în cea mai bogată zonă a continentului european, atunci dominantă a terrei, ea a reușit să determine curgerea unui izvor continuu de bogății către vistieria Vaticanului, explicînd astfel parțial proveniența marilor lui valori.

Teroarea inspirată de Inchiziție nu a oprit seria protestelor și a formelor de opoziție împotriva metodelor și sentințelor ei. În anul 1229, conciliul din Narbonne i-a condamnat la purtarea crucii pe toți cei reveniți la „adevărată credință catolică”¹³⁴, iar la cinci ani mai apoi, în 1234, conciliul din Beziers, furios că cei condamnați pentru erezie nu purtau semnul „San Benito”, a cerut ca nesupușilor să le fie confiscată averea¹³⁵. Măsura a fost ineficace, căci în 1248 un edict pontifical a prevăzut ca cei ce nu purtau odiosul semn al crucii să fie arși pe rug¹³⁶.

Cu toate aceste amenințări, transformate în pedepse, s-au ridicat numeroase glasuri împotriva bisericii catolice și a Inchiziției, formînd în secolul al XIII-lea în Franța, patria originară a instituției, o puternică literatură anticlericală¹³⁷. Cele mai virulente atacuri, de largă circulație în toată societatea secolului al XIII-lea au fost cronică britanicului, format la Paris, Mathieu de Paris¹³⁸, poemele lui Rutebeuf și a doua parte a

¹³¹ *Voyage de Barthélemy Joly en Espagne, 1603—1604*, în „Revue Hispanique”, vol. XX, Paris 1909, p. 578—579.

¹³² A se vedea nota nr. 99.

¹³³ A se vedea nota nr. 131

¹³⁴ Cf. *Registre des papes*, ed. cit., vol. V, Paris, 1890, p. 25.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 70.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 97.

¹³⁷ Cf. Paul Zumthor, *Histoire littéraire de la France médiévale (VIe—XIVe siècles)*, Paris, 1954, p. 123.

¹³⁸ Mathieu de Paris, *Cronica*, ed. de R. Vaughan, Cambridge, 1958, p. 135, 140.

Romanului Trandafirului datorat lui Jean de Meung. Ultimii doi au condamnat în termeni aspri viața imorală, „eretică”, a călugărilor din ordinele dominicanși franciscan, numiți de Rutebeuf „clerici și prelați”¹³⁹ trebuie să răzbune/ Pe Dumnezeu umilit, căci au cîștiguri de la el/ Ei au ce bea și minca, dacă nu le e prea cald, dacă plouă și bate vîntul/ Întregului popor îi este frică de ei”¹⁴⁰ iar Jean de Meung, „Prelați care au viața veselă/ sau preoți care-și întrețin prietenele”¹⁴¹. Ultimul autor, cleric de formație, a dus critica lui atît de departe încît i-a acuzat deschis pe dominicani de crime, i-a numit „lichele”, cerînd chiar spînzurarea lor¹⁴².

Circulația literaturii anticlericale și antiinchizitoriale în tot lungul secolului al XIII-lea a creat posibilitatea unor istorici din țările catolice, a căror listă este prea lungă pentru a o prezenta aici, să afirme că instituția represivă a bisericii catolice, cu rost de tribunal și poliție secretă ar fi fost mult mai blindă decît s-a crezut. Pînă în momentul de față, documentele despre inchiziție, care nu a fost desființată niciodată de jure, printr-o bulă sau un edict, ci numai oprită de facto¹⁴³ arată limpede că din primul moment al existenței a fost de o duritate și violență puțin obișnuită, atitudine care totuși nu a oprit ereziile ajunse la apogeu prin marea Reformă din secolul al XVI-lea.

Celor ce susțin patetic că Inchiziția a avut un rol umanitar le putem răspunde inspirați de Léopold Genicot, profesor la Universitatea catolică din Louvain, că istoria misericordiei nu s-a scris încă, iar cînd va fi terminată, va avea crezare numai dacă afirmațiile vor fi sprijinite pe documente solide¹⁴⁴.

LES DÉBUTS DE L'INQUISITION

RÉSUMÉ

L'étude des documents classiques complétée des résultats des nouvelles recherches d'archives et des informations puisées dans les œuvres littéraires nous ont permis de fournir des précisions à propos de l'origine et du but de l'Inquisition. Nous avons pu clarifier, mais ce de manière succincte, les conditions qui ont engendré sa création, précisant en même temps l'année de son apparition : 1184, comme suite du concile de Vérona lorsque le pontife Lucius III a émis l'édicté *Ad abolendam*. Mais les grands organisateurs de la nouvelle institution ecclésiastique ont été Innocent III (1198 — 1216) et Grégoire IX (1227 — 1241). Ils ont conféré aux inquisiteurs le droit d'employer la torture en tant que procédure judiciaire, ont imposé aux pouvoirs séculaires d'exécuter les sentences des Tribunaux de l'Inquisition, de confisquer la fortune des condamnés au profit de l'Eglise catholique et ont désigné, *de facto*, les moines dominicains et franciscains

¹³⁹ Se referă la dominicani.

¹⁴⁰ *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, publ. de Julie Bastin, E. Faral, vol. I, Paris, 1959, p. 129.

¹⁴¹ Cf. J. de M., t. II, versurile 12415 și urm.

¹⁴² *Ibidem*, versurile 16215 și urm.

¹⁴³ Cf. A. H. Verrill, *op. cit.*, p. 51.

¹⁴⁴ Cf. L. Genicot, *op. cit.*, p. 384.

comme dépositaires de l'Inquisition. Sur la base des documents l'on a pu démontrer que l'Inquisition a utilisé la torture dès le début et non seulement dans la seconde moitié du XIIIe siècle. Les documents ont révélé que l'Inquisition est apparue en tant qu'institution dans la sud-est de la France, d'où elle a irradié dans toute l'Europe catholique, l'Amérique latine et même au nord de l'Afrique, jusqu'en Ethiopie. Le modèle français a servi pour l'organisation de cette institution ecclésiastique internationale partout où elle est apparue. L'organisations des enquêtes, des procès et des exécutions a été établie en France au XIIIe siècle, les modifications survenues ultérieurement n'étant pas essentielles. L'examen des *Documents de l'Inquisition* et du *Registre des Sentences du Tribunal de l'Inquisition de Toulouse* démontre que, dès le débuts, l'Inquisition a eu pour but d'être un tribunal et une police secrète de la curie romaine. Les exemples du texte démontrent que durant le XIIIe siècle où elle fut créée, celle-ci a été d'une dureté extrême, comparable à celle de l'Inquisition espagnole des XVIe — XVIIIe siècle lorsque, comme l'on a écrit, elle aurait atteint l'apogée. Les actions de l'Inquisition ont apporté d'immenses profits d'ordre matériel à l'Eglise catholique qui a confisqué les biens des condamnés, situation qui dévoille l'une des principales sources d'enrichement de la papauté. Les répressions de l'Inquisition n'ont pu arrêter les mouvements anticléricaux et antidogmatiques, qui ont culminé au XVIe siècle par la „grande réforme” de Martin Luther. Puis, elle a connu une involution spectaculaire, impossible à arrêter, accentuant le fait que si l'Eglise catholique désirait s'imposer, elle devait trouver des formes de lutte sur le plan des idées, sans employer la répression violente, indice clair d'une profonde faiblesse.

PREOCUPĂRI PRIVIND CONSTRUIREA DE RACHETE ÎN MOLDOVA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

Anton Maria del Chiaro, secretarul florentin al lui Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești (1688—1714) în însemnările sale în care descriese natura teritoriului dintre Carpați și Dunăre cu bogățiile acestuia, cu obiceiurile, portul și limba locuitorilor, cu trecutul glorios al acestora, zăbovise printre altele nu numai asupra nivelului la care ajunseseră atunci meșteșugurile și industria, dar și asupra priceperii locuitorilor în tainele tehnicii. „Românii sînt înzestrați de la natură cu o excelentă capacitate de a obține succese în toate meseriile aplicative, de fiecare dată cînd le învață (I Valachi sono dotati di ottima indole e capacissimi di fare una buona riuscita in tutte le professioni alle quali si applicano ogni qual volta sieno ammaestrati)¹. Ei sînt sprinteni în mod firesc la călărie, mînuiesc cu dibăcie sabia, trag cu măiestrie cu arcul. Dacă ar fi instruiți în arta militară ar face-o cu mare folos. Cît privește alte practici mecanice ei reușesc de minune. Învață tot ceea ce văd și nu este lucru de manufactură chiar de modă turcească cît și de felul nostru pe care ei să nu-l poată învăța foarte bine. (Quanto poi ad altri esercizi meccanici riescono mirabilmente. Imfarano tutto cio che vedono, e non vi e manufattura, tanto alla moda turchesa, quanto alla usanza nostra, che eglino non sappiano assai bene imitare)². Dar pentru a ne întoarce la capacitatea abilă a românilor întăresc spusele mele că ei știu să imite orice fel de manufactură tot pe cele de modă turcească cît și pe cele de modă italiană, germană, franceză etc.” (Ma per tornare alla ingegnosa capacita de valachi torno a dire che eglino sanno imitare ogni sorta di manufattura, non tanto alla moda turchesca, quanto alla italiana, tedesco, francese, etc)³.

Ceea ce afirma secretarul florentin⁴ în urmă cu peste un sfert de mileniu nu era o excepție pe care acesta o semnala în Țara Românească.

¹ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni delle Valachia con descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*, Venezia, 1718, ed. N.Iorga, Bucarest, 1914, p. 49—51

² *Idem*, p. 50—51

³ *Idem*, p. 50—51

⁴ Anton Maria del Chiaro a stat în Țara Românească în anii 1710—1717 asupra lui vezi C. Boroianu, *Nouvelles donnees sur Del Chiaro* în „Revue des etudes sud-est europeennes“, 1/1972, p. 43—64; același, *Anton Maria del Chiaro*, în „Studia bibliologica“, III, București, 1969, p. 115—132. O traducere a operei lui vezi A.M. del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p.

Această dibăcie (capacita) a meșteșugarilor români este întâlnită în evul mediu și în celelalte țări românești în Moldova, Transilvania și Banat și nu numai la începutul secolului al XVIII-lea ci și mai înainte și mult timp după aceea. În urmă cu aproape un deceniu într-o culegere de prelegeri universitare relativ la istoria științei și tehnicii românești din secolul al XV-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea regretatul istoric Constantin C. Giurescu prezenta pe baza unei variate documentări remarcabile realizări românești în cele mai diferite ramuri ale științei și tehnicii ca de exemplu: construcții de poduri, de nave, de mori și pive, topometrie, cartografie, minerit, hidrotehnică, industrie chimică, alimentară și a materialelor de construcții⁵. La toate acestea s-ar mai putea adăuga și alte exemple culese din acele monografii întocmite în ultimile două decenii privind istoria meșteșugarilor din țările române în evul mediu⁶, și care întăresc și mai mult convingerea noastră cu privire la măiestria meșteșugarilor români din trecut⁷.

Dar realizări românești în domeniul tehnicii și științei în decursul vremii s-au înfăptuit și în alte domenii și anume al pireotehnicii și balisticii. Cele mai vechi mărturii în acest sens sînt de la începutul evului mediu dacă ne gândim că de la sfîrșitul secolului al XIV-lea românii foloseau praful de pușcă în exploatarea minieră, și nu atît în scopuri militare. Faptul este confirmat de unele mărturii existente într-un manuscris latin (nr. 7239) aflat în Biblioteca națională din Paris⁸. De asemenea încă din secolul al XV-lea este atestată comercializarea silitrei (azotatul de potasiu numit și salpetru) de către negustori din Transilvania în Țara Românească⁹ folosită încă de atunci la pregătirea prafului de pușcă¹⁰ în fine producerea silitrei în Moldova în aceeași vreme¹¹. De altfel în evul mediu producerea silitrei în țările române devenise un meșteșug de bază strîns legat de dezvoltarea crescîndă a artei militare dar și a mineritului. O relatare a unui contemporan de la mijlocul secolului al XVIII-lea privind utilizarea prafului de pușcă în minerit este destul de semnificativă pentru a ne da seama de ce progres se făcuse în această direcție. „Toți românii de la munte găuresc, lovesc, dărimă munții care-i înconjoară și nemulțumiți de uneltele de fier cu care sapă în pămînt și în stîncă, cei mai mulți cutează să sape munții cît mai tare *cu focul* prafului de pușcă (subli-

⁵ C.C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolul al XV-lea-începutul secolului al XIX-lea*, București, 1973, 266 p.

⁶ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, 379 p.; Șt. Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, 460 p.; I. Lungu, V. Radu, B. Bassa, I. Raica, M. Valea, *Meșteșuguri și meșteșugari din sud-estul Transilvaniei*, București, 1970, 151 p.

⁷ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, 266 p. despre meserie și meșteșug vezi p. 1-2.

⁸ I. Dumitru Snagov, *Țările române în secolul al XIV-lea*, București, 1979, p.51-55 despre producerea prafului de pușcă. În secolul al XIV-lea praful de pușcă a fost folosit la explozii subterane în țările române, după afirmația autorului, cu o jumătate de secol mai înainte decît în Occident, Idem, p. 56; după *Tratatus Pauli Sanctini Ducensis* „Ac re militari et machinis bellicis ...”

⁹ I. Bogdan, *Documente și regeste pritoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI*, București, 1902, p. 54 document din 1445.

¹⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 194-195

¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 309 document din 1475, p. 317-318, document din 1484-1485.

nierea noastră) (Omni valacha gens montes istos circumsidens quatit, impugnat, perforat, neque contenta ferreis instrumentis glebas it saxa eviscerare, majori ausu, tanto pulverum pyrrorum apparatu montes labefactat). Și cum am fost de față — continuă el — nu e minut dintr-o oră să nu ai dureri de cap din cauza vuetului strașnic al prafului de pușcă, zgomotul uneori fiind auzit de departe ca din infern (ut minutum horarium nullum interessisse testis fuerim, quo saepe non exauditum fuisset sonitus, fragorque vi pulverum inferne...)''¹².

În secolele următoare producerea silitrei în țările române avea să ia o mare amploare^{12 bis}. Astfel de exemplu în secolul al XVII-lea funcționa o silitrărie lângă Rîmnicul Sărat¹³ o alta la Focșani. Aceasta din urmă producea o mare cantitate de silitră. În 1699 s-au transportat de la Focșani la București 1134 ocale din acest produs, în 1700 un număr de 196 ocale, în 1701 o mie de ocale iar în 1703 un număr de 1500 ocale¹⁴. Cam în aceeași vreme se făceau și în Moldova mari cantități de silitră în general destinate Înaltei Porți. Potrivit relatărilor unui călător străin de la începutul secolului al XVIII-lea un număr de 3000 oameni se ocupau în Moldova cu stringerea silitrei care era expediată la Constantinopol. Același călător a lăsat și unele detalii relativ la procesul de producere al silitrei¹⁵.

Datorită faptului că silitra se producea în Principatele române o bună parte fiind destinată și exportului era și firesc ca în evul mediu aceasta să fi fost utilizată nu numai la prepararea prafului de pușcă pentru armele de foc ci și la lansarea de rachete, dispozitiv tehnic prin care omul a reușit să învingă forța gravitațională fie pentru a transporta puterea de distrugere a prafului de pușcă la distanță, fie pentru focurile de artificii care însoțeau anumite petreceri și serbări ocazionale intrate de mult timp în tradițiile ceremonialului de la curtea domnească și princiară. Este drept că acei meșteșugari care aveau astfel de preocupări — artifex pirotehnice — desfășurau o vie activitate și la arsenalul princiar sau domnesc avînd sarcina de a dota piesele de artilerie cu muniția necesară și de a minui anumite arme de foc. Așa a fost de exemplu în secolul al XVI-lea Conrad Haas, comandantul arsenalului orașului Sibiu¹⁶ care se ocupa cu fabricarea prafului de pușcă, a diferitelor dispozitive tehnice ale rache-

¹² J. Fridwalsky, *Minerologia magni principatus Transilvaniae seu metalli, semi metalli, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta*, Claudiopoli, 1767, pars. II, par. V. p. 50; același autor a mai scris o lucrare relativ la scumpie ca colorant natural folosit de tăbăcari (*Dissertatio de skumpia seu cotino planta coriaria...*, Claudiopoli, 1773) și o alta privind inscripțiile latine descoperite în Transilvania (*Inscriptiones romano transilvaniae*, Claudiopoli, 1767).

^{12 bis} Știri despre silitrari în Moldova vezi Bibl. Acad. LXI—30 act din 31 mai 1626 și Arh. St. București, A.N. CCXV—11 act din 1663.

¹³ *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 728.

¹⁴ *Condiția de venituri și cheltuieli a visteriei Țării Românești 1694—1704*, în „Revista istorică a arhivelor române”, București, 1878, p. 122, 176, 408, 412, 500, 502, 525, 672, 692.

¹⁵ Marcelle C. Karadzea, *Principatele române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, 1933, p. 267—268.

¹⁶ D. Todericiu, *Preistoria rachetei moderne, manuscrisul de la Sibiu (1400—1569)*, București, 1969, p. 1—391.

telor destinate serbărilor dar și al aceloră cu caracter militar¹⁷. Așa a mai fost tot în secolul al XVI-lea un alt artifex pirotehnic Ioan Românul (Hans Wallach) a cărei activitate s-a desfășurat în arsenalul princiar din Alba Iulia și care a întreținut legături cu Conrad Haas. Astfel de preocupări s-au continuat în Transilvania în secolul al XVII-lea și în acest sens menționăm pe Valentin Frank tot din Sibiu de la care s-a păstrat un mic tratat de pirotehnie¹⁸

Multă vreme s-a crezut că astfel de preocupări privind construirea de rachete au fost cunoscute numai în Transilvania numai că cercetări recente le-au atestat e drept ceva mai tirziu în Moldova în anumite împrejurări care și ele sînt explicabile. Ne referim la faptul că într-o perioadă de frecvente războaie desfășurate pe teritoriul Principatelor române între armatele unor mari puteri europene (Austria, Imperiul otoman, Rusia)^{18 bis} interesul pentru aflarea unor mijloace noi de luptă pentru slăbirea adversarului erau evidente, și pentru aceasta era necesară efectuarea de experimente. În legătură cu astfel de preocupări se înscrie conținutul unui manuscris românesc rămas inedit pînă azi care cuprinde însemnări cu caracter pirotehnic și balistic. Manuscrisul se află în contextul unei condicii de moșie în care sînt numeroase pagini de evidență financiară aparținînd unui stăpîn de moșii care practica în același timp și cămătăria¹⁹.

Manuscrisul care atestă preocupări privind construirea de rachete în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu are un titlu anume ci începe cu textul următor: Sostav (compoziție) pentru pol (1/2) funtov

¹⁷ Manuscrisul de la Sibiu cuprinde trei lucrări: 1. Cartea focurilor de artificii; 2. Tratatul de artă militară; 3. Însemnări relativ la construirea rachetei și la diferitele categorii de pulberi destinate lansării acestora, scrise între 1529—1555.

¹⁸ Dinu Moroianu, I. M. Ștefan, *Maeștrii ingeniozității românești*, București, 1976, p. 70; lucrarea în ansamblul ei are un caracter de popularizare.

^{18 bis} A. Petrov, *Vloraia turejkaia voina vi țarstvovanie imperatriți Ecaterini II 1787 1791*, St. Petersburg, 1880, 2 vol.

¹⁹ Bibl. Acad. ms. 4505 117 f. condică (21 × 28 m) cu coperti din lemn de tei îmbrăcate în piele dăruită în 1918 de către D. A. Sturza provenind de la biserica Bărboi din Iași. Însemnările ilizibile apar chiar și pe coperti cele din interior lizibile au un caracter cu totul diferit de ex. Însemnare de vase de vin deșerte—6 oct. 1786 — (f. 1), note în l. greacă (f. 1 v), Izvod de zapise de bani ce am dat cu dobîndă... 1785 (f. 3—14 r), Venitul moșiei Rugoșești ot ținut Suceavii... (f. 18), Sama de banii ce au fost dat cu dobîndă... 1792 decembrie (f. 19—20), Oamenii ce au fost împrumutați cu bani și n-au plătit... (f. 21—22), Sama lui Costandin de banii ce au implinit de la oamenii ce au fost datori... 1793 ghenarie 22 (f. 23), banii ce s-au dat cu dobîndă... 1792 (f. 24—27 r), banii ce s-au lăsat pi la oameni cu dobîndă... 13 oct. 1794 (f. 27 r—29 r), Sama lui Costandin Taco di banii ce au implinit după la oamenii ce au fost datori... 22 ghenarie 1793 (f. 32), Sama Lupului Manole de cheltuielile ce au făcut cu morile ot Umbrărești 19 nov. 1784 (33), Sama Lupului Manole de la 1784 nov. 19 pînă în an la 1785... (f. 34—35), Cei ce au plătit dobînda pe banii ce s-au împrumutat... 10 ghen. 1792 (f. 36), Ce s-au luat pînă mina lui Costandin Taco vătaf din banii dobinzii... (f. 36—37), Sama lui Grigoraș Butunoiu di banii ce au fost dat cu dobîndă... 11 dech. 1792 (f. 38), banii ce s-au rînduit să-s implinească 22 nov. 1796 (f. 39—40), Banii ce au mai rămas rămășiță din datorie 24 nov. 1796 (f. 40 v—42), Sama lui Gheorghe Miron... 9 dech. 1784 (f. 49), Sama lui Gheorghe făclierul ot Iași... (7 dech. 1785 (f. 50), Sama lui Ștefan Chiriță de banii ce i s-au dat... 19 nov. 1784 (f. 61—63), Sama lui Ion Butunoiu de banii ce i-am dat... 9 nov. 1785 (f. 63—64), Celi ce s-au dat pentru grijile răposatului soțului meu Mariuței 19 iul. 1798 (f. 66), Sama Lupului Manoli de pline ce iaste asupra lui... 8 mai 1784 (f. 82 v), Pentru zugrăvitu cortu și să ni să invlroașă pinza... 1791 (f. 107 v), Banii ce au dat lui Cercală morarului ot morile di la vad... 4 apr. 1793. În rest paginile sînt albe (f. 2, 15, 30—31, 43—48, 51—60, 67—82 r, 83—107, 108 v.).

rakitca verhonoe (care se ridică în sus) care s-au făcut proba și este bun²⁰. În continuare pe mai multe coloane se dau cantități de substanțe chimice (silitră, sulf, cărbune) calculată în dramuri (un dram = 3,23 gr.) care intrau în compoziția diferitelor încărcături explozive menite să pună în mișcare rachetele de calibre felurite (măsurate în funți; un funt = 409,49 gr), mărimea rachetelor variind între 1/2 funt și 24 funți (adică aproape 10 kg). În privința încărcăturii de lansare sînt date mai multe rețete ca de exemplu : 37 1/2 dramuri silitră, 7 1/2 dramuri sulf, 15 dramuri cărbune ; sau 19 1/2 dramuri silitră, 4 1/2 dramuri sulf, 4 1/2 dramuri cărbune ; sau 32 1/2 dramuri silitră, 3 3/4 dramuri sulf, 11 1/4 dramuri cărbune, etc.²¹. Ceea ce ni se pare interesant este faptul că aceste rețete de combustibil de lansare cuprind nu numai aproape aceleași substanțe care erau utilizate în același scop și în secolul al XVI-lea dar în multe cazuri însăși proporțiile lor sînt destul de asemănătoare²². Iată de exemplu ce rețete există în manuscrisul de la Sibiu mai sus amintit : 100 unități salpetru, 25 unități sulf, 25 unități cărbune sau 100 salpetru, 20 sulf, 24 unități cărbune sau 100 salpetru, 20 sulf, 20 cărbune. Aceste rețete din manuscrisul din secolul al XVIII-lea sînt asemănătoare și cu altele utilizate cîteva decenii mai tîrziu tot în Moldova dar și în unele țări din Europa. Ne referim la faptul că ele sînt indicate într-un manual de artificier aparținînd lui Anton Stuber care a fost prelucrat și tipărit la Iași în 1852. În acest manual de exemplu pentru focul bengal se indică următoarea rețetă : 48 unități salpetru, 16 unități sulf, 4 unități sulfură de amoniu, o unitate cărbune sau 20 unități salpetru, 5 pucioasă, 1 sulfură de amoniu, una cărbune²³. Același artificier din secolul trecut indica o rețetă pentru racheta ecleror (de luminat și semnalizat) și anume 75 unități salpetru, 12,5 unități sulf, 12,5 unități cărbune despre care afirmă că este o pulbere explozivă ce arde violent cu flacără vie și cu mult fum²⁴. Tot A. Stuber indică următoarea rețetă pentru focul alb : 24 unități silitră, 6 sulf, 5 antimoniu, 4 făină de praf, 3 mastic²⁵. Aceste rețete sînt în unele privințe similare cu cele utilizate azi ca combustibil solid în rachetomodelism de ex. 75 gr. silitră, 12 gr. sulf, 26 gr. cărbune, 5—8 gr. alcool²⁶.

În contextul manuscrisului mai există cîteva zeci de astfel de rețete care au în vedere nu numai mărimea rachetei dar și efectele luminoase pe care le aveau și anume producînd lumina albă, roșie, aurie, albastră. În astfel de cazuri la încărcătură se mai adăuga o substanță care stabilea culoarea de ex. antimoniu pentru culoarea albă, califon sau camfor²⁷ pentru culoarea roșie, camfor mai curat pentru culoarea aurie. Indicațiile

²⁰ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 109 r. Primele cercetări pe acest manuscris au fost începute la 20 sept. 1967.

²¹ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 109 r.

²² D. Todericiu, *op. cit.* p. 48 tabel 1, 196 tabel.

²³ A. Stuber, *Micul arficier perfecționat sau povățuire în scurtă vreme și cu mică cheltuială cele mai frumoase lucruri de artificie. După cercări de cu mai mult de 150 compoziții artificiale și 53 de figuri* tradus și prelucrat de P.Siller, Iași, 1852, 24 p.

²⁴ *Idem*, p. 5

²⁵ *Idem*, 105—106

²⁶ I.D. Radu, *A B C rachetomodelistic*, Tirgoviște, 1976, 34 p.

²⁷ Prezența camforului este necesară pentru sporirea puterii de explozie.

autorului manuscrisului se referă și la dimensiunile rachetei care putea fi de mai multe calibre în raport direct cu lungimea ei la fiecare calibru stabilindu-se inițial și cantitatea de hirtie destinată pentru confecționarea corpului acesteia, sfoara necesară pentru legatul părților ei componente, etc.²⁸ Așa de exemplu pentru o rachetă de 204,74 gr era nevoie de 2 coli de hirtie iar pentru una de peste un kg greutate 9 coli de hirtie după cum pentru o rachetă de aproape 5 kg era nevoie de 25 coale de hirtie. Tot așa și cu cantitatea de ață care sporește proporțional cu greutatea corpului rachetei de la 1 metru la 3 metri. De altfel într-un tabel din manuscris sînt arătate greutatea, lungimea, grosimea rachetei și materialele necesare pentru confecționarea acesteia²⁹. La confecționarea corpului rachetei se mai utiliza și pînză groasă lipită de hirtie cu clei în două-trei straturi pentru a se face cit mai virtuoasă. Procedeu este aproape identic cu cel întîlnit la confecționarea racheto-modelelor din zilele noastre³⁰. De asemenea se dau în manuscris indicații relativ la încărcarea rachetei cu combustibil de aprindere în aer. Așa de ex. se arată că această încărcătură trebuia bine îndesată în corpul rachetei, bătută de cel puțin 15 ori cu un mai de circa 200 gr. greutate „200 zolotnic (dramuri) trebuie să fie di greu maiul ca să bată la fisicul (încărcătura) di un funt și la fieștecare bătae să de maiul di 15 ori”³¹. La aceste indicații se mai adaugă și aceea ca amestecul exploziv să aibă un plan orizontal, altfel racheta nu se înalța drept în sus ci devia într-o parte. „Se clătește cu mină ca să-s așază săstavul (încărcătura) bine în ghilză (tub) și stirjoaia (amestecul exploziv) să stea drept în ghilză ca să meargă racheta drept în sus iar nefiind stirjoaia drept mergi rachitea strimb”³².

În contextul manuscrisului se mai întîlnesc indicatorii privind încărcătura pentru focurile de artificii. Astfel una din ele se compunea din : 17 dramuri silitră lămurită adică pură, 3 dramuri sulf, 22 dramuri iarbă de pușcă pisată, 8 dramuri cărbune de stejar, și 1 1/2 dramuri saciz pisat. Toate aceste substanțe se amestecau apoi se stropeau cu rachiul ca să se dizolve mai bine. Procedeu se folosește și azi la prepararea motorului rachetelor de altitudine³³. O astfel de încărcătură ardea în aer. Pe o schiță care reprezintă o secțiune longitudinală a unei rachete se observă la conul acesteia lăcașul pentru iarba de pușcă ce făcea explozie după lansare³⁴. În privința încărcăturii de lansare, care forma de fapt motorul rachetei, aceasta se compunea de obicei din : 48 dramuri cărbune de stejar și 112 dramuri iarbă de pușcă și era așezată la coada rachetei³⁵. Tot încărcături pentru racheta folosită la focurile de artificii mai erau și următoarele : A. 33 dramuri silitră, 9 dramuri sulf, 36 dramuri iarbă de pușcă pisată, 3 dramuri antimoniu (încărcătura explozivă) ; B. 42 dramuri iarbă de pușcă, 6 dramuri cărbune (încărcătura de lansare)³⁶. Pentru focurile de artificii

²⁸ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 113 r.

²⁹ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 109 v.

³⁰ *Idem* f. 110 r ; I.D. Radu, *op. cit.* p. 45.

³¹ *Idem* f. 109 v ; I.D. Radu, *op. cit.*, p. 36 autorul recomandă presarea cu lovituri de ciocan de 15–20 ori a motorului.

³² *Idem*, f. 109 r

³³ I. D. Radu, *op. cit.*, p. 34

³⁴ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 113 r.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

mai erau prevăzute și unele dispozitive în formă de roată cu mai multe spițe îndoite în același sens care căpăta o mișcare circulară datorită reacției dezvoltate în urma aprinderii încărcăturii de lansare. În acest caz încărcătura fiecărei rachete plasate pe această roată era următoarea: 24 dramuri silitră, 3 dramuri sulf, 6 dramuri cărbune, 5 dramuri antimoniu, 6 dramuri praf de pușcă³⁷.

În unele cazuri la încărcăturile de lansare a rachetei mai apar în rețetă și alte materiale decît cele uzuale (silitră, sulf, cărbunele) și anume pilitura de stejar, pilitura de aramă. Așa de ex. în manuscris se arată o astfel de încărcătură avînd următoarea compoziție: 12 dramuri silitră, 3 dramuri sulf, 40 dramuri pulbere (praf de pușcă) 10 dramuri antimoniu, 8 dramuri pilitură de aramă, 4 dramuri pilitură de stejar. Pilitura de stejar, rumegușul de lemn, așa dar aveau rolul să întrețină mai mult arderea explozivului iar pilitura de aramă să-i dea o culoare verzuie³⁸.

În filele manuscrisului se mai întîlnesc indicații și cu privire la pregătirea fitilului de aprindere al încărcăturii de lansare. Așa de exemplu se arată că se iau 180 dramuri sulf și se pun la foc într-o tingire de fier sau din arama spoită, focul însă să fie cu cărbuni pentru a arde lent și să nu grăbească aprinderea sulfului în timpul topirii. După ce fierbea sulful se mai adăugau în tigaie 33 dramuri de silitră, 12 dramuri cărbune. În acest amestec topit se muiau apoi fitilele de in pentru a fi impregnate cu această compoziție. După ce de fitile se lipea compoziția cam de un deget grosime, se scoteau, se storceau cu mîna apoi se așezau fitilele la uscat presărindu-se în prealabil peste ele pulbere pisată (praf de pușcă). „Acest sostav (compoziție) se face pentru fitilul alb — se spune în manuscris —, cari ardi însă întracest chip să faci adică 180 zolotnic (dramuri) pucioasă să pui întreagă într-o tingire de her sau di aramă spoită și puindu-să pi foc care foc să faci numai di cărbune ca să nu să aprindă pucioasa di pară, fiarbi pînă ci să topește și topindu-să să pui cilalte materii care sint pisate și mai virtos. . . și să amestică cu pucioasa cea fiartă și amestecindu-să puțin, să pui fitilul care este din in făcîndu-să ca de un deget di gros să să amestică întracastă materie, si fierbind o oră și ceva să, scoate din tingire și să stoarce cu mîna avînd mînușă di pîli în mînă ca să nu să ardă di fitil fiind fierbinte, și ținîndu-să puțin să să usuce, să ungi cu miacot (cărbune) care miacot este amestecat cu rachiu făcîndu-să ca cerniala și ungîndu-să să prisară cu miacot fitilul ca să-s prindă miacotul di fitil și așa să pui și să usucă. . .”³⁹.

În privința fitilului care aprindea racheta mai sînt și alte indicații tehnice de ex. mai ales cînd acesta trebuia să ardă cu o anumită culoare. În privința lungimii lui acesta varia între 7 și 14 metri iar în legătură cu îmbibarea lui cu o substanță inflamabilă se arată că fitilul de bumbac (sau de in) se fierbea într-o soluție formată din silitră, camfor, albuș de ou (în loc de clei), după care se scotea și se tăvălea prin praf de cărbune, anterior fiind stropit cu spirt⁴⁰; apoi se usca bine⁴¹.

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Idem*, f. 114 v

³⁹ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 114 r

⁴⁰ alcoolul sporea puterea de explozie

⁴¹ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 112 r

Multe din rachetele proiectate din manuscris aveau un scop de semnalizare. În acest caz încărcătura explozivă care trebuia să ardă cu o anumită culoare era montată pe corpul rachetei; una din cele experimentate a avut o greutate de 600 grame (1 1/2 funti) ⁴². Alteori pe același corp al rachetei erau montate două încărcături explozive cu efect luminos de culori diferite, explozia fiecărei încărcături transmițându-se de la una la alta printr-un fitil detonant. În acest caz încărcătura anexă era gituită la mijloc, cum se indică într-o schiță a manuscrisului ⁴³. Iată mai jos câteva astfel de încărcături cu efect luminos și tehnica realizării lui : 64 dramuri silitră, 24 dramuri sulf, 4 dramuri pulbere (praf de pușcă) 8 dramuri antimoniu (sulfură de antimoniu), 2 dramuri saciz (califon); aceste substanțe se amestecau punându-se antimoniu la urmă, și albușul de la cinci ouă precum și ulei alb (din dud); prepararea compoziției la foc mestecat mereu pentru a nu face gogoloaie, după 2 ore. După aceea se lăsa la uscat presărindu-se peste el praf de pușcă ⁴⁴. Un fitil care trebuia să ardă cu culoare roșie se pregătea astfel : Se topeau într-o tigăe la foc 20 dramuri silitră, 15 dramuri antimoniu, 12 dramuri chinăvar, 15 dramuri praf de pușcă, 34 dramuri sulf, apoi se muia fitilul de in în substanța topită după care era pus la uscat în prealabil presărindu-se pe el praf de pușcă ⁴⁵. În afară de aceste indicații mai sînt și altele relativ la confecționarea sistemului de aprindere a rachetei cu fitil detonant ca și la piesele de artilerie „după cum dau și la tunuri cu această sveci (substanță de aprindere)” ⁴⁶.

În contextul manuscrisului nu se dau din păcate și alte indicații care ne-ar fi interesat de exemplu privind rampa de lansare, poligonul de lansare, altitudinea sau distanța pînă unde au ajuns rachetele experimentate, forma stabilizatoarelor și a inelelor de ghidaj, sistemul de recuperare al rachetei, viteza de ardere a fitilului de aprindere ⁴⁷.

O întrebare care ne-am pus-o după ce am făcut lectura manuscrisului a fost aceea : Cînd au avut loc astfel de preocupări?. Nu este greu de dat un răspuns deoarece în contextul manuscrisului sînt câteva date în acest sens și anume este indicat anul 1786 privind unele însemnări relativ la cheltuielile moșiei de la Liești (Tutova) ⁴⁸. Sînt apoi acele date relativ la banii împrumutați de posesorul manuscrisului (1784—1801). În fine mai este și data de 1791 privind materialele trebuincioase „pentru artiști” ⁴⁹. Din aceste date este evident că textul este de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ; mai mult chiar din perioada războiului austro-ruso-turc din 1787—1792 desfășurat în mare parte pe teritoriul Principatelor române.

O altă întrebare este în legătură cu faptul dacă aceste însemnări au fost valorificate de autor în sensul dacă indicațiile sale au fost experimentate. În două locuri în manuscris se precizează că au fost confecționate rachete și experimentate. „S-a făcut probă și este bun” se scrie într-un

⁴² *Idem*, f. 112 v

⁴³ *Idem*, f. 113 r, 114 v

⁴⁴ *Idem* f. 114 v

⁴⁵ *Idem* f. 114 r, 115 r

⁴⁶ *Idem* 116 v

⁴⁷ La rachetomodelele de azi viteza de ardere a fitilului este de 1 cm/secundă.

⁴⁸ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 116 r

⁴⁹ *Idem* f. 113 r

loc; referindu-se la încărcătura de rachetă ⁵⁰, „s-au făcut, și proba și este bun” se scrie în altă parte relativ la efectul luminos al unei rachete colorată în alb ⁵¹.

Din contextul manuscrisului reiese însă că autorul nu experimentase indicațiile relativ la rachetă nu numai pentru scopuri distractive ci și în scopuri militare. Aceasta rezultă din textul următor: ”Sostav (adică încărcătura) pentru carcaz (adică proiectil) care aprinde Ibraiscugli care această materie este pentru dat foc la cetate” ⁵². Această încărcătură inflamabilă se compunea din cărbune, iarbă de puscă, smoală, seu de vacă, canfor, silitră, zdrențe de pînză, într-o anumită proporție. Rezultă așadar că autorul a proiectat racheta sa și ca proiectil incendiar la asediul cetății Brăila. Alături de rețeta pentru o astfel de încărcătură incendiară se menționează și procedeul tehnic pentru realizarea ei.

Înainte de a ne referi la autorul acestui manuscris cu caracter piro-tehnic să ne oprim puțin asupra schițelor care însoțesc textul. Sînt nu mai puțin de 22 de astfel de schițe care de care mai interesante. Ele se referă la: dispozitive de înfășurare a fitilului pentru uscat ⁵³, de așezare a rachetelor de semnalizare ⁵⁴, de atașare a încărcăturii explozive la rachetă ⁵⁵, de aprindere a încărcăturii de lansare ⁵⁶, de așezare a rachetelor legate în serie ⁵⁷, de așezare a rachetelor de semnalizare pe un tablou reprezentînd soarele ⁵⁸, de așezare a rachetelor pe un tablou avînd inițialele Ecaterinei a II-a țarina Rusiei ⁵⁹, de așezare a rachetelor pe o roată cu mai multe spițe ⁶⁰; mai sînt schițe care prezintă secțiunea longitudinală într-o rachetă ⁶¹, și o secțiune în dispozitivul de percuție al încărcăturii de lansare ⁶², etc.

Cum era și firesc ne-am pus și întrebarea: cine a fost autorul acestor însemnări prețioase privind construirea de rachete în Moldova la sfîrșitul secolului al XVIII-lea? mai ales că în text nu apare nici o indicație în acest sens. Totuși din analiza datelor din manuscris se poate da un răspuns la această întrebare. Mai întii plecăm de la certitudinea că manuscrisul face parte din arhiva familiei boierești Conachi din Moldova, o familie de boieri bine cunoscută în acea vreme și în secolul următor. Un reprezentant al acestei familii la începutul secolului al XVIII-lea avînd funcția de agă la Iași a salvat tronul lui Mihail Racoviță în anul 1717 cînd un detașament austriac condus de căpitanul Ferent și încercat să aresteze pe domnul Moldovei în timpul războiului austro-turc. După cum se știe

⁵⁰ *Idem* f. 109 v

⁵¹ *Idem* f. 114 r

⁵² Bibl. Acad. ms. 4505 f. 116 v

⁵³ ^{bis} manuscrisul ne dă o știre valoroasă: folosirea de rachete incendiare la asediul Brăilei din 31 martie 1791 vezi și Documente Hurmuzaki, XVI, p. 640—643; XIX partea I p. 584; A. Petrov, op. cit. vol. II 1789—1791, p. 201—205 și un plan al Brăilei sub asediu.

⁵⁴ Bibl. Acad. ms. 4505 f. 111 v

⁵⁵ *Idem* f. 112 r

⁵⁶ *Idem* f. 112 v

⁵⁷ *Idem* f. 113 r

⁵⁸ *Idem* f. 113 v

⁵⁹ *Idem* f. 114 r

⁶⁰ *Idem* f. 114 v

⁶¹ *Idem* f. 114 r, 115 r, 115 v

⁶² *Idem* f. 113 r

⁶³ *Idem* f. 117 r

acțiunea a eșuat ⁶³. La sfârșitul secolului al XVIII-lea din această familie mai erau patru reprezentanți mai importanți și anume: Manolache Conachi mare vornic de Țara de sus în 1803, Gavriil Conachi fratele său mare vornic de Țara de jos în 1799, Costachi Conachi, poetul, fiul lui Manolachi Conachi și Ion Conachi vărul primar al celui precedent. Este greu de presupus ca autorul acestor însemnări științifice să fi fost Costache Conachi despre a cărei pregătire intelectuală se știe că a fost prin excelență umanistică. În afară de faptul că acesta a ocupat importante funcții administrative în viața politică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (comis, agă, logofăt, vistiernic, membru al comisiei pentru redactarea Regulamentului organic, mare logofăt al dreptății, ba chiar candidat la tronul Moldovei în 1833). De altfel nici grafia nu corespunde cu aceea a numeroaselor sale manuscrise care ni s-au păstrat ⁶⁴. De tatăl său Manolache Conachi fost ispravnic de Tutova în 1784 ⁶⁵ nu poate fi vorba (mort în 1803) ⁶⁶ care a rămas în conștiința contemporanilor drept un exemplu de om risipitor și inclinat către petreceri — după mărturia unui descendent se spune că organiza mari vânători pe moșiile sale însoțit de oaspeți și de 40 arnăuți, cu mulți ogari și șoimi ca în plin ev mediu ⁶⁷. În schimb unchiul poetului și fratele lui Manolache Conachi pe nume Gavriil Conachi fost mare stolnic în 1785 (decedat în 1820) pare să fi avut astfel de preocupări. O dovadă o constituie faptul că persoanele care au împrumutat bani de la ei sint șezători pe moșiile sale Conăchești Umbrărești, Rădăcinești, Lărgășani, Tătărești, Balotești ⁶⁸. Ce pregătire putea avea acesta pentru a avea astfel de preocupări? În afară de unele cunoștințe de matematică și chimie empirică se mai știe că într-o vreme a făcut un drum la Viena unde se spune că ar fi urmat niște cursuri de tehnologie și geometrie practică. E posibil că acolo să fi fost inițiat și în tainele chimiei și balisticei. De altfel dorința de a se instrui la Viena se constată și la fiul său Ion

⁶³ Ion Neculce *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1975, p. 250—253; *Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, București, 1965, p. 201—209; M. Kogălniceanu, *Croniclele României*, vol. III, București, 1874, p. 60—61, 124—129; Arh. St. București, A.N. CL—13, MMDXLVIII—4

⁶⁴ Bibl. Acad. ms. 1744, 1753, 2095, 2189, 3452, 3592, 4163

⁶⁵ N. Iorga, *Documente tecucene și birlădene* în *Bul. Com. Ist. Rom.*, IV, 1925, p. 178 (41), vezi și *Bibl. Acad. LXVII—103*.

⁶⁶ *Bibl. Acad. ms. 30 f. 39—41*.

⁶⁷ Logofătul Costache Konaki, *Poezii*, Iași, 1887, p. 25

⁶⁸ O evidență a moșilor sale vezi în *Condica liuzilor din 1803* în *Uricariul* vol. 7, p. 312, 317, 315, 320, 326, 329. Din evidența manuscrisului rezultă următorii datornici: Dănilă zet Dănilă ot Lărgășani (f. 3 r), Constandin Mătăsar ot Lărgășani (f. 3 r), Mihalache Haret și cu ceilalți ot Lărgășani (f. 4 r), Toader varzarul ot Lărgășani (f. 3 v), Ioniță zet Gavriil ficior ot Lărgășani (f. 4 v), Niculai vătaș, ot Lărgășani (f. 5 r), Grigoriță Toma, Sandul Văzar ot Lărgășani (f. 6 r), Ivașcu blănar ot Lărgășani (f. 6 v), vornicul și satenii ot Lărgășani (f. 7 v), Manoli Dobrin ot Umbrărești (f. 13 v), Dumitru zugrav ot Bălănești (f. 13 v), Todirașco Trifan ot Rădăcinești (f. 13 v, 19 r), oamenii ot Bălănești (f. 13 v), Lazăr i Ilie Praveț ot Lărgășani (f. 19 r) Nistor Toporaș ot Negulești (f. 19 r.), Severin Tiron i Ion Sandali ot Lărgășani (f. 20 r), Andrei Teletin ot Muncel (f. 20 r), Andrei Radu ot Lărgășani (f. 19 v), Vasile ficior ot Lărgășani (f. 21 r), Ioniță Praveț ot Lărgășani (f. 24 r), Dumitru zugrav ot Bălănești (f. 26 r, 28 r), Manea Hostinar ot Lărgășani (f. 26 r) Preot Maftei ot Lărgășani (f. 36 r), Andrei Ciocusă ot Umbrărești (f. 36 r); de altfel evidența de cereale din 1784 menționează și morile din Umbrărești (f. 82 v). În privința sumelor de bani împrumutate iată câteva cifre: 11958 lei în 1784 (f. 3—5), 730 lei și dobinda 80 lei în 1792 (f. 13 v), 5439 lei și 815 lei dobinda în 1792 (f. 20 r), 3776 lei în 1793 (f. 32 r), 5635 lei și 1127 lei dobinda în 1792 (f. 37 v) etc.

pe care-l aflăm în capitala Austriei la învățătură ⁶⁹ și pe nepotul său Costache Conachi în 1800 ⁷⁰. Cu toate acestea credem că Gavril Conachi a obținut unele indicații în domeniul pirotehniciei și de la un militar din armata rusă deoarece mulți din termenii tehnici folosiți la prepararea fitilelor, a încărcăturii de lansare și explozive au o rezonanță rusă. Totul este posibil gândindu-ne la faptul că în Moldova atunci se desfășurau operațiile militare ale armatelor austriace și rusești contra celor otomane, iar faptul că racheta incendiară a fost utilizată și la asediul Brăilei din primăvara anului 1791 este o dovadă peremptorie în acest sens. Indiferent însă dacă aceste preocupări au aparținut lui Gavril Conachi sau fiului său mai puțin probabil ele reprezintă o valoroasă contribuție la dezvoltarea științei și tehnicii românești în această perioadă.

⁶⁹ Logofătul Costaki Konaki, *Poezii*, Iași, 1887, p. 25

⁷⁰ Dalila Lucia Aramă, *Un moldovean student la Viena în anul 1800*, în „Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena”, 1980 (XIX), p. 280—283

O PRECIZARE PRIVIND ÎNSEMNĂRILE DE TAINĂ ALE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

DE

ALEXANDRU V. DIȚĂ

Sînt peste o sută de ani de cînd Alexandru Odobescu făcea cunoscut celor interesați aplecarea domnitorului Constantin Brâncoveanu către prezicerile de natură astrologică¹. Noutatea s-a datorat descoperirii a șase manuscrise întocmite sub forma unor calendare — intitulate *Foletul Novel* și dedicate voievodului — ce conțineau pronosticuri politice, meteorologice și astrologice pentru anii 1693, 1694, 1695, 1699, 1701, 1703. Dar, pe cit de mare și de interesantă este valoarea lor intrinsecă, mult mai importante sînt însemnările secrete — „de taină” — pe care însuși Constantin Brâncoveanu le-a făcut pe filele rămase libere ale calendarelor. Deși lapidare — și nu de puține ori redactate sub forma unor criptograme² — ele alcătuiesc un adevărat jurnal ce dă posibilitate cercetătorilor să pătrundă în intimitatea lăuntrică a gîndurilor și acțiunilor voievodului muntean, facilitînd dezlegarea sau înțelegerea multora din întîmplările acelor timpuri.

Multă vreme însă istoricilor le-a fost destul de anevoioasă cercetarea textelor, deoarece Alexandru Odobescu le publicase incomplet și pe alocuri defectuos, iar cinci, dintre cele șase manuscrise, erau păstrate în colecția particulară a familiei Brâncoveanu și numai unul la Biblioteca Academiei³. Conștient de situație, istoricul Emil Virtosu le-a publicat, punînd la îndemîna tuturor celor interesați o ediție adecvată cerințelor științifice de editare a vechilor texte. Mai întîi a văzut lumina tiparului o broșură ce conținea numai însemnările lui Constantin Brâncoveanu⁴, iar la scurt timp un volum conținînd în întregime textul manuscriselor⁵. Atît în broșură, cît și în volum, Emil Virtosu a adăugat, celor șase calendare cunoscute de Odobescu, încă două fragmente, datate 1700 și 1707,

¹ A.I. Odobescu, *Foletul Novel și Kalandarele lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în „Revista Română”, I (1861), p. 657—678.

² R. Pava, *Criptogramele din însemnările de taină ale lui Constantin Brâncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV (1960), p. 507—517.

³ Cel din 1701 sub nr. 3213. Astăzi toate manuscrisele de tip *Foletul Novel* se păstrează în depozite publice; vezi I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronică internă (sec. XV—XVIII) privind Istoria României*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 172.

⁴ Emil Virtosu, *Însemnările de taină ale lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693—1707)*, București, 1940.

⁵ Idem, „*Foletul Novel*”, *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693—1704)*, București, 1942.

asupra cărora — mai precis asupra celui datat 1700 — ne-am oprit și noi în precizarea de față.

Păstrat în Biblioteca Academiei R.S.R. sub nr. 3774, manuscrisul este format dintr-o singură filă ce a aparținut cu siguranță unuia din calendarele brâncovenești, deoarece prezintă aceleași caracteristici: pe o parte pronosticul politic, iar pe cealaltă însemnările autografe ale voievodului. Iată textul lor reprodus după ediția Emil Virtosu:

„Octomvrie 2 dni, Duminecă, am fost la Golești, de prânzu, și de sară am mersu la vii.

Octomvrie 3 dni, Luni, au început a culege la vii, la Pitești. Și într-această zi am trimis pe Vartolomei călăraș la Ordie, cu bani de cheltuială capichihajialelor.

Octomvrie 6 dni, Joi, au venit Stoian vătaf de la Ordie.

Octomvrie 8 dni, Sămbătă, am trimis pe sin Ghidimoc cu 1250 talere, Hanului, dar.

Octomvrie 9 dni, Duminecă, isprăvind viile de cules, de la Pitești, și petrecînd o săptămînă, den mila lui Dumnezeu, foarte bine, ne-am întorsu iar la Târgoviște. Și

Octomvrie 10 dni, Luni, am sosit iar la Târgoviște”⁶.

Intrat în colecția Bibliotecii Academiei în anul 1891 — din biblioteca mănăstirii Hurez⁷ — textul de mai sus a văzut pentru prima dată lumina tiparului datorită lui Nicolae Iorga care l-a inclus — ca și pe cel din 1707 — în ale sale *Studii și documente cu privire la istoria românilor*⁸, datîndu-l 1688. Astfel datat, manuscrisul a intrat în circuitul istoriografic⁹ și așa a rămas pînă cînd Emil Virtosu l-a redatat argumentînd: „Dar pentru datare, este un alt pasagiu mai caracteristic, din 1700: «Viind vreme de toamnă, sculatu-s-au măria sa, la Septemvrie 15 zile, mergînd pe la satele mării sale, la Octomvrie 10 zile au intrat în scaunul Târgoviștei». Faptele de mai sus, povestite în cronică și în însemnări, corespund sau, în orice caz, nu se contrazic, iar intrarea în Tîrgoviște e dată de amîndouă textele la 10 Octomvrie. E firesc deci, să datăm însemnările 1700, după coincidența pe care o au cu textul, datat, al croniceii”¹⁰.

La rîndu-i, considerată justă, noua datare a intrat în uzul cercetătorilor care au folosit-o cu încredere în cei 40 de ani cît au trecut de atunci¹¹.

În ceea ce ne privește, găsim cu totul nesatisfăcătoare demonstrația istoricului Emil Virtosu, considerînd că manuscrisul nr. 3774 este greșit datat 1700, iar adevăratul comput putînd fi stabilit cu exactitate.

⁶ *Ibidem*, p. 190.

⁷ *Ibidem*, p. XIV.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, București, 1903, p. 126-127.

⁹ Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p. 204; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, București, 1928, p. 47; Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*. Milano, 1933, p. 61-64.

¹⁰ E. Virtosu, *op. cit.*, p. XIV.

¹¹ * * * *Istoria literaturii române*, I, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 459; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 231;

* * * *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, p. 372.

Verificînd zilele de săptămină pentru luna octombrie a anului 1700 apare dintr-o dată lipsa de concordanță dintre acestea și datele de pe manuscris. Astfel, în 1700, ziua de 2 octombrie a căzut *miercuri* și nu duminică; 3 octombrie, *joi* și nu luni; 6 octombrie, *duminică* și nu joi ș.a.m.d.¹² *De la început, deci, anul 1700 iese din discuție.*

Examinînd în continuare cronologia domniei lui Constantin Brâncoveanu observăm că, în intervalul cît ea a durat (1688—1714), trei sînt anii cînd zilele de săptămină cad la datele însemnate de voievod: 1692, 1698 și 1709. Anul 1692 iese din discuție deoarece redactarea *Fôletului Novel* începe, după cum se știe¹³, cu un an mai tîrziu, 1693. Cît privește anul 1709, nu există nici cel mai mic argument ce l-ar putea indica. Mai mult chiar, întreg contextul politic al anului (situația internațională confuză în urma bătăliei de la Poltava; neînțelegerile, devenite acute, dintre Brâncoveanu și Cantacuzini; maziirea, tocmai în octombrie, a domnului moldovean Mihai Racoviță)¹⁴ înlătură posibilitatea existenței unor zile de răgaz și tihnă la culesul viilor. Totodată, se știe că una din plăcerile deosebite ale voievodului era chiar culesul viilor, eveniment notat cu regularitate de cronicarul domniei sale; or, tocmai pentru anul 1709 indicația lipsește¹⁵.

Cu totul altfel stau, însă, lucrurile cu anul 1698, cînd Radu Greceanu specifică: „Deci cînd au fost la culesul viilor, au mărșu măriia sa iar la viile de la Pitești de au șăzut o săptămină, după acéia s-au întors iar la Tîrgoviște”¹⁶. Deci dublă concordanță: atît intervalul cît a zăbovit domnul la via Pitești — o săptămină —, cît și reîntoarcerea la Tîrgoviște (și nu la București sau în alt loc).

Față de aceste două elemente mai există și un al treilea în sprijinul afirmației noastre. Este vorba de o însemnare conținută de *Condica de venituri și cheltuieli* a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu la rubrica cheltuielilor din toamna anului 1698: „1250 taleri s-au trimis Hanului dar, cînd era la Belgrad ca să nu viă nescai tătari să treacă prin țară la înturnătoare, însă Hanului tal. 1000 și hasnadarului tal. 250”¹⁷. Cum se poate constata ușor indicația este identică cu însemnarea pe care domnitorul o face pentru ziua de 8 octombrie.

Oprindu-ne aici, considerăm că cele de mai sus sînt suficiente pentru ca manuscrisul nr. 3774 să poată fi datat, fără rezervă, în anul 1698.

¹² * * * *Documente privind istoria românilor. Introdúcere*, I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1956, anexe XI—XII.

¹³ E. Virtosu, *op. cit.*, p. XVII.

¹⁴ Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu*, Edit. științifică, București, 1969, p. 244—245.

¹⁵ Logofătul Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, studiu introductiv și ediție critică de Aurora Iliș, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 171—175.

¹⁶ *Ibidem*, p. 125.

¹⁷ *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 1702—1712 (1694—1704)*, ediție de C.D. Aricescu, în „Revista istorică a Arhivelor României”, Imprimeria statului, București, 1873, p. 442.

LABORATORUL DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ LA UN AN DE ACTIVITATE

La 23 octombrie 1981, pe lângă Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din București, a luat ființă — în prezența prorectorului Universității, prof. univ. dr. Sanda Ghimpu, a numeroase cadre didactice din învățământul universitar și liceal, cercetători de diferite specialități, studenți — Laboratorul de Demografie Istorică.

Temelurile teoretico-metodologice. Laboratorul și-a desfășurat activitatea în lumina materialismului dialectic și istoric, a orientărilor profund științifice cuprinse în documentele din anii 1965—1982 ale P.C.R. Urmărindu-se aplicarea concepției și metodologiei noastre în mod creator, nuanțat, într-un domeniu de mare complexitate și largă pluridisciplinaritate, s-a pornit mai cu seamă de la următoarele principii:

1. Studiile vor pune în lumină influența societății asupra populației și politicii demografice. Se va evidenția, totodată, valoarea peisajului demografic și a politicii în materie de populație pentru dezvoltarea activităților umane de toate tipurile.

2. Se va urmări corelația între populație și mediul ambiant, influențele reciproce, precum și interdependențele între ele de o parte și societate pe de alta.

3. Investigațiile se vor face în plan inter- și pluridisciplinar, încurajându-se cercetările de demografie istorică ale unor specialiști de diferite profile.

4. Se va analiza comparativ regimul demografic în diferite provincii, precum și specificul lui la daco-geto-moesi și alte etnii contemporane, trăsăturile lui caracteristice la străromâni și români, precum și la secui, sași și alte neamuri conlocuitoare; se vor stabili elementele de unitate și diferențiere precum și condiționarea lor socio-culturală.

5. Istoria populației și a politicii în materie de populație în România va fi încadrată în cea de ordin european și studiată comparativ cu procesele demografice din celelalte țări ale continentului.

Exigențele au fost formulate chiar în ședința de constituire a Laboratorului: pentru a obține rezultate, ne propunem rigoarea cea mai înaltă și matematizarea, care constituie — în orice știință — un indiciu sigur de maturitate; dorim să imprimăm acel spirit, care nu permite a se mai face studii istorice „după ureche”, care impune știința ca un act de înaltă profesionalitate, știința ce îți-o dă erudiția, pasiunea, verificarea neîntreruptă a rezultatelor prin cercetare; în perspectiva, vom îndruma investigațiile în vederea rezolvării unor probleme importante, cu răsunet în domeniile conexe și capabile a da un plus de profunzime și multilateralitate analizelor istoriografiei românești¹.

Aspectele organizatorice. Înființarea, în principalul centru științific și universitar al țării, a unui for de cercetare adecvat a devenit *posibilă* ca urmare a maturizării unor condiții prelabile: cercetările de profil — cu tradiție biseculară în literatura românească și însemnătate apreciabilă în rosturile ei prezente și viitoare — au luat avânt și au căpătat o nouă înfățișare în ultima vreme la noi, sub impactul dezvoltării impresionante a Patriei, al noului spirit imprimat tuturor laturilor vieții sale după 1965, al înaintării impetuoaase a demografiei istorice și vechi în știința universală și al contactelor sporite cu aceasta; preocupați de vastul nostru domeniu, în multe părți ale țării s-au format pasionați ai problematicii, oameni de diferite specialități; ca urmare, au fost elaborate și jaloanele specifice ale studierii istoriei și politicii populației în spațiul carpațo-ponto-dunarean, precum și ale integrării acestora în fluxul unic al proceselor demoistorice europene. Toate acestea au impus *necesitatea* unui organism corespunzător, capabil să contribuie la prosperarea și ridicarea pe o nouă treaptă a domeniului științific amintit.

¹ Ștefan Ștefănescu, în „Revista de Istorie”, 35, 1, 1982, p. 174.

Ședința de constituire a Laboratorului a adoptat în unanimitate *Statutul* său de funcționare, care stabilește scopul noii instituții („să stimuleze și să îndrume, să ajute și să organizeze cercetări științifice de demografie istorică, ținând seama de tradiția românească în acest domeniu și de tendințele actuale ale istoriografiei universale”), formele acțiunii sale (cursuri și simpozioane; colocvii și sesiuni de comunicări; rubrici speciale în „Analele Universității București”, *Seria Istorie*, precum și în „Revista de Istorie”; bibliografia și fondul de carte), legăturile cu instituțiile și organismele de profil din țară și străinătate. Conducerea — asigurată de Comitetul director — i se incumbă a înainta anual rectoratului Universității un raport de activitate; lucrarea de față se constituie în îndeplinirea acestei îndatoriri cu referire la cel dintâi an de funcționare.

Pe parcursul acestuia:

1. S-a desfășurat activitatea didactică. Cursul „Demografia istorică” — la anul III, timp de un semestru, facultativ — a fost ținut de titularul său, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu. În cadrul cursului, pe diferite tenc, s-au întâlnit cu studenții:

a) Dr. Gheorghe Brătescu, *Implicații demografice ale marilor epidemii*.

b) Dr. Paul Cernovodeanu, *Considerații asupra ecoistoriei, pe teritoriul României și în plan universal*.

c) Irina Gavrilă, *Melode statistice în demografie*.

d) Kang Chunlin (R.P. Chineză) și Tatiana Isticioaia-Budura, *Probleme demografice actuale ale R. P. Chineze*.

e) Louis Roman, *Numărul populației Țării Românești în secolele XV—XIX*.

2. Au fost organizate — observându-se frecvența lor lunară — nouă întâlniri științifice: un simpozion și opt ședințe. În cadrul lor au fost prezentate și discutate 11 comunicări, precum și 7 recenzii și note, din care până acum două comunicări și o recenzie au fost tipărite.

Comunicările științifice au abordat o mare varietate de probleme și zone geografice: 1. Prof. dr. Paul Binder, *Reper și aprecieri privind populația Transilvaniei în epoca lui Mihai Viteazul (sec. XVI—XVII)*.

2. Dr. Gheorghe Brătescu, *Probleme demografice în Bucureștii celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea* (ambele prezentate în „Revista de istorie” nr. 1 1982, p. 173—174.)

3. Lector univ. dr. Stelian Brezeanu, „*Dacii*” din *lexiconul Suidas: pecenegi sau români?* Pasajul „dacii, care acum sînt numiți pecenegi” (sfîrșitul secolului al X-lea) a fost interpretat în sensul că fiii stepii, de curînd pătrunși în spațiul carpato-dunărean, au fost denumiți „dacii”. Arătîndu-se cărențele unei asemenea soluții, se demonstrează că este vorba de faptul că „dacii” din ținuturile nord-dunărene au început a fi denumiți „pecenegi”. Pentru aceasta se aduc următoarele argumente: a) în diferite zone europene ale vremii, un anumit grup migrator sfîrșește prin a denumi populația și țara unde se așează; b) terminologia politico-etnică din ținuturile noastre ilustrează practica lumii medievale de a desemna regiuni și populații cu numele clanurilor stăpînitore; c) *lexiconul Suidas* pune la baza terminologiei folosite nu originea etnică a individului/colectivității, ci apartenența sa politică; d) informația din *Suidas* se așează firesc într-un lanț lung de știri despre „dacii” din zonele nord-dunărene (secolele VIII—XV). În felul acesta, se obține încă o dovadă a continuității românești în spațiul carpato-ponto-dunărean.

4. Conf. univ. dr. Gheorghe N. Căzan, *Urbanizare și suburbanizare în America (S.U.A.) contemporană: consecințe sociale și demografice*. Însemnatul spor natural al populației în perioada postbelică a contribuit la creșterea aglomerației în centrul orașelor, ruinarea clădirilor, poluarea apei și a atmosferei, starea precară a asistenței sanitare etc.; concentrarea proprietății funciare a dus totodată la deplasarea multor oameni spre orașe, mai ales negri din zonele rurale ale Sudului spre Nord; numărul locuitorilor de culoare din ghettouriile marilor orașe a manifestat o tendință continuă de creștere (în 1970: din totalul de 22,3 mil. negri, jumătate locuiau în 50 de orașe, dar o treime erau concentrați în 15 orașe); în 1968, „aria urbana a săraciei” cuprindea albi în proporție de 4/5. Simultan, mărirea veniturilor paturilor mijlocii albe le-a permis acestora să-și construiască sau să închirieze o locuință în afara orașului: în 1960—1980, populația a crescut cu 40,9 mil. locuitori în zonele suburbane, unde au fost create 80% din noile locuri de muncă; dar aici accesul negrilor este interzis (numai 5% din populația neagră locuiește în aceste părți). Creșterea ghettouriilor negre (prin spor natural și migrație) a devenit cea mai gravă chestiune socială actuală în S.U.A.; după război, segregarea rasială s-a transformat dintr-o problemă regională într-una națională, de care au trebuit să țină seama toți președinții S.U.A., precum și alți oameni politici; totuși segregarea și conflictele rasiale au sporit (crime ale rasistilor, revolte ale negrilor la mijlocul deceniului VII). Cea mai bogată țară capitalistă nu reușește să-și rezolve problemele sociale din cauza irosirii unor uriașe fonduri pentru înarmare.

5. Dr. Paul Cernovodeanu, *Lucrări recente din istoriografia străină privind interdependența dintre demografie și ecologie*². (Vezi „Revista de istorie” nr. 1/1982 p. 172)

6. Prof. dr. Radu-Ștefan Ciobanu, *Unele probleme demografice referitoare la ceangăii din Moldova*³. (Vezi Revista de istorie nr. 1/1982, p. 173)

7. Mihai Chiriță, *Slobozile din Oltenia din perioada 1819—1831*. Se studiază catastifele inedite ale isprăvnicatului străinilor, referitoare la județele muntene de la vest de Olt. Pe această bază, se desprinde specificul organizării și se sintetizează statistic datele existente. În 1831 erau 358 de slobozii (Dolj 127; Gorj 14; Mehedinți 87; Romanaiți 94; Vâlcea 36). Numărul familiilor, aflate în evidența isprăvnicatului în cele cinci județe, a variat astfel: 543 în 1819; 2917 în prima tetraminie 1820; a crescut continuu pînă la 8550 în prima tetraminie 1828; 7682 în a doua și a treia tetraminii 1830; 7948 și, respectiv, 8447 în prima și la începutul celei de-a doua tetraminii 1831. Se dă variația numărului de familii pentru fiecare slobozie, în întregul interval 1819—1831. Se conchide din analizele efectuate că: majoritatea celor înscriși la „străini” erau români; parte din sud-dunărenii așezați în Țara Românească erau de aceeași naționalitate; etc.

8. Dr. Ioana Cristache-Panait, *Considerații privind populația românească a județului Alba la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Dintrre cele aproape 700 de așezări ale departamentului (cele existente după arondarea din 1968, la care se adaugă satele desființate atunci), numai 254 sînt atestate în izvoarele scrise ale evului mediu. Se prezintă multe cazuri de îndelungă preexistență a unor așezări, în momentul primei lor mențiuni scrise; forma specifică a nume-roase oicominie demonstrează permanența și caracterul majoritar al populației românești în zonă. Se dovedește că și conscripția din 1760—1762 a românilor din Transilvania (adesea socotită complet⁴, exactă) este — cu cele 226 de așezări și 21 661 de familii în perimetrul actual al jud. Alba — mult sub realitate; folosindu-se diferite conscripții și documente, precum și însemnări pe cărți, bunuri patrimoniale, construcții etc., se conchide că atunci nu s-au înregistrat numeroase vechi localități, iar în multe din cele notate s-a consemnat un număr de familii mult inferior față de cele existente. Se formulează ipoteza că numărul populației românești — în limitele actuale ale jud. Alba, la 1760—1762 — era dublu față de cel conșcis.

9. Lázár Madaras (Brașov), *Rolul factorilor demografici în evoluția istorică a orașului Brașov*. (Vezi „Revista de istorie” nr. 1 1982).

10. Ion Negru, *Politica aplicată de Imperiul habsburgic în problemele populației în Banat (1716—1867)*. Se combate aserțiunea, potrivit căreia Banatul — la prelu-rarea de către Curtea de la Viena — ar fi avut o populație redusă numericeste. Sensul politicii „populaționiste” a stă-pinirii, scopurile colonizărilor efectuate sînt apoi tratate. Se prezintă mersul și condițiile colo-nizării, precum și situația grea a țăranimii locale. În prima jumătate de secol a dominației impe-riale în Banat, populația românească era mai numeroasă în provincie decît toate celelalte națio-nalități laolaltă luate; în ciuda masivelor colonizări efectuate acolo, românii au rămas și pînă la 1918 naționalitatea de departe cea mai numeroasă. Executarea de către țăranii români, pînă către mijlocul veacului al XIX-lea, în cadrul robotei, a uriașelor lucrări publice de regularizare a albiei riurilor și de secare a mlaștinilor din cîmpie (argument adus de autor încă în 1943) a constituit temelia civilizației agrare din Banat, precum și a îmbunătățirii aici a sănătății publice.

11. Dr. Șerban Rădulescu-Zoner, *Populația orașului București în timpul primului răz-boi mondial*. Orașul s a găsit aproape 24 de luni sub ocupație străină, în care timp a avut loc reducerea bruscă a natalității și a nupțialității. A sporit mult mortalitatea (15481 de decedați), tot mai mare de la un an la altul; în 1918 s-a înregistrat cea mai ridicată mortalitate și cea mai redusă natalitate. După cauze, decesele se prezintă astfel: 682 căzuți pe front (autorul consideră ca cifra este sub realitate); 578 uciși de bombardamentele aeriene; restul — ca urmare a epide-miilor de tifos exantematic (1055) și de febră tifoidă (668), precum și de pe urma tuberculozei pulmonare și mai ales a pneumoniei (din această ultimă cauză: 2073 în 1917 și 2508 în 1918). Nivelul foarte înalt al morbidității se datora mai ales gravei înrăutățiri a condițiilor de trai ale locuitorilor — mai ales ale celor nevoiași — sub regimul de ocupație. Nu există date asupra mișcării migratorii, determinate de: a) mobilizarea armatei și refugii în Moldova (în 1916); b) rein-toarcerea celor plecați (în 1918). Si din cele prezentate se vede însă măsura sacrificiului popu-lației bucureștene de-a lungul războiului, purtat pentru desăvîrșirea unității statului național român.

12. Prof. univ. dr. George Retegan, prof. univ. dr. Vladimir Trebici, *Tranziția demogra-fică: teorii și aplicație la România*. Se face un succint istoric al teoriilor tranziției și se schițează

² P. Cernovodeanu, *Lucrări recente din istoriografia străină privind interdependența dintre demografie și ecologie*, in „Analele Universității București”, Istorie, XXXI, 1982, p.133—136.

³ R. -Șt. Ciobanu, *Puncte de vedere asupra originii ceangăilor*, in „Flacara”, XXXI, 1, 7 ianuarie 1982, p. 10.

tipurile acestea (fără a se examina problemele ei în țările în curs de dezvoltare din afara spațiului european). Chiar dacă, în stadiul actual, în diferite țări, mecanismul nu este încă în întregime cunoscut, în ultimii ani s-au acumulat informații și s-au validat metode și modele care vor permite în viitor o analiză aprofundată; astfel va fi posibilă formularea unei teorii complete a tranziției demografice, precum și elaborarea unui model predictiv, prezentând interes și pentru analiza situației demografice din țările în curs de dezvoltare. Se cercetează tranziția demografică în România, la nivelul descrierii ei, cu unele elemente de analiză demografică, în mai mică măsură social-economică: se face inventarul problemelor statistice și metodologice; se cercetează tranziția mortalității și a fertilității; se conchide că, în țara noastră, mortalitatea începe să scadă la începutul secolului al XX-lea, iar fertilitatea aproximativ din 1920; reechilibrarea la niveluri scăzute se produce în 1961—1965 (rata creșterii naturale a cunoscut un maxim în 1911—1915, apoi în 1951—1955; dar și, în condiții distincte, în 1967—1969). Se formulează sugestii privind studiile viitoare, necesare descrierii complete a analizei tranziției demografice în România.

13. Louis Roman, *Numărul populației Țării Românești la mijlocul veacului al XV-lea*. (Vezi „Revista de istorie”, nr. 1 1982, p. 172).

14. Dr. Constantin Șerban, *Date noi cu privire la populația ținutului Suceava de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. Catagrafia din 1774 (publicată), din vremea ocupației militare ruse, a totalizat în amintitul ținut : 203 sate și târguri; 8933 gospodării. Lucrarea austriacă din 1788—1789 (inedită) cuprinde în departamentul Suceava aflat în componența Țării Moldovei (dar el are acum o altă configurație teritorială): 173 așezări rurale și urbane; 8345 case. Se prezintă argumente în sensul sporirii populației în intervalul 1774—1789: a) compararea cifrelor referitoare la cele 115 localități comune celor două înregistrări arată o creștere în 74 dintre ele, un regres în 40 și o situație staționară la un singur sat; b) la 1788—1789 sunt mai frecvente așezările rurale cu un număr mai mare de locuitori, în comparație cu situația existentă cu 15 ani mai devreme (cu 100—150 case/gospodării: 13 sate față de 7; cu 31—40 case gospodării: 31 sate față de 24; etc.).

Recenziile și notele s-au referit la lucrări, apărute pe multe meridiane:

1. „Annales de Démographie Historique. 1980”, Paris-La Haye-New York (Andrei Busuiocanu).

2. P. M. Arcaya, *Poblacion de origen europeo de Coro en la época colonial*, Caracas, 1972; A. G. Gonzales, *El Oriente venezolano a mediados del siglo XVIII*, Caracas, 1977; J.A. Noel, *Trinidad, provincia de Venezuela*, Caracas, 1972 (Eugen Denize).

3. A. Hayami, *An Essay in Use of Microdata for Historical Demography of Tokugawa Japan*. Comunicare la Conferința, organizată de Comisia Internațională de Istorie Cantitativă, Washington, martie 1982 (Irina Gavrilă).

4. *Histoire de l'état présent du Royaume de la Hongrie*, Köln, 1686 (Dr. Constantin Reza-chevici: lucrare neintrată încă în circuitul științific; conține descrieri relativ întinse privitoare la principatele Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei; afirmă că Țara Românească și Moldova numără cite 3000 de sate, idee aflată și în relatarea din 4 mai 1676 a lui de La Croix, tipărită în 1681).

5. Maria Luiza Marcilio et al., *Démographie historique*, Rouen-Montréal, 1979 (culegere de studii: M.L. Marcilio São Paulo, Th.H. Hollingsworth Glasgow, L. Henry Paris, G. Letti Roma, H. Charbonneau-J. Légaré Montréal, É. Van de Walle/Pennsylvania, J.-P. Poussou Bordeaux, É. Hélin/Liège; recenzie a fost publicată⁴).

6. A. Pérrenoud, *La population de Genève du XVIe au début du XIXe siècle*, I, Genève-Paris, 1979 (Daniela Bușă).

7. D.K. Șelestov, *Istorița i demografița*, in „Voprosy istorii”, Moskva, n°. 5, 1981, p. 3—15 (Lucia Taftă).

Ecourile constituirii și activității Laboratorului. În reviste de specialitate din țară a fost semnalată alcătuirea noului for științific și a fost publicat *Statutul* său, precum și o dare de seamă asupra simpozionului, dedicat evenimentului⁵. În „Analele Universității București”,

⁴ L. Roman, in „Revista de Istorie”, 34, 12, 1981, p. 2345—2349.

⁵ *Crearea Laboratorului de Demografie Istorică*, in „Analele Universității București”, Istorie, XXXI, 1982, p. 131—132; P. Cernovodeanu, *Constitution du Laboratoire de démographie historique près la Faculté d'histoire et de philosophie de l'Université de Bucarest*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, XXI, 1, 1982, p. 185; L. Roman, *Constituirea Laboratorului de Demografie Istorică de pe lângă Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din București*, in „Revista de Istorie”, 35, 1, 1982, p. 171—174.

Seria Istorie, s-a înființat o rubrică permanentă de demografie istorică⁶. Crearea Laboratorului a fost anunțată unor specialiști, precum și unor instituții de profil din mai multe țări. Felicitări s-au primit din partea „Laboratoire de Démographie Historique” din Paris, al cărui director ne-a trimis și teza sa de doctorat spre recenzare⁷. Urări de succes în muncă am primit din partea redacției „Journal of Family History” (Cambridge, Massachusetts-S.U.A.), care a publicat și un articol despre dezvoltarea demografiei istorice în România în ultimul deceniu⁸. Pentru anuarul *Bibliographie internationale de démographie historique* (Liège), au fost expediate 18 fișe bibliografice, referitoare la cele mai de seamă lucrări ale cercetărilor din întreaga țară, apărute în 1981 (parțial și în 1980).

Sarcini de perspectivă. În primul an de muncă s-a reușit să se strângă, în jurul Comitetului director, un grup statornic de pasionați, oameni de diferite specialități—istorici din mai multe domenii de cercetare, demografi contemporaniști, medici, statisticieni, geografi, etnografi, sociologi, matematicieni etc. A apărut astfel oportunitatea ridicării calitative, în viitorii ani, a eforturilor noastre:

1. Îndrumarea cercetării în vederea rezolvării sistematice a unor probleme importante. Fructificarea mai amplă a interesului—arătat de cadre didactice și cercetători de diferite specialități, de istorici din multe domenii—față de tematica demografică. Atragerea mai largă a unor studenți spre preocupările Laboratorului.

2. Dotarea treptată a acestuia la nivelul exigențelor actuale.

3. Pregătirea spre publicare a studiilor, recenziilor și notelor prezentate în ședințe.

4. Organizarea de simpozioane, colocvii și sesiuni de comunicări științifice.

5. Intensificarea legăturilor cu instituțiile și organisme de profil din țară și străinătate.

6. Întocmirea lucrării *Démographie historique de la Roumanie, 1979—1984. Bibliographie analytique*. Ea va apărea în ajunul celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorie (Stuttgart, 1985) și va continua lucrarea premergătoare, referitoare la ani 1972—1978, oferită Congresului precedent al istoricilor din întreaga lume (București, 1980).

Louis Roman

AL III-LEA SIMPOZION „ELENISMUL ȘI LITORALUL MĂRII NEGRE”

În zilele de 20—28 mai 1982 a avut loc la Tbilisi în R.S.S. Gruzină (U.R.S.S.) cel de Al III-lea Simpozion Sovietic de Istorie Veche a Litoralului Mării Negre, cu tema „Elenismul și litoralul Mării Negre”. Gazdele, conform tradiției deja împănținente, au invitat și cercetători din mai multe țări: Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, România și Spania. Delegația țării noastre a fost compusă din semnatul acestor rinduri, muzeograf principal la Muzeul de Istorie al R.S. România, și Petre Alexandrescu cercetător științific principal la Institutul de Arheologie din București.

Lucrările simpozionului au fost inaugurate în sala de ședințe a Academiei populare din cuprinsul fostei mănăstiri Ghelati (monument datind din sec. XII), discutindu-se „Probleme generale ale elenismului” (I). Din rîndul comunicărilor ținem a remarca pe cele prezentate de G.A. Koșelenko — „Cîteva probleme teoretice asupra studiului elenismului”, E.D.

⁶ Cîteva dintre lucrările publicate de „Analele Universității București”, Istorie, în ultimii ani: XXIX, 1980 (Constantin Buse, Georgeta Penelea, *Structure démographique, sociale et économique des ports danubiens de Braila et Galatzî au milieu du XIXe siècle*, p. 91—97); XXX, 1981 (Șarlota Solcan, *Recenzie la Călători: străini despre țările române*, VII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980), p. 145—147; A. Niculescu, *Recenzie la Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècle*, Paris, 1973, p. 147—149; Daniela Bușă, Iolanda Micu, *Recenzie la R. Lemaire, Paroisses et communes de France. Dictionnaire d'histoire administrative et démographique. Oise*, Paris, 1976), p. 149—151); XXXI, 1982 (vide sup.: n. 2, 5).

⁷ J. Dupâquier, *La population rurale du Bassin Parisien à l'époque de Louis XIV*, Éditions de l'E.H.E.S.S., Paris, 1979 (darea de seamă asupra cărții este în curs de apariție în „Revue Roumaine d'Histoire”).

⁸ L. Roman, *Rumanian Research in Historical Demography: A Note*, in „Journal of Family History”, Cambridge (Massachusetts, U.S.A.), Vol. 2, No.2, Summer 1981, p. 231—233,

Frolov — „Structura statului antic la granița dintre clasicism și elenism”, M.A. Dandamaev — „Asia Anterioară înainte de cucerirea macedonene și izvoarele elenismului”, Pavel Oliva (Cehoslovacia) — „Legături arhaice între Macedonia și Sparta”, E.S. Golubșova — „Dreptul de posesie și de folosire a pământului în Asia Mică elenistică” și O.D. Lordkipanidze — „Despre geografia „lumii elenistice”.

Începînd cu ziua a doua a simpozionului lucrările s-au ținut la Thaltubo, stațiune balneo-climaterică situată în apropierea orașului Kutaisi. Fiecare reuniune a fost consacrată unei anumite tematici, fapt care a contribuit din plin la buna desfășurare a lucrărilor.

Astfel în cadrul temei nr. II (Elenismul și litoralul Mării Negre) prima reuniune a fost consacrată „Litoralului apusean al Mării Negre (A)” în care au prezentat comunicări Mihai Lazarov (Bulgaria) — „Relațiile comerciale din Pontul occidental la începutul epocii elenistice” și George Trohani (România) — „Formațiuni politice la Dunărea de Jos în sec. IV—I î.e.n.”

Pentru „Litoralul nordic al Mării Negre (B)” au fost necesare mai multe reuniuni consacrate: a) Probleme generale, b) Olbia, c) Chersones și d) Bosphor. O reuniune specială (C) a fost dedicată „Colchidei”.

A III-a temă a dezbătut probleme legate de „Statul pontic al lui Mithridate al VI-lea și litoralul Mării Negre”.

Organizatorii au ținut însă ca pe lângă lucrările propriu-zise să fie efectuate și numeroase vizite pe șantiere arheologice, la monumente istorice sau în principalele muzee: Kobuleți (șantier arheologic), muzeul din Kutaisi, biserica Bagrata (sec. XI), mănăstirea Moșhameta (sec. XIV), Nokalakevi (anticul Archeopolis, săpături arheologice conduse de prof. Nodar Lomauri), mănăstirea Mrtvili (sec. VII și XVI), șantierul arheologic Salkhino (sec. XVI î.e.n. — VI e.n., săpături conduse de prof. T. Mikladze), șantierul arheologic Vani (unul din principalele șantiere ale Gruziei, sec. VIII—I î.e.n., săpături conduse de prof. Otnar Lordkipanidze), mănăstirea Samtavisi (sec. XI), mănăstirea Mțheta (sec. XI), Muzeul de istorie și Muzeul de artă al Gruziei din Tbilisi, un centru de olărie populară la Șorapani.

Cu ocazia tuturor acestor vizite au avut loc numeroase discuții științifice, prezentîndu-se în același timp și unele comunicări atît ale conducătorilor de șantiere cit și de către ceilalți cercetători. Iar la Vani și-au prezentat comunicările și o parte din invitații străini: Prof. Blasquez (Spania) — „Paralele între arta seită și iberă”, dr. Guadalupe López Montecagudo (Spania) — „Reprezentări mitologice pe ceramica greacă din Iberia și nordul Mării Negre”, Prof. Paul Bernard (Franța) — „Culte și monumente pentru cult Bactriana elenistică”, Petre Alexandrescu (România) — „Cercetările arheologice de la Ilistria”.

Prin toate aceste comunicări și vizite la principalele monumente istorice ale Georgiei vechi, combinate cu deosebita amabilitate și ospitalitate a gazdelor, simpozionul a fost deosebit de util tuturor, contribuind la o mai bună cunoaștere a arheologilor, istoricilor, muzcografilor, a tuturor acelora ce studiază istoria ținuturilor din jurul Mării Negre.

George Trohani

COLOCVIUL DE LA MELK „DUNĂREA—ARTERĂ DE VIAȚĂ EUROPEANĂ”

Între 1 și 3 iunie s-a desfășurat la Melk, în Austria, un colocviu consacrat temei „Dunărea — arteră de viață europeană”. La invitația rectorului Universității Viena, prof. dr. Richard Plaschka — asistat de conf. dr. Horst Haselsteiner și de dr. Arnold Suppan — au luat parte la această reuniune științifică specialiști din șapte țări riverane ale marelui fluviu. Invitații fiind de profesii diferite — economiști, istorici, geografi, ecologi etc. colocviul a avut un caracter complex deosebit de interesant. Dintre istoricii au participat la colocviu austrieicii Karl Gutkas, Horst Haselsteiner, Richard Plaschka și Arnold Suppan, maghiarul Péter Hanák și din România autorul acestor rînduri. Au mai luat parte — în afara unei participări de public de 40—50 persoane — geograful austriac Josef Brey, cel iugoslav Josip Roglič, cel cehoslovac Emil Mazúr și cel bulgar Ljubomir Dinev, etnograful Károlyi Gaál — reprezentant al Universității Viena —, economistul vest-german Werner Gumpel și hidrologul austriac Siegfried Radler. De asemenea, a participat activ și dr. Paul Twaroch, reprezentant al Radioteleviziunii din Niederösterreich. Lucrările s-au desfășurat în uriașa mănăstire benedictină de la Melk, în imediata apropiere a Dunării. Ele au fost inaugurate de oficialități ale „land-ului” Niederösterreich.

După o prezentare generală a problematicii istorice și geografice danubiene, au fost analizate în comunicări — urmate de vii dar amicale dezbateri — tradițiile etnografice ale bazinului dunărean și problemele energetice și ecologice ale Dunării, pentru ca apoi participanții să înfățișeze aspecte ale temei legate de țările pe care le reprezentau: *Funcțiile Dunării în Austria epocii Barocului*, *Însemnătatea Dunării pentru Republica Federală Germană*, *Locul Dunării în gândirea politică a Ungariei din secolele XIX și XX*, *Dunărea și România între 1829 și 1918*, *Importanța economică a Dunării pentru Bulgaria*, *Structurile geologice și potențiale în ținuturile dunărene ale Cehoslovaciei*, *Rolul Dunării pentru societatea iugoslavă în trecut și astăzi*. Lucrările s-au încheiat printr-o masă rotundă, o „Podiumdiskussion”, radiodifuzată, în care au fost trase de participanți concluziile reuniunii. Necesitatea respectării libertății navigației danubiene, a respectării prioritare a drepturilor riveranilor și a conlucrării lor active în rezolvarea problemelor economice, energetice și ecologice pe care le pune marele fluviu au fost unanim recunoscute, ca și rolul pe care Dunărea îl are și trebuie să-l aibă în apropierea popoarelor, în adâncirea colaborării lor și în crearea unei zone a păcii și prieteniei cuprinzând țările riverane.

Dan Berindei

CRONICA

În ziua de 30 august 1982 la Muzeul de istorie a municipiului București s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice „Matei Basarab și Bucureștii” organizată cu prilejul împlinirii a 350 de ani de la începerea domniei marelui domnitor.

După cuvântul de deschidere rostit de Petre Dache, directorul Muzeului de istorie a municipiului București au prezentat comunicări: prof. univ. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie — filozofie București, *Semnificația aniversării a 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab*; Ionel Gall, director general al Direcției generale a arhivelor Statului, *Documentele din perioada lui Matei Basarab păstrate la Arhivele Statului izvor de cunoaștere a istoriei patriei*; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu, *Matei Basarab diplomat și om politic*; prof. Petre Dache, directorul Muzeului de istorie a municipiului București, *Considerații privind dezvoltarea Bucureștilor în epoca lui Matei Basarab*; dr. Nicolae Stoicescu, Institutul de istorie „N. Iorga”, *Opera ctitoricească a lui Matei Basarab*; dr. Paul Cernovodeanu, Institutul de istorie „N. Iorga”, *Orașul București din vremea lui Matei Basarab văzut de oaspeți străini*; dr. Liviu Ștefănescu, Muzeul de istorie a municipiului București *Aspecte ale relațiilor sociale reflectate în documente din vremea lui Matei Basarab păstrate în patrimoniul Muzeului de istorie a municipiului București*; prof. Florin Șerbănescu, Muzeul de istorie al R.S.R., *Mărturii privind epoca lui Matei Basarab aflate în fondurile Muzeului de istorie al R.S.R.*; prof. Oliver Velescu, Muzeul de istorie a municipiului București, *Propuneri pentru ridicarea unei statui a lui Matei Basarab în București la sfârșitul secolului al XIX-lea*; arhitect Cristian Moisescu, *Ctitorile bucureștene ale lui Matei Basarab*; dr. Panait I. Panait, Muzeul de istorie a municipiului București, *Un palat bucureștean atribuit lui Matei Basarab*.

NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PÂRNUȚĂ, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. II, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1981, 602 p.

La sfârșitul anului 1981, Editura „Scrisul Românesc” a scos de sub tipar al doilea volum despre *Istoria învățământului din Oltenia* care cuprinde perioada 1848—1918. Continuare firească și necesară a primului volum al Istoriei învățământului din Oltenia lucrarea de față — valorificând un bogat material informativ, cea mai mare parte inedit — își propune, să fie o utilă contribuție la cunoașterea drumului parcurs și a succeselor obținute de învățământul din cele cinci județe situate în dreapta Oltului, în contextul dezvoltării școlii și gândirii pedagogice românești, în cele aproape două treimi de veac care s-au scurs de la Revoluția de la 1848 pînă la Uniunea din 1918.

Autorii au încadrat organic și firesc învățământul din județele Olteniei, politica și legislația școlară, în epoca istoriei, în viața societății care le-a generat și i-au stabilit orientarea, conținutul, căile și mijloacele de realizare. De asemenea, autorii au pus în lumină implicațiile școlii în viața societății, contribuția acesteia la dezvoltarea culturii și științei la educarea patriotică a tineretului, la lupta pentru apărarea ființei naționale, pentru libertate și independență, pentru formarea conștiinței unității și continuității pe teritoriul nostru național, reliefînd, în același timp, strădania poporului nostru pentru promovarea învățământului, științei și culturii, pentru progres social.

În acest cadru, s-a evidențiat nu numai evoluția, ci și contribuția școlii oltene și a slujitorilor săi la procesul formării a numeroase generații de patrioți și democrați, de cărturari progresiști și specialiști de renume în domeniile lor de activitate. În marile momente ale frământatei istorii a poporului nostru — slujitorii școlii oltene împreună cu învățăceii lor, au militat pentru înfăptuirea năzuințelor poporului lor, s-au aflat în centrul frământărilor acestuia iar unii dintre ei au înfruntat, adeseori, în mod demn și curajos, tirania, servind cu devotament și abnegație cauza maselor de oameni ai muncii.

Lucrarea este structurată în două părți. Prima parte este dedicată perioadei 1848—1864

a învățământului din Oltenia atit public cft și particular (4 capitole). Școlile din Oltenia — au adus o importantă contribuție la răspîndirea științei de carte în rîndul maselor, la ridicarea nivelului de cultură al poporului, la formarea unor cadre în măsură să facă față, cu succes, cerințelor impuse de economia românească, intrată într-o nouă etapă a dezvoltării sale.

Gimnaziul din Craiova — atunci, a doua școală importantă a țării, după colegiul bucu-reștean Sf. Sava — a îndeplinit un rol important în acțiunea de pregătire a tinerilor în dezvoltarea generală a învățământului din întreaga Oltenie. Același rol prestigios va îndeplini mai tîrziu Liceul Traian din Turnu Severin. Școlile particulare în limbile străine au avut, la rîndul lor, un rol de seamă la însușirea de către numeroși tineri din Oltenia a unor limbi străine și în lărgirea orizontului lor general de cunoaștere. Ele au slujit îndeosebi fiilor păturilor instărite ale societății și au avut un pronunțat caracter de clasă.

Temeinic organizate și, mai ales, încadrate cu institutori capabili, au fost școlile publice din orașele Olteniei.

Un rol important în dezvoltarea școlii oltene l-au îndeplinit — și în această etapă — dascălii transilvăneni, din rîndul cărora s-au impus, cu strălucire: George M. Fontanin, G. Panalotescu, Constantin Olteanu, Simeon Mihali, Ion Truțescu, N. Tiplei etc. constituind un insufletitor exemplu de muncă, de dăruire, de pasiune, de fierbinte patriotism. Timp de șapte ani (1857—1864) școala sâtească din Oltenia a cunoscut o bună organizare, fiind încadrată — la fiecare județ — cu organe de control alese pe bază de examen. Din păcate, ca pretutindeni în țară, s-a simțit lipsa cărților didactice și a bazei materiale bine utilizate. Analiza datelor statistice oferă posibilitatea efectuării unor observații generale privind rețeaua de școli din Oltenia și numărul de elevi, în comparație cu situația existentă în întreaga țară (p. 190—192. Tabelul 3 și 4). Din datele prezentate reiese că la nivelul întregii țări, media de școli sâtești pentru un județ, era de 127,

În Oltenia ea atinge cifra de 141. Numărul mediu de elevi, pe județ — la același nivel — era de 332, în timp ce în Oltenia se ridică la cifra de 5029. Media de elevi, la o școală sătească, pe întreaga țară, era de 26, în vreme ce în Oltenia, ea se ridică la 35. Din datele prezentate rezultă că, la nivelul întregii țări, o școală primară revine la un număr de 481 familii în timp ce, în Oltenia, o școală revine la 297 familii; pe țară, revine un elev la 13 familii pe cînd în Oltenia raportul este un elev la 8 familii. Partea a doua este afectată învățămîntului din Oltenia în perioada 1864-1918. Partea aceasta foarte densă se divide în 7 capitole și se ocupă de școlile secundare de băieți, licee și gimnazii, seminariile, învățămîntul secundar și profesional pentru fete, școli cu caracter practic. Remarcăm în acest sector școala județeană de meserii din Craiova care se conducea după un regulament al ei propriu, aprobat de Ministerul Instrucțiunii Publice și care a dat elevi străluciți ca: sculptorii George Vasilescu, Constantin Brîncuși, pictorii: I. Stăncescu Giovanni și N. Rădulescu unul din animatorii mișcării artistice craiovene și alții. O altă școală de meserii vestită, prima școală de acest fel din țară, a fost Școala de ceramică de la Tg. Jiu (1900) înființată din inițiativa profesorului transilvănean Iuliu Moisiș și a altor intelectuali inimoși. Școala a fost încadrată de la început, cu un colectiv valoros de cadre didactice. Planul de învățămînt al școlii era axat pe lucrări practice, modelare și desen ornamental. Școala lucra mai ales ceramica ornamentală pentru împodobirea interioarelor. În lucrare găsim menționate numeroase școli agricole, școli profesionale pentru fete etc.

Un rol deosebit au jucat școlile normale din Craiova, Turnu Severin, Tg. Jiu și Caracal.

Cu precădere menționăm școala normală din Craiova înființată la 1 octombrie 1870, a treia din țară după București și cea de la Cîmpu-Lung-Muscel. O școală de aplicații s-a înființat aici abia în anul școlar 1896—1897 sub conducerea lui Ștefan Velovan, eminent profesor de pedagogie, care a reușit să facă din școala normală din Craiova un adevărat centru de îndrumare metodic-didactică pentru școlile din Oltenia și chiar din întreaga țară, școala avînd un corp profesional de elită. De asemenea, în lucrare se acordă minuțioasă atenție și Școlii Normale din Turnu-Severin, care a avut printre alții ca directori pe scriitorul Petru Dulfu și vestitul pedagog V. Gr. Borgovan.

Dintre școlile secundare de fete se remarcă a doua Școală Centrală de fete din țară, cea

de la Craiova, mai tîrziu denumită „Elena Cuza” (1905), remarcabilă instituție care a dat elemente strălucite, ca actrițele Agatha Birsescu, Aristița Romanescu. În această perioadă s-a distins îndeosebi directoarea școlii, Smaranda Celarianu, care a elaborat și un apreciat manual de pedagogie. Lucrarea se referă în continuare la școlile profesionale de fete, școlile de cîntăreți, grădinițele de copii. Cîteva pagini sînt afectate și primelor grupuri de elevi socialiști din Oltenia. Un capitol aparte este dedicat învățămîntului primar în Oltenia. Sînt date tabele statistice revelatoare care oglindesc situația învățămîntului primar urban din Oltenia, Capitolul VI este afectat participării cadrelor didactice din Oltenia la marile evenimente ale epocii: războiul pentru independență 1877—1878, răscoala din 1907 și primul război mondial cînd profesorii și învățătorii și-au dat din plin obolul pentru apărarea patriei și pentru înfăptuirea statului unitar român. Este un capitol dens, plin de vervă, ilustrat cu documente de arhive grătore, care mișcă pînă la lacrimi.

Ultimul capitol se referă la activitatea extrașcolară a cadrelor didactice și la activitatea publicistică a acestora. Este un capitol de mare întindere (100 pagini) documentat și scris cu mult entuziasm și căldură. Lucrarea se încheie cu un indice general bine întocmit. Îmbrățișînd un spațiu larg de timp, lucrarea pune în lumină numeroase și semnificative pagini ale școlii din Oltenia. Parcurgînd paginile acestui volum, cititorul va afla că — asemeni istoriei întregului învățămînt românesc — istoria școlii oltene a fost scrisă cu pricepere, cu pasiune și o nobilă modestie de o pleiadă de dascăli luminați, cu dragoste de țară și de ucenicii lor — mulți ajunși, după absolvire, reprezentanți de seamă ai științei, artei și culturii românești.

Sînt impresionante nenumăratele documente ce prind viață și strălucire în paginile lucrării însuflețite de truda și încordarea luptei și, care ilustrează afirmațiile făcute dar totodată munca uriașă a autorilor volumului. De asemenea, remarcăm bogata iconografie a volumului, claritatea și cursivitatea stilului.

Lucrarea se adresează atît cadrelor didactice cît și publicului larg, interesat să cunoască date, fapte și momente de cultură ale acestui minunat colț de țară.

Victoria Popovici

ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, *O domnie umanistă în Moldova. Despot-vodă*, Edit. Albatros, București, 1980, 148 p.

Cronicari și numeroși istorici au fost atrași de figura pitorească a lui vodă Despot, șezător în scaunul Moldovei între 1561—1563, căruia i-au închinat nu puține pagini. Monografia pe care Adina Berciu Drăghicescu i-o dedică, vine să aducă noi lumini asupra acestei romantice vieți, așa cum ne apare, în urma celor mai recente cercetări.

În primul capitol, intitulat *Acea Europă a veacului XVI* (p. 5—30), sintetizate principalele schimbări economice, sociale și politice care au avut loc în acea perioadă. Dacă sub raport socio-economic, modul de producție capitalist (care, în stare incipientă, apăruse încă din veacurile XIV—XV) devenise predominant, pe plan politic, apare noul principiu al echilibrului de forțe, care se va generaliza în secolul al XVI-lea, dar mai ales în cel următor. Acestuia i se va alătura ideea unității europene, în sensul ei medieval. Pe plan ideologic, Renașterea și Reforma vor da un specific aparte celui de al șaisprezecilea veac.

Războaiele franco-italiene și conflictul dintre Imperiul german și Imperiul otoman vor fi expresia sistemului echilibrului de forțe (p. 6). Situația din Imperiul german, în timpul lui Carol Quintul și Ferdinand I oglindește aceste noi tendințe: pe plan, politico-militar, războaiele cu Franța lui Francisc I și Henric II, terminate prin pacea de la Cateau-Cambrésis (1559), au tranșat problema supremației asupra Italiei în favoarea Habsburgilor; pe plan confesional, Reforma, în plină expansiune, va duce la încheierea păcii de la Augsburg (1555) prin care protestanții obțineau libertatea cultului conform principiiului „cujus regio ejus religio”.

În Europa centrală și de sud-est, situația politică gravita în jurul conflictului dintre Habsburgi și Imperiul otoman aflat, atunci, în faza maximei expansiuni. Sint trecute în reviză principalele evenimente care au urmat dezastrului de la Mohács (1526) soldat cu prăbușirea Ungariei: împărțirea regatului maghiar, disputa dintre Ferdinand, de Habsburg și Ioan Zápolya, intervenția lui Petru Rareș, în favoarea celui dintii, și efemera stăpânire a Habsburgilor în Transilvania, între 1551—1556. Deși, aici, Casa de Austria a înregistrat, în fapt, un eșec, imperialii au sesizat însă, importanța politico-militară a Moldovei, în această zonă geografică, și necesitatea ca pe tronul ei să se afle un aliat. Așa se explică sprijinul pe care i l-au acordat lui Iacob Heraclide Despot pentru ocuparea tronului moldav.

Capitolul *Fortuna audaces juvat* (p. 31—56) este dedicat vieții aventuroase a acestui personaj de excepție. Născut într-o insulă din arhipelagul grecesc, pare-se în Creta, cu studii de medicină începute la Universitatea din Montpellier (din sudul Franței), cunoscător al mai multor limbi (greaca, latina, franceza, italiana), peregrin pe la marile curți europene, de la acelea ale lui Henric II și Carol Quintul, la cele ale ducelui Albert de Brandenburg și regelui polon Sigismund II August, pentru ca, pe la 1558, să poposească în Moldova lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561; 1564—1568). Se amestecă chiar și în complotul urzit de unii mari boieri împotriva domnului, nefiindu-i străină nici încercarea de asasinare a acestuia de către medicul Giorgio Blandrata, prietenul său. Cu puțin noroc, Iacob Heraclide reușește să-și salveze viața trecind în Transilvania, la Brașov (1560). Dorința de a se reîntoarce în Moldova, dar de astă dată ca domn, îl va face să-și folosească toate relațiile pe care și le făcuse până atunci. Împăratul Ferdinand I, fiul acestuia, arhiducele Maximilian și gruparea protestantă poloneză prohabsburgică a lui Albert Laski, își vor conjuga eforturile pentru ca pe tronul Moldovei să se afle omul care urma să le reprezinte cel mai bine interesele. Considerăm că autoarea are dreptate cînd afirmă că „momentul înscăunării lui Despot a avut un caracter cu totul excepțional, el situîndu-se la confluența dintre două procese istorice europene: răspindirea spre Răsărit a ideilor Reformei și politica Habsburgilor de atragere a Moldovei în orbita acestora” (p. 55).

Jocul diplomatic pe care Despot a trebuit să-l facă, după ocuparea scaunului Moldovei, în urma înfrîngerii lui Alexandru Lăpușneanu la Verbia (17—18 noiembrie 1561), pentru a obține investitura Înaltei Porți (martie 1562); politica externă pe care a promovat-o, în noua sa calitate, pendulînd între imperiali și turci; intervenția abilă în afacerile Transilvaniei, unde Ioan Sigismund Zápolya era confruntat cu răscoala secuilor (aprilie—iunie 1562), dar urmărînd, în realitate, extinderea propriei sale stăpîniri atît asupra principatului cit și a Țării Românești, în acest din urmă caz, prin alianță matrimonială, fac subiectul celui de al III-lea capitol intitulat *Domnie nouă* (p. 57—81). Deși autoarea consideră că Despot ar fi fost ispitit de ideea reconstituirii vechiului regat al Daciei pornind de la dorința de unitate a celor trei țări române bazată pe originea comună (p. 80 și 142), nu-i împărtășim punctul de vedere, socotînd că raportul trebuie

inversat, adică, unirea pe care Jacob Heraclide vroia s-o realizeze venea din interese personale dar pe care, însă, a știut să le îmbrace sub forma celor două idei, de unitate și romanitate, atît de scumpe românilor.

În capitolele IV și V intitulate *Cînd domnul răspindește în țară mîngîierea* (p. 81—117) și *Prăbușirea* (p. 118—133) sînt prezentate principalele aspecte ale politicii interne: înlăturarea opoziției boierești, încercarea de ameliorare a dificultăților financiare prin noi emisiuni monetare; pe plan cultural, a acordat o mare importanță învățămîntului înființînd o școală latină la Cotnari, care va deveni unul din punctele cele mai avansate ale răspîndirii ideilor umaniste și reformatoare; o bibliotecă de curte la Suceava și proiectînd întemeierea, în Moldova, a unei academii, după modelul celor italiene (p. 108—109).

Încercînd introducerea protestantismului, ale cărui influențe pătrunseseră deja aici pe filiere polonă și transilvană, domnia lui Despot a reprezentat momentul culminant al răspîndirii Reformei în Moldova (p. 103).

Timpul scurt nu i-a îngăduit realizarea planurilor pe care le nutrise; mai mult, dorința de a introduce instituții și idei proprii noului mod de producție capitalist într-o societate încă puternic feudală s-a dovedit a fi prematură.

Prezentarea principalelor lucrări care au fost închinare, de-a lungul timpului, vieții lui Despot vodă formează ultimul capitol (*În loc de încheiere* p. 134—142) care este

completat de bibliografia, destul de bogată, aflată la sfîrșitul lucrării (p. 143-148).

Înainte de a încheia am dori să semnalăm cîteva mici inadvertențe, care cu puțină atenție, ar fi putut fi evitate. De exemplu: punctînd momentele mai importante din viața lui Luther spune că s-a călugărit, intrînd în ordinul augustinilor. Un rînd mai jos aflăm că „în urma unei vizite efectuate la Roma, Luther a luat contact cu realitatea din sinul bisericii catolice” (p. 10). Ori, ca om al bisericii, Luther nu putea fi străin de aceste realități, vizita la Roma dezvoltîndu-i poate doar proporțiile unor lucruri deja știute. Vorbînd despre domnia lui Carol Quintul și atitudinea sa față de Reformă, conchide că a rămas „prizonier al mentalităților medievale, învechite” (p. 16) după ce anterior (p. 14) afirmase că cei doi frați, Carol și Ferdinand „fuseseră crescuți la școala umanistă și erasmiană” (!).

Ar mai fi de adăugat ortografia diferită a numelui reginei Poloniei, Buona Sforza, care apare și Bonna (p. 20) și, în fine, observația că atunci cînd se fac trimiteri la lucrările aceleiași *autoare*, forma corectă a pronumelui demonstrativ, la fînenin este *eadem* (aceeași) și un idem (același), care este forma pentru masculin. Deși, de obicei, ele se întrebunțează greșit, considerăm necesară folosirea lor corectă.

Cu toate acestea, apreciem cartea Adinei Berciu Drăghicescu ca fiind interesantă și agreabilă.

Iolanda Micu

CORNEL SCAFEȘ, VLADIMIR ZODIAN, *Barbu Știrbei (1849 — 1856)*, Edit. militară, București, 1981, 205 p.

Apărută în Editura militară într-o colecție (*Domnitori și voievozi*) care de la primele numere a stîrnit interesul publicului, lucrarea semnată de Cornel Scafeș și Vladimir Zodian ne readuce în atenție complexa personalitate a domnitorului Barbu Știrbei.

Ajuns în scaunul Țării Românești în vremuri de cumpănă pentru destinele neamului său, la scurt timp după evenimentele revoluționare din 1848 el s-a dovedit după cum ne încredințează autorii, în scurtul cuvînt introductiv, un remarcabil om de stat, administrator chibzuit și protector al învățămîntului, calități ce-i conferă un loc distinct în galeria personalităților reprezentative pentru istoria devenirii moderne a României.

Una din problemele dificile care le-au avut de rezolvat autorii în elaborarea lucrării a constat în selectarea din bogatul material faptic — ilustrat elocvent de Bibliografia selectivă ce încheie lucrarea — a elementelor senuni-

ficative, esențiale pentru a face față spațiului grafic limitat inpus de colecția amintită.

Într-un prim capitol intitulat Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea cititorului i se înfățișează un sugestiv tablou al realităților social-economice și politice în care se vor circumscrie viața și activitatea politică a lui Barbu Știrbei.

Este analizată pătrunderea relațiilor capitaliste în societatea românească, poziția claselor și păturilor sociale și a grupărilor politice față de principalele probleme ale societății românești.

Prezintă succint evenimentele din 1848—1849 autorii scot în evidență că ele au marcat eșuarea monopolului conservator asupra vieții de stat, eșuarea încercării soluționării problemelor sociale și naționale prin preluarea puterii de radicali și moderați datorită amestecului violent al puterilor conservatoare vecine impunînd o regîndire a strategiei

politice, a reformelor, a programelor și o regrupare a forțelor politice.

Al doilea capitol ni-l prezintă pe Barbu Știrbei înainte de domnie și debutează cu o scurtă prezentare a familiei viitorului principe din care aflăm că acesta s-a născut în 1796 ca fiu al lui Dumitru Bibescu și al Ecaterinei Văcărescu, fiica adoptivă a vornicului Barbu Știrbei al cărui nume îl va adopta în 1813.

Paragraful următor oferă date despre anii de studii, marea lor majoritate petrecuți la Paris, finalizați printr-o licență în drept. Tot acum în efervescența politică din capitala Franței postnapoleoniene, sub influența marelui istoric și om politic Guizot va căpăta convingerile moderat-conservatoare care-i vor jalona viitoarea activitate politică.

Revenit în țară în 1822 după un „exil” brașovean impus de evenimentele revoluționare din 1821, Știrbei va urca rapid în ierarhia politică a țării ocupând din 1830 diverse funcții ministeriale; pe rînd titular al internelor, externelor, cultelor, justiției, candidat la domnie în 1842 cînd va renunța în favoarea fratelui său Gheorghe Bibescu, sub a cărui domnie va ocupa din nou înalte funcții ministeriale remarcîndu-se prin eforturi susținute de modernizare în domeniile juridic, administrativ, edilitar, al transporturilor etc. prefîgurînd intensă activitate reformatoare din anii domniei.

Următorul capitol, cel mai amplu, însumînd aproape 100 de pagini ne înfățișează anii cei mai importanți din viața domnului cei în care s-a aflat în scaunul de domnie al Țării Românești 1849—1856.

Împărțit în mai multe subcapitole el debutează cu o scurtă prezentare a împrejurărilor în care, la scurtă vreme după convenția de la Balta Liman, cu sprijinul Turciei obține tronul.

Paragraful următor consacrat de cei doi autori vieții politice interne relevă cititorului complexa situație politică din țară după 1849, faptul că Știrbei nu s-a putut baza în politica sa nici pe forțele conservatoare ostile în general politiciii reformatoare a domnului, nici pe forțele liberale și revoluționare aflate în marea lor majoritate în exil ale căror idei și metode politice nu le împărtășea.

Următoarele paragrafe sînt dedicate amplei opere reformatoare întreprinsă de Știrbei. Rînd pe rînd sînt trecute în revistă măsurile luate de domn pentru reglementarea raporturilor dintre țărani și proprietari, în domeniul industriei și comerțului, în justiție, în domeniul învățămîntului, finanțe, reușindu-se în doi ani scăderea datoriei publice de la 8 milioane lei la 1 milion lei, încercările de înființare a unei bănci naționale.

Sînt trecute în revistă de asemenea eforturile domnului în domeniul administrativ, de modernizare a transporturilor și comunicațiilor, de modernizare a porturilor Brăila și Giurgiu, măsurile luate pentru încurajarea industriei și în domeniul edilitar.

Un paragraf special consacră autorii reformelor întreprinse de domn în sectorul militar scoțîndu-se în evidență măsurile luate pe plan organizatoric pentru modernizarea diferitelor arme (artilerie, flotă) pentru mărirea efectivelor, în domeniul învățămîntului militar, al justiției militare.

După un scurt paragraf tratînd legăturile politice, economice și culturale cu celelalte două țări române capitolul se încheie cu un paragraf înfățișînd liniile directoare și acțiunile externe ale Țării Românești în timpul lui Știrbei.

Lectorul ia cunoștință despre poziția marilor puteri față de Principate după 1848, despre eforturile domnului de a obține retragerea trupelor de ocupație, despre acțiunile întreprinse pentru a obține sprijinul extern al marilor puteri europene, Franța și Anglia pentru revizuirea statutului politic al țării în raporturile cu Imperiul Otoman.

Prezentînd în ultimul capitol intensă activitate politică a lui Știrbei în anii premergători unirii Principatelor cei doi autori fac totodată retrospectivă a evenimentelor care în cele din urmă au dus prin alegerea la 24 ianuarie 1859 a lui Cuza la realizarea dorinței de veacuri a românilor, unirea. Referindu-se la poziția lui Știrbei, autorii remarcă că el urmărea să realizeze o mare alianță conservatoare care să se opună liberalilor și că în adunarea ad-hoc a Țării Românești el s-a pronunțat pentru Unirea Principatelor sub un prinț străin.

Candidat la domnie alături de fratele său Gheorghe Bibescu el va eșua în tentativa sa de revenire la tron datorită maselor care vor impune alegerea lui Cuza.

Retras în Franța, revenit pentru scurt timp în țară în 1866 și 1868 el se va stinge din viață la Nisa în 1869.

Personalitate puternică și voluntară, cum îl caracterizează cei doi autori, cele citeva pagini de încheiere întrunind aprecieri elogi-oase din partea unor mari oameni de cultură ca Eminescu și Iorga, Știrbei apare celui ce parcurge această micromonografie ca un domn cu remarcabile calități politice, cu o domnie scurtă dar plină de realizări, un remarcabil precursor în domeniul reformelor al lui Alexandru Ioan Cuza.

N. MIHĂILEANU, *Istoria matematicii*, vol. 2, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, 776 p.

Continuind primul volum (apărut la Editura enciclopedică română, București, 1974) care trata istoria matematicii în antichitate, Evul Mediu, Renaștere și în secolul XVII — corespunzând, așa cum arată autorul, în linii mari matematicilor elementare —, acest al doilea volum al cărții profesorului N. Mihăileanu prezintă dezvoltarea matematicii în secolul XVIII și în prima jumătate a secolului trecut. De asemenea, sînt schițate direcțiile de dezvoltare ale cercetărilor matematice și rezultatele cele mai reprezentative ale acestora în a doua jumătate a secolului XIX, enumerate fiind și unele contribuții de valoare și cărți mai importante în acest domeniu fundamental al științei în prima jumătate a secolului nostru.

Dificultățile legate de scrierea unei asemenea lucrări sînt extrem de mari, date fiind numeroasele discipline fundamentale și numeroasele ramuri ale matematicii, dată fiind de asemenea multitudinea aspectelor de tratat: personalitățile reprezentative, rezultatele marcante, descoperirile spectaculoase, evoluția ideilor, apariția de noi ramuri și direcții de cercetare, legătura cu practica etc. Istoria unei singure discipline a matematicii, a geometriei sau algebrei, de exemplu, sau istoria matematicii într-o singură epocă istorică dată ar reclama un spațiu enorm dacă ar fi tratată detaliat. Problema esențială este deci în acest caz alegerea modului de tratare a subiectului și găsirea criteriilor de selecționare a datelor prezentate în lucrare. Autorul a știut să depășească aceste dificultăți, prezentînd o istorie a matematicii universale nu prin momentele cele mai semnificative, nici prin personalitățile marcante (acestea ieșind oricum în evidență pe parcursul cărții, prin multitudinea contribuțiilor aduse la dezvoltarea matematicii și a altor științe; de altfel acestui scop îi servește și tabelul cronologic de la sfîrșitul cărții), ci prin rezultatele cele mai importante obținute în acest domeniu, respectîndu-se, evident, ordinea cronologică pentru fiecare disciplină matematică în parte.

Cele trei mari diviziuni în care autorul a împărțit lucrarea (partea întâi: *Secolul al 18-lea*, partea a doua: *Prima jumătate a secolului al 19-lea*, partea a treia: *Dezvoltări ulterioare*) sînt concepute după o schemă fixă. Prinele două părți sînt precedate fiecare de o *Privire generală* asupra epocii respective, din punctul de vedere al culturii. Sînt citate personalitățile cele mai proeminente ale vieții culturale, este prezentat locul

matematicii în cadrul dezvoltării culturii și, de asemenea, sînt menționate realizările de bază și progresele semnificative ale matematicii.

Fiecare dintre cele trei părți ale cărții studiază rezultatele cele mai însemnate în perioada corespunzătoare în patru discipline fundamentale ale matematicii: teoria numerelor, algebra, analiza și geometria. Pentru fiecare din cele patru domenii (tratate în cîte patru capitole separate) sînt scoase în evidență realizările în diferite ramuri ale acestora. Sînt relevate atît continuările studiilor anterioare și dezvoltările lor, cît și rezultatele de excepție; este de asemenea subliniată apariția unor ramuri inedite în disciplinele matematicii, a unor direcții principale noi de cercetare. Fiecare capitol se încheie cu o listă bibliografică, conținînd cărți fundamentale pentru domeniul considerat, apărute în perioada avută în vedere. Asemenea liste sînt de mare folos cititorului care ar dori să aprofundeze una sau alta dintre problemele prezentate sau ar manifesta un interes de natură istorică față de atare probleme.

Ceea ce, după părerea noastră, constituie un mare merit al cărții profesorului N. Mihăileanu este adăugarea, la sfîrșitul fiecăreia dintre cele trei părți, a cîte unui capitol de *Interferențe cu alte discipline*. În aceste capitole se relevă însemnătatea cercetărilor de matematică în evoluția altor domenii înrudite: teoria probabilităților, mecanica, astronomia, fizica teoretică etc. Pe de o parte, sînt aduse la cunoștința cititorului rezultate de prestigiu obținute cu ajutorul matematicii în aceste domenii, pe de altă parte sînt scoase în evidență atît caracterul interdisciplinar al matematicii, cît și rolul său de instrument de cercetare, util celor mai variate ramuri ale științei, și legătura sa cu practica. Și în capitolele de *Interferențe* sînt menționate cărțile fundamentale, apărute în epocile amintite, tratînd probleme de bază din domeniile la dezvoltarea cărora contribuția matematicii a fost decisivă.

Ca și în primul volum, o consistentă *Anează*, extrem de utilă cititorului interesat, urmează părților principale ale lucrării. Ea conține — grupate pe următoarele discipline: teoria numerelor, algebră, analiză, geometrie, teoria probabilităților, mecanică și astronomie — definiții, probleme semnificative, teorii, teoreme, demonstrații mai ample care nu au fost incluse în textul propriu-zis spre a se evita diluarea materialului, probleme care își așteaptă încă rezolvarea etc. Rolul

acestei anexe este evident: a sprijini argumentat și logic materialul prezentat în primele trei părți ale lucrării, a desfășura sub ochii cititorului raționamente — unele de o deosebită subtilitate — care au condus la rezolvarea unor probleme dintre cele mai dificile, a familiariza într-o oarecare măsură pe cititor cu noțiunile, problemele fundamentale și realizările în diversele domenii ale matematicii și ale științelor ce folosesc cu precădere aparatul matematic.

Contribuțiile românești la progresul matematicii, fiind grupate mai cu seamă în secolul nostru, ies mai puțin în evidență pe parcursul lucrării. Este menționat totuși, cu deosebire în partea a treia, aportul matematicienilor români la cercetarea unor probleme fundamentale din cele mai variate ramuri ale matematicii; nu sînt uitate nici primele cărți românești de matematică, nici eforturile în ceea ce privește învățămîntul matematic ale unor cărturari ca Gh. Șincai, Gh. Lazăr și Gh. Asachi.

Puține observații critice pot fi formulate, la adresa lucrării prezentate aici. Totuși, ca astronom și ca fost student la cursul de Istoria matematicii ținut de profesorul N. Mihăileanu, autorul acestei prezentări se simte dator să semnaleze unele nuci inexactități strecurate în capitolele privind interferența matematicii cu astronomia; desigur, aceste câteva observații nu scad cu nimic valoarea cărții. Astfel, la p. 348 se menționează descoperirea în 1848 a satelitului Hyperion al planetei Neptun. Hyperion este însă satelit al planetei Saturn. Prenumele lui Tisserand, autorul celebrului *Traité de mécanique céleste*, este Félix și nu François (pp. 414, 462, 463, 465, 468, 770). La p. 464 se amintește descoperirea de către E. Barnard a satelitului Amalthea al lui Jupiter și descoperirea ulterioară, tot de către el, a încă 7 sateliți ai aceleiași planete. De fapt, ceilalți 7 sateliți de care este vorba au fost descoperiți de S. Nicholson (4), G. Perrine (2) și P. Melotte. Tot la p. 464 se menționează că axa de rotație a planetei Uranus este aproape în planul ecuatorului. Este o inadvertență, axa de

rotație a unei planete neputînd fi decît perpendiculară pe planul ecuatorului său; axa de rotație a lui Uranus este aproape în planul eclipticii. În sfîrșit, la p. 466 se afirmă „cea mai strălucitoare stea este Antares din constelația Scorpia, la 400 ani lumină”. Antares se găsește la o distanță de circa 172 ani lumină (valoarea de 400 provine probabil dintr-o confuzie cu steaua Aldebaran din Taurul, aflată la circa 408 ani lumină). Pe de altă parte, Antares nu este cea mai strălucitoare stea nici din punctul de vedere al magnitudinii aparente, fiind abia pe locul 15 într-un atare „clasament”, și nici după mărimea absolută, existînd și conform acestui criteriu stele mai strălucitoare, ca Rigel, Deneb, Canopus etc. Semnalarea acestor câteva inexactități, repetăm, nu împieteză cu nimic asupra meritelor cărții.

Avînd în vedere modul de tratare a unui subiect atît de vast pe un spațiu relativ restrîns, expunerea apare foarte eterogenă, întrucît orice explicații mai detaliate ar fi implicat riscul diluării materialului, stilul concis constituind un imperativ. Chiar cu acest aspect eterogen, prezentarea materialului permite o vedere de ansamblu asupra realizărilor matematicii în perioada considerată, asupra rolului matematicii de instrument de cercetare pentru alte științe, asupra rolului de o deosebită însemnătate al metodelor și rezultatelor matematicii „pure” în evoluția și progresul a numeroase alte ramuri ale științei. Acesta este, după părerea noastră, principalul merit al cărții, care se înscrie ca o reușită indubitabilă în rîndul lucrărilor valoroase de istoria științei. Chiar dacă, în intenția autorului, cartea se adresează cu prioritate profesorilor de matematici din învățămîntul mediu, considerăm că lucrarea interesează cercuri mult mai largi de cititori, servind atît învățămîntului matematic, cît și formării unor cunoștințe necesare și utile de cultură generală. Și, ținînd seama și de importanța istorică a problemelor prezentate, ea este utilă și necesară în primul rînd celor interesați de istoria științei și culturii.

Vasile Mîoc

* * „Annales de démographie historique” 1980, Paris, La Haye, New-York, Mouton, 396 + CXI p.*

Publicația Societății de Demografie Istorică, apărută sub egida Școlii de Înalte Studii în Științe Sociale, și-a căpătat un rol de seamă în cadrul cercetărilor de demografie istorică, atit prin prestigiul colaboratorilor săi, cit și prin valoarea studiilor pe care le cuprinde.

La începutul volumului, Jean-Nöel Biraben, face necrologul unuia din pionierii francezi ai acestei științe, regretatul prof. André Armengaud. Este anexată bibliografia lucrărilor și articolelor fostului președinte al Societății de Demografie Istorică.

Tema volumului, *La démographie avant les démographes (1500—1670)*, însumează 11 valoroase contribuții plus alocuțiunea de închidere la colocviul cu același nume, rostită de Jacques Dupâquier.

În *Introduction aux problèmes de la démographie de la période 1500—1670* (p. 13—18), prof. Guy Cabourdin de la Universitatea II din Nancy face un scurt inventar al surselor, contribuțiilor și principalelor caracteristici ale perioadei date. Datorită imperfecțiunii, mediocrității și adeseori a lacunelor, registrele parohiale, sursă de bază a demografiei istorice de după 1670. n-au fost mult timp obiectul unor investigații pertinente asupra sec. XVI—XVII. Excepția o constituie câteva studii relative la zona nanteză. Recensămintele la rindul lor pun problema evaluării numărului de indivizi pe care îl ascunde un cămin, știut fiind faptul că acest număr variază după momentele conjuncturii demografice. În ciuda staționării pe terenul aproximărilor, Guy Cabourdin crede că este posibilă utilizarea metodei Fleury-Henry de reconstituire a familiilor din secolele XVI—XVII, în măsura în care se va recurge la sursele anexă (registrele notariale, sursele judiciare, documentele fiscale, administrative, ecleziastice etc.) așa cum au făcut cu succes Alain Croix, Denise Turrel și Jean-Marc Moriceau. De altfel Louis Henry a pus la punct o metodă de investigare a „naște-

rilor pierdute”, iar Jacques Dupâquier elaborează o metodă de reconstituire a familiilor în absența registrelor parohiale. Este esențială stabilirea unui fișier nominal care să clarifice cercetarea demografică și să permită remedierea mării instabilități a numelor.

În domeniul structurilor apar trei elemente: relativa precocitate a virstei primei căsătorii, virulența mortalității și frecvența recăsătoriilor. Virsta primei căsătorii crește progresiv în Franța în secolele XVI—XVII, ceea ce ar putea însemna o tranziție de la căsătoria postpubertară, specifică Europei Occidentale în Evul Mediu, la căsătoria tirzie din secolul al XVIII-lea. Mortalitatea infantilă — rar determinată cu precizie — se situează în medie între 200—270‰. Cauza principală a crizei demografice o constituie epidemiile de ciumă. Acestea ajung la paroxisim în a doua treime a sec. XVII-lea în special în Alsacia, Lorena, Champagne, Comté și Burgundia în legătură cu extinderea Războiului de 30 de Ani. Recăsătoriile în plină perioadă de frământări ating o frecvență necunoscută. Ele îndeplinesc o funcție de regulator demografic cu atit mai puternic și determinant cu cit criza era mai adincă.

În concluzie principalele faze ale conjuncturii demografice a perioadei 1500—1670 sint: 1) Cea mai mare parte a sec. al XVI-lea se caracterizează printr-o tendință ascendentă, ca o continuare mai mult sau mai puțin timidă a secolului precedent. 2) Ultima treime a sec. XVI-lea este o vreme de declin mai ales în anii '80. 3) Primul sfert al veacului XVII-lea, aduce o reluare inegală a creșterii demografice (în unele regiuni sau localități se atinge maximum demografic). 4) În sfârșit, ultimul interval este o perioadă de dificultăți care au culminat în anii '30 cu o catastrofă de amploare necunoscută, din Flandra pină în Burgundia.

În studiul său, *La démographie italienne au XVIe siècle: sources et possibilités de recherche* (p. 19—36), Athos Belletini de la

*Lucrarea a fost prezentată în ședința Laboratorului de Demografie istorică din 24 feb. 1982.

Universitatea din Bologna arată că țara sa este considerată pe bună dreptate un paradis al cercetătorilor, într-atât este de abundentă documentația istorică. Cercetătorii sec. al XVI-lea peninsular au încă multe de făcut dacă ne gândim că lucrările lui Beloch au rămas încă referința de bază. Sursele fiscale numeroase, în special cele florentine, toscane și siciliene sînt foarte utile pentru studiul structurii populației. Mai recent au fost scoase la iveală valoroase documente privitoare la Ferrara, Parma și Piacenza. Pentru Parma s-au păstrat de exemplu trei recensăminte (din 1545, 1593 și 1631) cuprinzînd indicații despre viața și sexul celor înregistrați care fac între altele posibilă stabilirea paternității în cadrul unităților familiale. Sursele ecleziastice oferă la rîndul lor elemente fundamentale pentru studiile de demografie istorică. Mai timpuriu au fost înregistrate botezurile, apoi căsătoriile și decesele. În numeroase orașe italiene registrele de botez încep pe la 1420 dar există excepții, cum ar fi extraordinarele liste de la Sienna, care s-au făcut fără întrerupere din 1381 pînă în sec. al XIX-lea.

Italia ca și cea mai mare parte a Europei a cunoscut o creștere a populației în sec. al XVI-lea, rolul cel mai important revenind orașelor, care în această perioadă au cunoscut maxima lor înflorire. Procesul nu a fost linear și uniform, teritoriile italiene fiind prada armatelor străine (care își disputau supremația Europei), a unor singeroase lupte interne, a ciumei și foametei. Tocmai din această cauză creșterea mai accentuată au cunoscut-o regiunile meridionale și insulele.

În studiu *Pour reconstituer le mouvement de la population aux XVIe et XVIIe siècles* (p. 39–52), Jean-Nöel Biraben, președintele Societății de Demografie Istorică, șef de departament la Institutul Național de Studii Demografice, împreună cu D. Blanchet și N. Bronard, care au asigurat tratarea informatică a datelor, propune un „proiect de metodă” de corecție a variației, seriilor de date pe măsură ce ne întoarcem în timp. În scopul reconstituirii evoluției stării civile în Franța începînd cu sec. al XVI-lea autorii au examinat cazul Norvegiei, țară dispunînd de un număr suficient de parohii de la mijlocul sec. al XVI-lea ale căror arhive au fost cercetate, o metodă aplicabilă la situația documentară: numărul de parohii dispunînd de registre vechi scade pe măsură ce ne întoarcem în timp iar variațiile seriei cresc foarte mult.

Actualul vicepreședinte al Societății de Demografie Istorică și director de studii la École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Jacques Dupâquier arată, în studiul *Sans mariages ni sépultures, la reconstitution des familles est-elle possible?*, că pentru

sec. al XVI-lea dispunem adesea de registre de botez dar nu și de cele de căsătorie și d-înarmorintare. Este posibilă în aceste condiții reconstituirea familiilor?. A fost cere cetat cu titlu de experiment satul Cormeilles-en-Vexin (1710–1800), extrăgîndu-se maximum de date din registrele de botez, operație ale cărei rezultate au fost comparate cu cele ale unei reconstituiri de tip clasic. Concluzia arată valoarea și limitele metodei. S-au elaborat fișe de familie plecînd de la actele de botez și obținîndu-se fișele de tip EO, cum le numește Louis Henry, adică fișe fără data căsătoriei și fără sfîrșitul observării. Oricum erorile sînt mult mai mici decît s-ar fi putut crede.

Așa cum arată Etienne Helin în *A la recherche d'une mesure de la létalité des épidémies: les désignations de tuteurs pour les orphelins servent-elles d'indicateur?* (p. 67–68) în timpul epidemiilor de ciumă, cînd moartea făcea ravașii în rîndul populației, decesele erau prost înregistrate. Putem suplini carența registrelor parohiale calculînd frecvența transferurilor de proprietate? În diocesa Liège, autoritățile desemnau tutori (mambours) care trebuiau între altele să gireze patrimoniul orfanilor minori. Aceste acte (mambournies) sînt bine conservate pentru perioada 1570–1680. O serie de 3432 de sentințe pare completă pentru perioada 1631–1640, privitoare la crize economice, invazii și epidemii una după alta. Corelația între mortalitate și transferul de proprietate se făcea cu întîrziere. Pornînd de la o idee a lui Louis Henry, autorul dă un răspuns pozitiv întrebării pe care și-a pus-o în titlu.

Profesorul Arthur Imhof de la Universitatea din Berlin pune în circulație un izvor specific teritoriilor germane luterane în studiul *Les sermons funèbres comme source de la démographie historique pour la période de 1500 à 1650* (p. 79–86). Într-adevăr una din urmările indirecte ale introducerii Reformei în Germania a fost publicarea predicilor funebre în special de către categoriile sociale înstărite. Aceste predici păstrează adesea date mai importante pentru demografia istorică decît registrele parohiale, ele fiind însoțite între altele de o dedicație, de poezii, de compoziții muzicale și ceea ce este mai important pentru noi, de o biografie deseori foarte minuțioasă, de la 10 la 20 de pagini sau chiar mai mult, unde se face o veritabilă reconstituire a familiei: se indică data și locul nașterii, botezului, logodnei, căsătoriei, decesului și înhumării, numărul și sexul copiilor născuți și al celor ce au supraviețuit defunctului. S-au păstrat în diferite biblioteci din Germania în jur de 100 000 de asemenea publicații. O cercetare asupra unui eșantion de 6,25% din total (procent pe care statisti-

cienii îl socotesc suficient) a fost făcută în 1976 la Universitatea din Marburg sub direcția profesorului Rudolf Lenz, datele fiind tratate la calculator și prezentate sub formă de fișe. Calitatea acestor surse și a rezultatelor obținute rămâne în discuție. Oricum însă ele fac posibilă depășirea frontierelor oarecum rigide ale unei demografii istorice restrinse și începerea unei discuții fructuoase cu cercetătorii istoriei mentalității, ai istoriei sociale, ai medicinei și a psihologiei.

Le poids démographique de Paris et de l'Ile-de-France au XVIe siècle (p. 87–96) de Jean Jacquart de la Universitatea I din Paris nu este decât o scurtă punere a problemei care încearcă să prezinte cîteva reflecții și cîteva ipoteze sprijinite pe cercetările recente ca și pe relecturarea documentelor disponibile. Pentru comoditatea expunerii au fost tratate separat capitala și regiunea înconjurătoare. Prima parte a studiului caută să evalueze global „regiunea pariziană”, definită ca o zonă cu o rază de 100–120 km, lipsită de mari aglomerări (facem abstracție de Paris). Datele recensămintelor pe vetre studiate de J. Dupâquier, destul de clare, lasă deschisă veșnică problemă a numărului de indivizi care se ascundeau în spatele unui cămin. Tocmai de aceea lui Jacquart nu i se pare absurdă majorarea evaluărilor lui Dupâquier cu 10–15% pentru a aprecia nivelul populației în deceniul 1560–1570 (1445000–1509000 loc.), punctul maxim al curbei sec. al XVI-lea, conform tuturor monografiilor.

Cea de a doua parte a studiului pune problema populației capitalei. După ce sînt reamintite discuțiile medievistilor și acceptată evaluarea forte a lui Ferdinand Lot pentru 1328 (în jur de 200000 de locuitori) sînt analizate datele disponibile cum ar fi notele călătorilor străini, documentele administrative referitoare în special la greutățile de aprovizionare a populației, recensămintele caselor. În raport cu cifrele plauzibile din 1637 (410000 de locuitori) utilizarea unui document nefolosit pînă acum, relativ la problema spinoasă a proviziilor, face posibilă evaluarea populației pariziene la 270 000 în 1565.

Marcel Lachiver de la Universitatea I din Paris, în studiul, *La reconstitution des familles aux XVIe–XVIIe siècles (vers 1550–1670)* (p. 97–103), ajunge la concluzia optimistă că sec. XVI–XVII nu vor mai fi cenușărea demografiei istorice. Pentru a depăși dificultățile rezultate din caracterul lacunar al registrelor parohiale, M.L. propune mai multe soluții în scopul elaborării de fișe clasice de familie. Este vorba în esență de utilizarea tuturor surselor care pot furniza fie și cea mai mică informație, registrele parohiale, ciornele notariale, contractele de

căsătorie, testamentele, mențiunile de naștere etc. Lucrînd cu precauție se va ajunge la un stoc apreciabil de fișe așa-zise MF, care vor fi studiate după metoda lui Louis Henry. Vor rezulta astfel prețioase informații despre vîrsta la căsătorie, fecunditate, intervalul între nașteri, mortalitate.

În studiul *Les crises démographiques dans le sud de la région parisienne de 1500 à 1670*, (p. 105–123), Jean-Marc Moriceau își întemeiază cercetarea pe un ansamblu de 36 de parohii, adică 200000 de suflete pe la 1635, cuprinse între Paris, Corbeil și Montlhéry. Doar una dintre aceste parohii, Athis, a permis reconstituirea familiilor, în special de podgoreni, care s-au format între 1560–1670. Și aici evoluția populației este condiționată de la un secol la altul de fluxul generațiilor, fertile (1565–1590; 1630–1670) sau sterile (1590–1630; 1675–1700). Această evoluție poartă moștenirea pe termen lung a crizelor de mortalitate, adesea foarte dure (deficit de 20% în timpul Frondei) provocate de violente epidemii, în special de ciumă. Moartea intervine încă de la naștere: 3% din mortalitatea maternă, 3% noii născuți.

În planul mentalităților, cercetarea demografică prezintă subliniază profunzimea influenței creștinismului: calendar clasic de procreare și căsătorii, stabilitatea numerelor transmise prin cultul sfinților din tată în fiu; respectul foarte mare al moralei conjugale — 0,3% nașteri ilegite, 5,2% concepții prenuțiale. Lupta purtată de Contrareformă împotriva reminiscentelor păgine este ilustrată aici de dispariția căsătoriilor duminicale și a logodnei și poate de ridicarea vîrstei medii a femeilor la căsătorie de la 20 la 25 de ani în cursul primei jumătăți a sec. al XVII-lea. Contrar așteptărilor, această evoluție spre căsătorii tîrzie a stimulat fecunditatea, ceea ce a dus la creșterea dimensiunilor familiilor (între 4 și 5 copii), în ciuda unei vieți conjugale încă scurte (mai puțin decît 14 ani).

Șederea în satul natal nu este o regulă pentru 60% din bărbați și 40% din femei la Athis. Între naștere — atît de necontrolată — și moarte — atît de neașteptată —, căsătoria este un prim efort al omului pentru a stăpîni destinul. În epocile stabile această lume atît de supusă capriciilor naturii și exigențelor stăpînitor ei progresează timid.

Alfred Perrenoud și Dominique Zunkler de la Universitatea din Geneva, departamentul de istorie economică, arată în studiul lor *Caractères originaux de la démographie genevoise du XVIe siècle: structure ou conjoncture* (p. 125–141) că principalele trăsături atribuite de L. Henry *Vechilor familii geneveze* din sec. XVI-lea (nupțialitatea precoce și fecunditatea legitimă mult mai slabă decît în secolul următor) trebuie să fie aprofundate

și nuanțate. Acest lucru nu poate fi făcut decît apelînd la, acum clasică, metodă a reconstituirii familiilor, dar din nefericire sursele sînt lacunare și deficitare. Cei doi cercetători elvețieni au făcut un sondaj (eșanțon constituit din soții al căror nume începe cu litera B) reconstituind 150 de căsătorii dintre 1575—1600. Dintr-un sondaj rapid reiese că precocitatea căsătoriei în sec. al XVI-lea poate să rezulte din factori conjuncturali. Evoluția populației în sec. al XVII-lea sugerează într-adevăr că mortalitatea și vîrsta la căsătorie sînt în raport invers și tranziția spre sistemul căsătoriei tîrzii nu va fi consecința depășirii treptate a crizelor. Rolul nupțialității ca mecanism autoregulator se vede confirmat în analiza socială. Trecerea la căsătorie tîrzie este un fapt care aparține clasei dominante și nu mediilor populare unde mariajul în tot sec. al XVII-lea rămîne tîrziu. Slaba fecunditate în sec. al XVI-lea se confirmă, ca și creșterea numerică a burgheziei în sec. al XVII-lea. Problema esențială a sfîrșitului sec. al XVI-lea o constituie crizele care tind să se generalizeze: ciumă, criză de subsistență, tifos, și de asemenea ceea ce știm mai puțin, variola. Acestea pun capăt creșterii, probabil prin mecanisme mult mai complexe decît creșterea mortalității, mecanisme ce se cer descoperite și analizate prin metode adaptate surselor disponibile, cărora le sîntem tributari.

Asa cum arată Pierre Ponsot de la Centrul Pierre Léon de istorie economică și socială al Universității II din Lyon, în *Un cas de croissance démographique précoce: la Basse-Andalousie au XVe et au début du XVIe siècle* (p. 143—153) mărimea variabilă a populației ne oferă o măsură a impactului schimbărilor externe asupra unei regiuni. În sec. XV—XVI Andaluzia occidentală și-a mărit și diversificat puternic schimburile; descoperirea Americii a influențat economia acestei regiuni? Cifrele populației din orașele și satele depinzînd de Sevilla, atît de numeroase la începutul sec. al XV-lea, dau un prim răspuns. Aceste cifre sînt analizate pe de o parte distingînd trei perioade, iar pe de altă parte global pînă în 1534; dacă fluctuații diverse marchează subperioadele, pe termen lung este vorba de o creștere a populației. Cu siguranță cucerirea Americii nici n-a lansat nici nu a accentuat creșterea populației. Cu toate acestea la începutul sec. al XVI-lea zona montană încetează a mai progresa în același ritm cu zona de cîmpie, căreia îi trimite populație, mișcare de care au profitat mai mult metropola și micile sate decît orașele mijlocii și burgurile.

Reuniunea care a avut ca temă *Demografia înainte de demografi (1500 1670)*

s-a încheiat printr-o alocuțiune (p. 155—157) a lui J. Dupâquier care a făcut un scurt bilanț al discuțiilor. Astfel, sec. al XVI-lea nu este o perioadă în sine din punctul de vedere al istoriei demografice. Nu putem disocia sec. al XVI-lea de prima parte a secolului următor. Cel mai important este a pune clar problemele ce se vor rezolve: prima este aceea a modelului demografic; a doua este aceea a istoriei familiei; a treia problemă se referă la mortalitate. Obiectivul principal este reconstituirea în timp lung a populației, cu particularitățile cronologice și geografice, ceea ce deja face grupul de la Cambridge. „Ceea ce ne-am propus nu este numai o extensie cronologică a domeniului demografiei istorice, ci o lărgire a bazei documentare și o reinnoire a metodelor. Sîntem constrinși la o adevărată reinnoire a demografiei istorice și cu atît mai bine: studierea demografică a sec. al XVI-lea nu mai poate fi făcută doar pe baza registrelor parohiale. Să profităm pentru a părăsi potecile bătute pentru a ne reintoarce la istorie, adică în ultimă instanță a ne reintoarce la uman”.

Cea de a doua rubrică a volumului cuprinde sub titlul — *Varia* — șapte contribuții.

În studiul *La démographie historique est-elle applicable à l'histoire grecque?* (p. 161 185), J.N. Corvisier, subliniază lipsa progresului în evaluarea populației Greciei antice de la Beloch și Cavaignac. Este necesară recurgerea la noi estimări. Acestea decurg din trei tipuri principale de studii (relative la agricultură, la contingentele militare și la centrele urbane) care au o valoare relativă, dar se pot obține învîțăminte bogate prin comparație. În acest mod se pot realiza hărți de densitate plecînd de la studiul orașelor. Este necesară recurgerea la surse mai puțin utilizate pînă acum: genealogii, inscripții funerare, nișuri și legende.

După cum subliniază Arlette Higounet-Nadal în *La démographie des villes françaises au Moyen-Age* (p. 187—211) ultimii ani au fost deosebit de bogați în realizări ale demografiei istorice a orașului medieval. Listele nominale rîmîn documentele principale cu toate că e greu de precizat procentul pe care îl reprezentau cotizanții în cadrul ansamblului populației. Este necesară utilizarea tuturor datelor posibile pentru a completa aceste lacune.

Durata relativ scurtă a familiilor (două pînă la trei generații în cele mai multe cazuri) a provocat o imigrație permanentă ceea ce dezvoltă o mobilitate a populației medie

vale mult mai intensă decât s-a crezut pînă acum. În acest sens se pune problema — nerezolvată încă — a demografiei sătești. Se pare că mobilitatea maximă îi privea mai ales pe meșteșugari, apoi pe agricultori, dar ea afecta la fel de bine și alte categorii socio-profesionale. Originea emigranților să găsească în cele mai multe cazuri într-un teritoriu ce nu depășea 50—60 km distanță de oraș.

Utilizarea registrelor parohiale și a recensămintelor (1711, 1713 și 1735) i-au permis lui J. Houdaille de la Institutul Național de Studii Demografice în *La Réunion, des origines à 1766: étude démographique*, (p. 213—237) să studieze populația albă a insulei. Femeile se măritau foarte tinere (vîrsta mediană mai mică decât 19 ani) iar fecunditatea lor era foarte mare (11,8 copii înainte de 1720; 8,9 între 1720—1739). Mortalitatea adulților crește în cursul sec. al XVIII-lea afectînd mai ales femeile (speranța de viață la 20 de ani era de 40,1 ani pentru bărbați și 37,6 ani pentru femei) datorită mortalității ridicate la naștere.

Studiul lui David W. Galenson, de la Universitatea din Chicago, *Demographic aspects of white servitude in Colonial British America* (p. 239—252) caută să pună în lumină aspectele demografice ale servitorilor albi în coloniile engleze din America în sec. XVII—XVIII, comparînd aceste date cu cele existente pentru Anglia și cu cele cunoscute pentru societatea americană. Folosirea servitorilor era așa de răspîndită în Anglia în epoca preindustrială, încît a fost firească și utilizarea lor în colonii, dar cu adaptările necesare cum ar fi durata mult mai lungă datorită costului mare al transportului peste ocean. Femeile reprezentau 18,4% din total iar numărul lor are tendința de a scădea în sec. al XVIII-lea. Două treimi dintre servitori aveau între 15—25 de ani, femeile fiind în genere mai tinere decât bărbații. Spre deosebire de servitorii englezi, cei americani se grupau în jurul vîrstei de 20 de ani. Vîrsta medie a celor care vin ca servitori în America scade treptat la sfîrșitul sec. al XVII-lea începutul sec. al XVIII-lea de la 22 la 19 ani.

Pornind de la un studiu de la sfîrșitul sec. al XIX-lea referitor la familiile țărănești din Pirinei, M. Papy în *Problèmes de mobilité: l'étude des familles rurales à partir des listes nominatives* (p. 253—270) arată că atunci cînd dispunem pentru aceeași comună de o lungă suită de liste nominative este posibilă studiarea continuității familiale în cadrul aceleiași case. O asemenea anchetă nu se poate aplica decât în cazul satelor, datorită

dimensiunilor mici ca și datorită procentajului relativ ridicat al familiilor ce rămîn în aceeași casă de-a lungul generațiilor. În cazul cînd dispunem de o documentație completă, fără nici o lacună, putem face cite un tabel pentru fiecare familie și adapta metodele cunoscute de elaborare a fișelor de familie. Pe această bază se alcătuieste un tabel comunal care dă o viziune globală și sugestivă a unor aspecte ale mobilității. În lectură „orizontală” se pot distinge diverse tipuri de familii, iar în lectură „verticală” se pot discerne diferitele epoci. Datele tabelelor — familiale și comunal — furnizează prin diferite îmbinări elemente de interpretare care permit mai buna înțelegere a mobilității sociale. Direcția propusă de M.P. se integrează în perspectiva marilor anchete de istorie socială ce se fac actualmente în Franța.

Michel Poulain în *La reconstitution des populations anciennes: Sart-Eustache, 1710—1910* (p. 271—286) caută ca pornind de la reconstituirea populației micii localități rurale belgiene, să descrie dinamica populației dintr-o arie geografică mai largă. Sînt subliniate limitele unei atari anchete (sub sau supraevaluarea) ca și valoarea concluziilor ce se pot generaliza.

Prima problemă pe care o ia în discuție Oiva Turpeinen de la Departamentul de Istorie al Universității din Helsinki în *Les causes des fluctuations annuelles du taux de mortalité finlandais entre 1750 et 1806* (p. 287—296), este de a ști dacă există o corelație vizibilă între variațiile anuale ale mortalității și cele ale recoltelor. Este clar că nu și că trebuie ca atare să ne orientăm spre boli și epidemii. Corelația cea mai solidă este legată de bolile infecțioase, mai ales variola și rujeola. Dimpotrivă, în timpul recoltelor proaste din 1769 și 1773 rata mortalității finlandeze a fost slabă. Din 1788 și 1791 accentuarea mortalității a fost provocată de tifos și dizenterie. În acești ani și recoltele au fost proaste dar corelația trebuie făcută cu evenimentele războiului rusosuedez izbucnit în 1788, cele două boli fiind răspîndite de soldații întorși de pe cîmpul de luptă. Numărul morților datorate tuberculozei, nu variază sensibil de la un an la altul. Variațiile anuale ale ratei mortalității în Finlanda în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea se explică deci mai ales prin urmările epidemiilor infecțioase, situație valabilă pentru întreaga Europă, ceea ce nu înseamnă că nu au existat și alte cauze cum ar fi recoltele proaste și războaiele, care chiar dacă nu au avut consecințe demografice de amploare, în schimb au favorizat propagarea epide-

miilor. Acestea se răspîndeau la fel de ușor și fără ajutorul unor recolte proaste. Odată trecută epoca foamei, rata mortalității a depins mai puțin de variațiile prosperității decît de riscul contagiunii.

La rubrica Documente, Jacques Gélis publică studiul *L'enquête de 1786 sur les «sages-femmes du royaume»* (p. 299—343) însoțit de bogate anexe. Ancheta a fost întreprinsă de administrația regală din inițiativa Societății Regale de Medicină îngrijorată de rata foarte mare a mortalității infantile cauzată de ignoranța moașelor. Trebuia cunoscut mai întîi numărul și repartiția exactă

a acestor moașe pentru a le putea da mai apoi o pregătire mai adecvată la scară națională.

Volumul se încheie printr-o bogată rubrică de *Dări de seamă și însemnări* (p. 347—397), urmată de o foarte amplă *bibliografie internațională a demografiei istorice* (CXI p.).

Temă „Analelor de demografie istorică” 1980, prezintă o deosebită importanță pentru cercetătorii români ai acestei științe, care cum bine este știut, sînt deseori siliți să apeleze la estimări acolo unde de cele mai multe ori lipsește o documentație adecvată.

Andrei Busuioceanu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor Însemnări, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Unitatea și independența națională — deziderate inseparabile în gândirea social-politică a revoluționarilor români din secolul trecut.

*

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

*

Presa comunistă în România interbelică.

*

Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor.

*

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

*

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc pînă la 1877.

*

Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale.

*

Surse germane despre misiunea Chastelain.

*

Schiță a constituirii statelor medievale românești.

*

Dovezi istorice despre unitatea limbii române.

*

Cotitura lui Traian din 112 e.n.

*

Concepția Partidului Comunist Italian privind cucerirea puterii politice.

*

Opinia publică din S.U.A. și războiul italo-etioopian.

*

Ecoul internațional al ieșirii temporare a României din primul război mondial (noiembrie 1917—mai 1918).

*

Rolul și evoluția alianțelor politice coordonate de partidele clasei muncitoare din unele țări vest-europene în lupta pentru democrație și transformări revoluționare.

*

Epistolar inedit Gheorghe Magheru.

RM ISSN CO — 3870

www.dacoromanica.ro

43 856